

Әбу Насыр әл Фараби:
Бақыттың мәні - парасаттылықта!

ҰЛАҒАТ

«Қазақ тілі мен әдебиеті» және «Ұлағат» жасаукершілігі шектеулі серіктестігінің Республикалық ғылыми-психологиялық және педагогикалық басылымы. Журнал екі айда бір рет 1994 жылдың шілде айынан бастап шығады.

ШІЛДЕ

4

ИЮЛЬ

ТАМЫЗ

2014

АВГУСТ

Республиканское научно-психологическое и педагогическое издание товарищества с ограниченной ответственностью «Қазақ тілі мен әдебиеті» және «Ұлағат». Журнал выходит один раз в два месяца с июля 1994 года.

АҚЫЛДАСТАР АЛҚАСЫ:

*Зейнеп АХМЕТОВА, Бөлек АМАНБАЕВА,
Мұзафар ӘЛІМБАЕВ, Өмірхан ӘБДИМАНҰЛЫ,
Шәмша БЕРКІМБАЕВА, Қалдыбек БӨЛЕЕВ,
Құбығұл ЖАРЫҚБАЕВ, Серғазы ҚАЛИЕВ, Жұмағали
НАУРЫЗБАЕВ, Жарылқасын НҰСҚАБАЕВ, Жәмила
НАМАЗБАЕВА, Сақынжамал ҰЗАҚБАЕВА.*

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

Тамыз мәслихатына

Гүлжан КЕНЖЕБАЙ. Сәния ДАЙЫРБАЕВА.	Диалогты тілдесу жұмысы.....3 Оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыру кілті.....7
Зәуре СОВЕТОВА.	Тілді оқытудағы шешендік сөз өнері.....11

Педагог пайымы

Патима БАЙДИЛЛАЕВА.	Үлгерімі төмен оқушылармен жүргізілетін жұмыстар.....18
Жаңылсын ЕРЕШЕВА.	Жүз жылдық жара.....22

Педагогикалық әдістеме: озық тәжірибе

Бибігүл БАТЫРОВА.	Сәбит Дөнентаевтың «Бозторғайы» мен «Ой» өлеңдері.....25
Ғалия МҰҚЫШЕВА. Күнбала СЫҒАЕВА.	Қазақ халқының салт-дәстүрлері.....31 Жеке тұлғаға бағытталған ұжымдық оқыту технологиясы.....35

Тәрбие сағаты – жан азығы

Гүлмира ҮСПЖАНҚЫЗЫ.	Желтоқсанда Тәуелсіздік таңы атты.....42
Гүлмира АМАНГЕЛДІҚЫЗЫ.	Әдептілік – асыл қасиет.....47

Ұлттық ұлағат

Ақбөпе СЕЙДАЛИЕВА. Бану АМАНҚЫЗЫ.	Анаға құрмет.....58 Ата-ананың парызын Өтеу – сенің қарызың.....60
Гауһар ӘБДИМӘЖИТҚЫЗЫ.	Ұлттық ұғымдарды ұлықтайық.....66

Көмекші құрал

Айсұлу ӘЛИАСҚАРҚЫЗЫ.	«Этносаралық қатынастардың қалыптасу тарихы» пәнінің оқу бағдарламасы.....71
----------------------	---

В мире педагогики

Амир МОЛДАБЕКОВ.	Концепция единой национальной системы электронного образования.....80
Сахипжамал УЗАКБАЕВА, Алтынай БЕЙСЕМБАЕВА.	Значение педагогической рефлексии в процессе вузовской подготовки специалистов.....88

В одном высшем учебном заведении

Анар СИДАГАЛИЕВА.	Формирование фонетической компетенции.....94
Дина СМАГУЛОВА. Раушан КАМЕТОВА.	Дистанционное обучение.....99 Преподавание профессионального русского языка.....105

Әдеби кеш әлемі

Медет ДҮТБАЕВА.	Абылайдың арманы.....112
-----------------	--------------------------

Тарих қойнауында

Гүлзира ТҮГЕРБАЕВА. Майгүл РАХМЕТ. Жібек АЛШЫНБЕКҚЫЗЫ.	Үкілі Ыбырай үні асқақ.....123 Әзілхан ишан мешітіндегі имандылық.....129 Сал-серілердің тарихи деректері.....132
--	---

Өнер алды – қызыл тіл

Ерік ҚҰДАЙБЕРГЕНОВ.	Туған жерім, туған анам – жырымсың.....141
---------------------	--

Тамыз мәслихатына

Гүлжан КЕНЖЕБАЙ,
Ш.Есенов атындағы
Каспий мемлекеттік технологиялар
және инжиниринг университетінің
«Тілдік пәндер» кафедрасының
аға оқытушысы.

ДИАЛОГТЫ ТІЛДЕСУ ЖҰМЫСЫ

Қазіргі заманауи өмірімізде экономиканы, әлеуметтік саясатты, мәдениетті дамыту үшін міндетті түрде шетел тілін білу керек. Шетел тілін білу – уақыт талабы. Шетел тілін білу – болашақтың кілті. Қазіргі таңда мемлекетімізде әр оқушы, әр студент, әр азамат шетел тілін жетік меңгеруге бел буған Бұған мемлекетіміздің «көп тілділік» саясаты куә. Шетел тілін оқу – қажеттілік. Шекарасын бүкіл әлемге айқара ашып отырған қоғамға міндетті түрде бірнеше шетел тілін жоғары деңгейде меңгерген маман қажет. Сондықтан да қазіргі мектеп пен жоғарғы оқу орынының міндеті – жас жеткіншектерді «көптілділікке» дайындау. Себебі: «XXI ғасыр – көптілді тұлғалардың заманы»-деп жарияланған. Сондықтан да шетел тілін оқудың «жұлдызды сәті» жетті деп айтуға болады. Шетел тілін жоғары деңгейде игеру – осы ғасырдағы әр азаматтың кәсіптік және жеке өсуінің кепілі.

Қазіргі оқу ісіндегі басты мәселе – тіл мен сөйлеу үдерісін жіктей оқыту, студенттердің дұрыс сөйлей білуіне көңіл бөлу. Тілдік материалды дұрыс таңдай білу, тілдің теориясы мен сөйлеу практикасының бір-бірімен қарым-қатынасы түрлі жаттығулар арқылы

іске асырылуда. Оқу тілдік іс-әрекет түрлерінің бірі болғандықтан, оқудың түрлерін жікке бөліп оқыту неғұрлым тиімдірек болмақ. Іс жүзінде маманға шетел тіліндегі әдебиетпен жұмыс істеу барысында оқудың негізгі үрдістерін қолдану қажет болады: оқу, жазу, тыңдау, сөйлеу. Сабақты студенттің ойын осы сабаққа аударатындай тиімді әдісті қолдана отырып бастау керек. Ол әдістің бірі – диалог. Бұл әдіс, бір жағынан, студенттің ауызекі тілін шетел тілінде сөйлеуге жаттықтыру болса, екінші жағынан, диалог арқылы студентпен тікелей сөйлесу болып табылады. Диалогты үлгерімі орташа студенттерге пайдалану тиімді. Диалог арқылы әр сабақта студентпен сөйлескенде сұрақтар қоя отырып, бүкіл топты жұмылдырып алып, студенттердің бүкіл зейінін өзіне аудару арқылы түрлі тіл дамыту жұмыстарын жүргізуге болады. Мысалы:

1. Грамматикалық тапсырмаларды түрлендіру;
2. Студенттерді топқа бөліп, топтарды бір-бірімен сөйлестіру, жарыстыру;
3. Белгілі бір тақырып бойынша берілген диалогты жалғастыру;
4. Шағын көріністер дайындау;
5. Диалогты өзгертіп баяндау;
6. Диалогтан іріктеліп алынған сөздерге морфологиялық талдаулар жасату;
7. Диалогтан алынған сөздердің синонимін, омонимін, антонимін тапқызу;
8. Диалогтағы сөйлемдерді етістіктің шақтарына бөліп, теріп жазу;
9. Сұраулы сөзі бар немесе сұраулы сөзі жоқ және лепті сөйлемдерді теріп жазу;
10. Диалогтың мазмұнын қысқаша түрде баяндап беру;
11. Диалогты жаттап айту;

12. Белгілі бір тақырып бойынша диалог құрас-тыруға үйрету.

А.Қ.Артықбаеваның «Шетел тілі сабағына қойылатын негізгі талаптарында» диалогқа үйрететін жұмыс кезеңдерінде былай делінген:

1. Диалогты түрде сөйлеуге қажет лексикалық, грамматикалық материалдарды қайталау;
2. Диалогты құруға қажетті жағдай жасау, сөзбен немесе көрнекіліктер арқылы;
3. Рөлдерді бөліп беру;
4. Мұғаліммен бір-екі студенттің сөйлеуге, диалогқа қатысуы;
5. Диалогты түрде сөйлеу барысын тексеру [1].

Диалогты сөйлесуді үйреткенде өткен тақырыптар, оқыған, тыңдаған мәтіндер, косымша аутенттік диалогтар, суреттер, жағдаяттар кең түрде пайдаланылуға тиісті. Қолданылып отырған оқулықтарымыздың әр тарауында диалогтар аудармасымен бар. Сол дайын диалогтарды дискіден бірнеше рет тыңдап, бірнеше рет оқып, аудармасымен салыстырып, ішінен өтпеген жаңа сөздерді, мақал-мәтелдерді, сөз тіркестерді теріп жазып алу керек. Сол материалдарды жаттау керек. Диалогтың сөйлемдерін етістіктің шақтарына бөліп, омоним, синоним, антоним және сын есімнің шырайларын табу қажет. Қайталап оқығаннан кейін, диалогты рөлдерге бөліп алып, жаттау керек. Осындай талдау жұмысынан кейін студентке диалогты жаттау оңай болары сөзсіз. Мұндай әдіс студенттің жаттау қабілетін қалыптастырады. Диалогтарда берілген жаттанды дайын сөйлемдер студенттің әрдайым есінде болады, қажет болған жағдайда сол сөйлемдерді пайдаланады және есте сақтау қабілетін дамытады. Диалог бойынша орындалатын осындай жұмыстың нәтижесінде студенттердің ауызекі сөйлеу тілін

дамытуда сөздік қорының молаюына, тіл байлығының өсуіне, ой-өрісін жетілдіруге, алған теориялық білімін іс жүзінде пайдалана білуге зор әсерін тигізері сөзсіз.

Әрбір сабақты ой-ашардан бастау студенттерді бірден шетел тілі атмосферасына енгізеді. Ой-ашар ретінде алынған өлеңдер, тақпақтар, әндер, жаңылтпаштар, мақал-мәтелдер студенттің бойындағы ақын, жазушылық қабілеттерін дамытуға түрткі болса, сұрақ-жауап, диалогтар олардың еркін сөйлеуіне мүмкіндік туғызады.

Оқытушының негізгі басты мақсаты – студентінің өзінен де білімі терең, дәрежесінің биік болуы. Сондай жағдайда ғана қоғамда алға даму үдерісі жүреді. Салауатты, білімді, мәдениетті, өте жоғары деңгейде сауатты адамдар ғана халықтың бетке ұстар қаймағын – элитасын құрайды. Элитасы кеміген ел – ел болудан қалады. Білімді жас жеткіншектерді тәрбиелеп жатқан біздерге, оқытушыларға, бұл – өте үлкен жауапкершілік және сын. Біздің қазақ елі – Отанымыз – Қазақстанды жан-жағынан дамытатын, гүлдендіретін, бүкіл әлемге танытатын – болашақ білімді, жауапкершілігі мол мамандар. Жастарымыздың шетел тілінде жатық сөйлеп, қатесіз жазып, еркін аударып, жаһандық экономикаға бел сыбана кірісулері – қазіргі заман талабы.

Пайдаланылған әдебиеттер: 1. А.Қ.Артықбаева. «Шетел тілі сабағына қойылатын негізгі талаптар». Қазақстан мектептеріндегі шетел тілдері. 6-2006; 2. В.Т.Громов., Э.А.Нервирт, Р.Г.Шлотгауер, Т.М.Черненкова. Немецкий язык – Учебное пособие для педагогических училищ. 160-161-стр. М., «Просвещение», 1975.

Сәния ДАЙЫРБАЕВА,
М.Әуезов атындағы
№7орта мектептің мұғалімі.
Атырау облысы,
Атырау қаласы.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУ КІЛТІ

«Сабақ жасөспірімдердің интеллектуалды өмірінде құр ғана сабақ болып қалмас үшін ол қызықты болуы шарт. Осыған қол жеткенде ғана мектеп жасөспірімдер үшін рухани өмірдің тілеген ошағына, мұғалім осы ошақтың құрметті иесі мен сақтаушысына айналады». (В.А.Сухомлинский).

Озық педагогикалық технологияны тиімді меңгеру – мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани азаматтық қабілеттерінің қалыптасуына ізгі әсерін тигізіп, өзін-өзі дамытуға көмектеседі. Сабақ біздің заманымызда да оқытудың негізгі түрі ретінде қала береді. Оның ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін өзгертіп жаңартуда қазіргі заманғы оқыту технологиясын меңгеру – күрделі үрдіс. Оқыту үрдісінде озық технология түрлерін кеңінен ендіру немесе әдіс-тәсілдерін пайдалану – әрбір мұғалімнің міндеті. Заманымыздың заңғар жазушысы М.Әуезов «Адам баласы жан жемісін татпай, өмірдің терең мағынасын, шын мақсатын түсіне алмайды» деп әдемі түйіндеген. Жан жемісі – алдымен оқу-білім, тәрбие десек, сол жемісті берер мәуелі ағаш – мектеп, ал мектептің жүрегі – ұстаз. Жас ұрпақтың дарыны мен талантын ашу, шығармашылық ойлау қабілетін жетілдіру, олардың өзіне деген сенімін нығайту, бір сөзбен айтқанда, өмірде өз жолын өзі таңдауына түрткі болу – ұстаздар қауымының бүгінгі таңдағы абыройлы борышы.

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасуда. Бұл үдеріс білім парадигмасының өзгеруімен қатар жүреді. Білім берудегі ескі мазмұнның орнына

жаңасы келуде. Я.А.Коменскийдің, И.Герbartтың дәстүрлі объект-субъектілі педагогикасының орынын басқасы басты, ол балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде, өзін танытуға және өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылатын дамушы тұлға ретінде бағытталған. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында оқыту формасын, әдістерін, технологияларын таңдауда көп нұсқалық қағидасы бекітілген, бұл білім мекемелерінің мұғалімдеріне, педагогтарына өзіне оңтайлы нұсқаны қолдануға, педагогикалық үдерісті кез келген үлгімен, тіпті, авторлық үлгімен құруға мүмкіндік береді.

Модульдік оқыту технологиясының (МОТ) бір ерекшелігі – оның білімді меңгеруге емес, тұлғаның танымдық қабілеттерін және танымдық үдерістерді: яғни, жадының алуан түрлерін (есту, көру, қимыл, т.б.), ойлауды, ынтаны, қабылдау қабілетін арнайы жасалған оқу және танымдық жағдайлар арқылы дамытуға, сондай-ақ тұлғаның қауіпсіздігін, өзін-өзі өзектілендіру, өзін-өзі бекіту, қарым-қатынас, ойын, танымдық және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға; белсенді сөздік қорын дамытуға бағытталуы. Бұл технологияның тағы бір ерекшелігі – дарынды балалармен тұрақты және жүйелі жұмыс істеу мүмкіндігі болып табылады. Оқу моделі қайта жаңғыртушы оқу циклі ретінде үш құрылымды бөліктен: кіріспеден, сөйлесу бөлімінен, қорытынды бөлімнен тұрады. Оқу моделінің ерекшелігі – жалпы сағат санына қарамастан, кіріспе және қорытынды бөлімдерге 1-2 сағат беріледі. Барлық қалған уақыт сөйлесу бөлімінің меншігінде болады.

Оқушылардың танымдық қызметі әрбір оқушының әр сабақта үш күрделілік деңгейде берілген оқу материалын тыңдау, жазу, көру және айту мүмкіндігі болатындай етіп құрылған.

Оқытуды ойын түрінде ұйымдастыру және әр түрлі белсенді формаларды (топтық, топтық-жеке, жұппен жұмыс, диспуттар, пікірталастар) қолдану – оқытудың міндетті шарты болып табылады. Зерттеу көрсеткендей, оқытудың белсенді және ойын формаларын кеңінен қолдану оқушылардың оқу материалына бірнеше мәрте – 13-тен 24 ретке дейін – қайта оралып, жұмыс істеуіне мүмкіндік береді. Технология

ауқымында оқу үдерісі мынадай бастапқы жағдайда құрылады: баланың көптеген тұлғалық психикалық қасиеттері оның жеке өзіндік, өзін қанағаттандыратын қызметі барысында айқындалып, қалыптасады. Технологияда бұған ерекше мән беріледі. Танымдық қабілетіне рахаттанып, қанағаттану – әр оқушының соңында жоғары нәтижеге қол жеткізуінің маңызды факторларының бірі. Сондықтан да сөйлесу бөліміндегі бағалар ынталандырушы сипатта болады.

Бұл технологияның маңызды шарты – оқушылардың кез келген ғылыми көздерді, оқулықтарды, оқу құралдарын пайдалана алуы, сондай-ақ ұйымдастырушы, көмекші, кеңесші ретінде мұғалімнен жедел кеңес ала алатындығы. Бұл технологияның тағы бір ерекшелігі – дарынды балалармен тұрақты жұмыс жасаудағы мүмкіндіктің молдығы.

«Қазақ тілі мен әдебиеті» сабақтарында модульдік оқыту технологиясын пайдалану арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыру» тақырыбында шығармашылықпен жұмыс жасап келемін. Алдыма қойған басты мақсатым: жан-жақты білімді, өзіндік ой-толғамы бар, қабілетті, білімді қызыға қабылдауға бейім жеке тұлғаны қалыптастыру. Осы мақсатымды жүзеге асыру үшін мынадай маңызды талаптар қойдым:

1. Сабақ тақырыбының нақты, түсінікті болуы, оны мұғалімнің түсіндіру шеберлігі;

2. Мұғалімнің білім деңгейінің тереңдігіне оқушының сенімін ұялату;

3. Сабақ кезінде оқушылардың зейінін билеп, оны өзіне, сабаққа аудара білу;

4. Сабаққа оқушылардың түгел қамтылуын қамтамасыз ету.

Осы талаптарды жүзеге асыру үшін мынандай міндеттер қабылдадым:

1. Сабақты түрлендіріп өткізу;

2. Интерактивті әдістерді пайдалану;

3. Ойын түрлерін орынды пайдалана білу;

4. Шығармашылық жұмыс түрлерін беру;

5. Пәнаралық байланысты нығайту;

6. Тақырып бойынша тест, сынақ алу.

Жеке адамды қалыптастырып дамыту және оған жан-жақты терең білім беру мақсатында модульдік оқыту технологиясының да маңызы ерекше. Өз сабақтарымда пайдаланып, біраз нәтижелерін көрдім деуге болады. Бір сабағымға тоқталып өтейін. 7-сыныпта «Сөз тіркесі» тақырыбын өткенде 10 сағатқа модуль құрдым.

1-сабақ – кіріспе бөлімінде жалпы тақырыпты ашатындай тірек-сызба, кестелерді пайдалана отырып, толық мағлұмат берілді.

2,3-сабақ сөйлесу бөлімінде тақырыпты меңгерту мақсатында «Бақытты сәт», «Алгоритм» ойындары ойналды.

4,5-сабақ тақырыпты дамыту мақсатында деңгейлік тапсырмалар беріліп, «Өрмекші» ойыны ойналды.

6-сабақта оқушыға шығармашылық жұмыстар, сөзжұмбақ шешкіздім.

7,8-сабақ тақырыпты бекіту мақсатында «Брейн-ринг», «Рөлдік» ойындар орындалды.

9,10-сабақ – қорытынды бөлімде білімді жинақтап қорытамыз.

Модульдік оқыту технологиясын пайдалануда оқушылардың шығармашылық қабілетін арттыру маңызды рөл атқарады. Оқушылардың дүниетанымы кеңейіп, сөздік қоры молаяды. Өзіндік ой-пікірін айтып қорғай алады. Кез келген тақырыпта шағын ой-толғау жазуға бейімделеді. Тақырыпты қорғауда сурет салып, сөзжұмбақ құрастырып, қазіргі өмірмен байланыстырып талдай алуға дағдыланады.

Модульдік оқыту технологиясын пайдалануда төмендегідей нәтижеге қол жеткізуге болады:

1. Оқушылар өз бетімен жұмыс жасауға дағдыланады;
2. Өзіндік ой-пікірі қалыптасады;
3. Топпен, жұппен жұмыс жасауға үйренеді;
4. Сабаққа деген қызығушылығы артады;
5. Оқушы білімін жүйелі анықтауға мүмкіндік мол;
6. Оқушыны әр қырынан тануға, сол мүмкіндікті әрі қарай шыңдауға жол ашылады.

Зәуре СОВЕТОВА,
ф.ғ.к., Алматы Энергетика және
байланыс университетінің
қазақ және орыс тілдері
кафедрасының аға оқытушысы.

ТІЛДІ ОҚЫТУДАҒЫ ШЕШЕНДІК СӨЗ ӨНЕРІ

Ең алдымен айтарымыз – мұғалім үшін басты мәселенің қатарына жататын, сабаққа тиісті бүкіл алғышарттар сақталып, сабақтың көкейкесті мұрат-мақсаты, білімділік, дамытушылық және тәрбиелік міндеттері, сабақ түрі мен әдіс-тәсілдері айтылып, сан алуан көрнекі құрал-жабдықтар қолданылады, озық технологиялар пайдаланылады.

Бүгінгі сабағымыз «Шешендік сөздер, олардың түрлері» тақырыбына арналады.

Өнердің бірнеше түрі болса, соның бірі – киелі де қасиетті сөз өнері. Шешендік өнер «бар өнердің биігі» ретінде саналған.

«Дүниеде не қиын? Бәрінен де сөз бастау қиын», - деп Досбол шешен айтқандай, халық қашанда сөз өнеріне ерекше мән берген. Сөйлей білу – үлкен өнер. Мәселен, бүгінгі студент – ертеңгі маман ретінде өз пікірін ашық айтып, ортаға салуға себеп болар жағдайлар өте көп. Өйткені қазір қай салада болмасын сөз тізгінінің бір ұшы жастардың қолында екені белгілі. Олай болса, бүгінгі сабағымыздың мақсаты сіздерді жұрт алдында сөйлей білуге үйрету болмақ.

Енді сабақтың барысымен таныстыра кетейін:

Шешендік сөздер – халық даналығы (тірек-сызба бойынша мәтінді мазмұндау);

«Қазақтың би-шешендері» (презентация);
 «Атаның сөзі – ақылдың кені» («Білім дөңгелегі» ойыны);

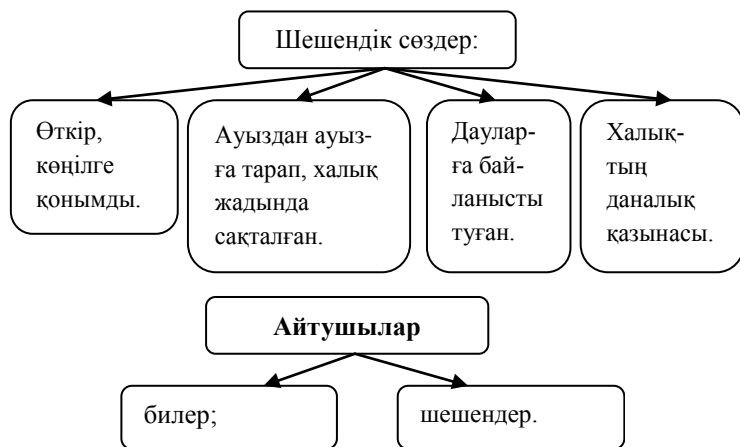
Шешендік сөздердің түрлері (тірек-сызба негізінде мәтінді баяндау);

«Мықты болсаң, айтып көр» рөлдік ойыны (мақал-мәтелдер бойынша);

Сабақты бекітуге байланысты тапсырмалар.

Студенттер екі топқа бөлінді: бірінші топ – «Тапқырлар» тобы, екіншісі – «Алғырлар» тобы. Сабағымызды бастамас бұрын, топтардың білімін бағалау үшін 2-3 оқытушыға бағалау парағын бергенді жөн көрдік.

Негізгі кезең: тірек-сызба бойынша «Шешендік сөздер – халық даналығы» мәтінінің мазмұнын сұрау.

Сұрақтар:

Бізге осы шешендік сөздерді жеткізуші кім?
 Қазақтың би-шешендерінен кімдерді білесіздер?
 «Қазақтың би-шешендері» (презентация).

«Тапқырлар» тобы Төле, Қазыбек, Әйтеке билер туралы, ал «Алғырлар» тобы Жиренше, Бөлтірік шешендер туралы, олардың өмірбаянына, шығармашылығына байланысты мағлұматтарды баяндап беретін болады.

- Сөз кезегін Төле бидей тауып айтатын, Қазыбек бидей қазып сөйлейтін, Әйтеке бидей жарып айтатын «Тапқырлар» тобына береміз.

Сұрақтарыңыз болса, дайын отырыңыздар.

(Төле, Қазыбек, Әйтеке билер туралы).

- «Тапқырлар» тобы билер туралы, олардың шығармашылығы бойынша біраз ақпарат берді деп ойлаймын. Қиыннан жол тауып, қысылғанда сөз таба білген қасиет – нағыз шешендердің үлесінде. Ал енді қазақтың шешендері туралы мағлұматты «Алғырлар» тобынан тыңдап көрсек.

Қояр сауалдарыңыз болса, дайын отырыңыздар.

(Жиренше, Бөлтірік шешендер туралы).

Сонымен, би-шешендердің қоғамдағы рөлі қандай болған?

(хандарға, сұлтандарға кеңесші болған, билік айтып, дауды шешкен, халқына әділ, сыйлы болған, адамның (құнды) қасиеттерін бағалай білген, жақсы мен жаманды айырған, бата-тілек айтқан).

«Атаның сөзі – ақылдың кені» («Білім дөңгелегі» ойыны).

Бұл тапсырма «Атаның сөзі – ақылдың кені» деп аталады. Экрандағы «Білім дөңгелегіне» жасырылған шешендік сөздерді жалғастыру.

Экранда жасырылатын шешендік сөздер:

Қол бастау қиын емес, Көк найзалы ерің болса... (Досбол шешен)	Ағын судың өлгені – Алты ай қыста қатқаны... (Жиренше шешен)
--	--

Үй сыртында төбең болса, Ерттеулі тұрған атың ғой... (Төле би)	Өркенім өссін десең, Кекшіл болма... (Қазыбек би)
Жерден ауыр дегенім – ақыл, білім... (Бала би)	Дау мұраты – біту... (Сырым шешен)
Байлық – қолға ұстаған мұзың емес пе... (Бөлтірік шешен)	Бай болсаң, Халыққа пайдаң тисін... (Әйтеке би)

Тірек-сызба негізінде «Шешендік сөздердің түрлері» мәтінін сұрау.

Шешендік сөздердің жұмсалатын орындарына түгел тоқталмай-ақ, өз мақсат-міндеттерімізге тікелей қатысты академиялық шешендік сөздерге назар аударайық. Академиялық шешендік сөздерге мыналар жатады:

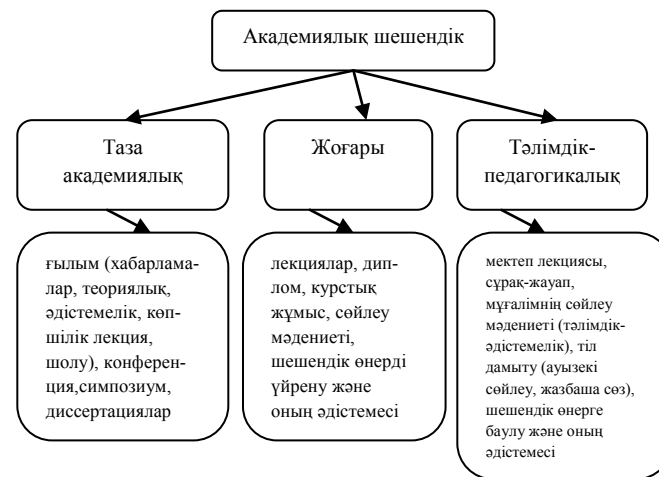
- жоғары оқу орындарындағы лекциялар;
- ғылыми баяндамалар;
- ғылыми шолулар;
- ғылыми хабарламалар.

Білім-ғылым мазмұнындағы шешендікті көрсететін орындар: жоғары оқу орындарының кафедралары, яғни,

лекциялар, ғылым мәселелеріне арналған жиналыс-конференцияларда сөйленетін сөздер, симпозиумдерде жасалатын баяндамалар, ғылыми хабарламалар, диссертациялар.

Академиялық шешендік сөздер 3 топқа бөлінеді:

- 1) таза академиялық ғалымдар ортасы;
- 2) жоғары білім беретін мектеп;
- 3) тәлімдік-педагогикалық шешендік.

Академиялық шешендік сөздердің ең басты белгілері: айтылмақ ойдың негізді, дәлелді болуы, сөздің біршама қатаң стильде айтылуы және ғылыми терминдердің молынан орын алуы. Басты мақсат – білім мен ғылым саласынан хабар беру, ғылымды таныту.

Дұрыс сәйкестігін бағдар сызық арқылы белгілеңіз.

1	Академиялық шешендік	Шешендер жиынды ауызына қаратып, нандырып, сендіріп, мемлекет ісіне қарар шығарту мақсатында сөйлейді (А.Байтұрсынұлы).
2	Діни мазмұнды шешендік	Шешендер сотта айыпкер адамдарды ақтауға қаралау мақсатпен сөйлеп, сот билігіне әсер ету үшін айтқан сөздері (А.Байтұрсынұлы).

3	Сот ісіндегі шешендік	Біреудің халық алдында еткен еңбегін, өткізген қызметін айтып, қошаметтеп сөйлеген шешеннің сөзі (А.Байтұрсынұлы).
4	Әлеуметтік-тұрмыстық мазмұнды шешендік	Білімділердің, ғалымдардың пән мазмұнды сөйлегені (А.Байтұрсынұлы).
5	Әлеуметтік-саяси мазмұнды шешендік	Дін жайынан сөйлеген ғұламалар сөзі, молдалар сөзі (А.Байтұрсынұлы).

«Мықты болсаң, айтып көр» рөлдік ойыны (мақал-мәтелдер бойынша).

Қазақ халқы «Өнер алды – қызыл тіл» деп бекер айтпаған. Шешендік сөздердің бастауы – мақалдар мен мәтелдер. Ендеше, біз де мақал-мәтелдерге байланысты «Мықты болсаң, айтып көр» рөлдік ойынын ойнасақ. Бұл ойында екі топтан бір-бір студенттен тақтаның алдына шығып, әріптерді алады. Сол әріптерден басталатын мақал-мәтелдерді кезекпен айтып жарысады.

Сабақты бекітуге байланысты тапсырмалар:

1. Үлестірмелі кәртiшкелер таратылады.

Үлестірмелі кәртiшкелер:

№1. Көп нүктенің орынына тиісті сөздерді қойып, оларға қарама-қарсы мәндегі сөздерді, ал асты сызылған сөздерге мағыналас сөздерді тауып жазыңыз.

Жерден ... (ауыр – жеңіл) дегенім – ақыл, білім. Судан ... (терең – таяз) дегенім – оқу, ғылым. Оттан ... (ыстық – суық) дегенім – адамның (пенде, кісі, жан) өмірі (ғұмыр, дүние), Көктен ... (биік – аласа) дегенім – тәкаппардың көңілі.

№2. Көп нүктенің орынына тиісті сөздерді қойып, оларға қарама-қарсы мәндегі сөздерді, ал асты сызылған сөздерге мағыналас сөздерді тауып жазыңыз.

... (Байлық – кедейлік, жоқтық) – қолға ұстаған мұзың

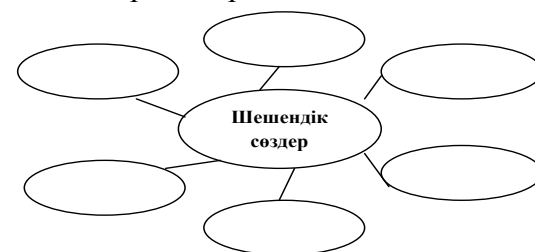
емес пе? ... (бақ – сор) – ол да ұшқан бір құсың емес пе? бала – артта қалған ізің емес пе?! Бәрінен жолдас-жораңмен (дос), ағайын-туысыңмен, ел-жұртыңмен (халық, ел) сіз-біз деп өмір сүргенге не жетсін! Осыларға жүрегің ... (жылы – салқын) болса, ... (қайғы – қуаныш) – күл, қуанышың – от!..

2. Төмендегі тақырыптардың біріне сөйлеуге шағын хабарлама дайындаңыз.

Жастар – ел болашағы. Болашақ – білімде. Ана тілің – арың бұл. Бірлік бар жерде тірлік бар.

3. «Билерше ойланамыз» тақырыбы бойынша жазылған студенттердің шығармалары бар. Соларды тындап көрсек. Жалпы студенттік өмір – ең қызықты сәт. Сонымен студент басында бақыт – нешеу, кемдік – нешеу?

Сабақтың қорытынды кезеңі: - Балалар, біз осы мақал-мәтелдерді жатқа айтып, шешендік сөздерді оқи отырып не алдық? Нені үйрендік? Өзіміздің бойымызға қандай қасиеттерді сіңіре алдық?

(бірлікке, үлкенді сыйлауға, адамгершілікке, туған жерді сүйуге, тапқырлыққа, кішіпейілдікке, т.б.).

Үйге тапсырма: жоғарыда айтылған қасиеттерді кірістіре отырып, «Атадан қалған асыл мұра» тақырыбына эссе жазып келу.

Бағалау: студенттердің білімі балдық жүйе бойынша таразыланады.

Патима БАЙДИЛЛАЕВА,
Ғ.Әбдірахманұлы атындағы
«Қима» орта мектебінің мұғалімі.
Ақмола облысы,
Жақсы ауданы.

ҮЛГЕРІМІ ТӨМЕН ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ЖҰМЫСТАР

Алдымызда отырған әр оқушы – жеке тұлға. Сол әр оқушының өзіндік жеке ерекшелігін, қабілетін айыра біліп, оны әрі қарай дамыту ұзақ та үздіксіз жұмысты қажет етеді. Әр ұстаз өз жұмысының нәтижесін көргісі келетіні де сөзсіз. Сапа саннан шығатыны даусыз, дегенмен, әр сыныптан өте дарындылармен бірге, үлгерімі төмен оқушылар да кездесетіні сөзсіз.

Сол себептен өзім сабақ өтіп жүрген сыныптардағы үлгерімі өте төмен оқушылармен жұмыс жүргізуді жөн көрдім. Оларға өздерінің қатарынан қалмай, өтілетін тақырыпқа сай етіп жеке тапсырмалар беремін. Сол тапсырмаларды орындап отырғанын қадағалаймын. Тапсырма тақырыпқа сай беріледі. Әр тақырыптың мазмұнын түсіндіру қаралады. Осы жұмыстың ең бастысы – оқушының жауапкершілікті сезінуіне, күнделікті сабақ орындауына жол ашады. Балаларға қызықты болуы үшін “Ұлан”, “Айгөлек”, “Бұқпа” газет-журналдарын пайдаланамын.

Мақсаты: үлгерімі төмен оқушының білімін жетілдіру. Ойын, сезімін ояту. Білім үйренуге

дағдыландыру. Жеке тұлғаның қабілетін арттыруды мақсат ету.

Міндеті: әр сабақта стандартқа сай тапсырмаларды, жеңіл тапсырмалар орындату арқылы оқушыны білімді түсінуге, оқуға міндетті екеніне, жауапкершілікті сезінуге үйрету.

Болжамы: осы жұмысты жинақтап, кітапша, дидактикалық тапсырма, үлестірмелі парақша ретінде шығару, пайдалануға ұсыну.

Әдісі: Жинақтау, топтастыру, қорытынды жасау.

Жаңашылдығы: үлгерімі төмен оқушылармен бірге жұмыс істеу, олардың қабілетін, ойын, сезімін, ынтасын, әрекеттенуін ұйымдастыру және арттыру.

Қорытынды мен нәтижелері: үлгерімі төмен оқушы үшін оқуға, жазуға, әр тақырыптан түсінік алуға жол ашылады. Қабілеттерін дамытады, өзін еркін сезінеді, жауаптылықты түсінеді.

Құрылымы: Кіріспе, Негізгі бөлім, Қорытынды бөлімнен тұрады.

Жұмыстың жүйелі жүргізілуіндегі жоспарым:

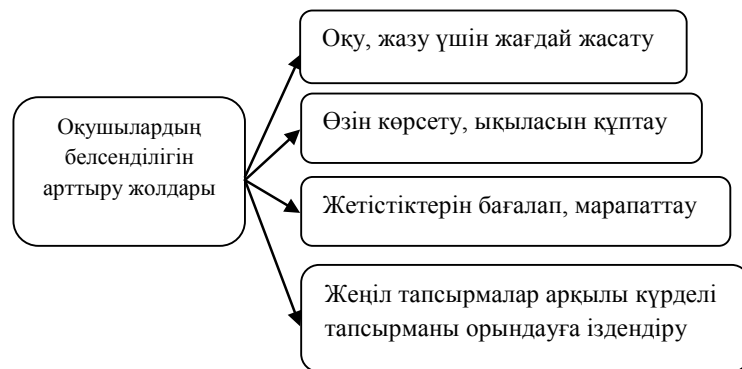
1. Үлгерімі төмен оқушыны сұрыптап алғаннан кейін оның қандай нәрсеге қызығатынын байқау.
2. Сөздерді дұрыс жазып үйрену үшін жеке дәптер арнату.
3. Өтілген тақырыпқа сай күнделікті жеке тапсырма беру, тапсырманың орындалуын қадағалау.
4. Оқу үлгерімін қалыптастыру, күнделікті 10 сөзден 30 сөзге дейін оқыту.
5. Еркін тақырып ретінде сурет салуға, ән айтуға, өлең оқуға мүмкіндік туғызу.
6. Дәптерді таза ұстауға, берілген тапсырманы өз уақытында орындауға жағдай жасау.

Ұйымдастыру формасы:

	Тақырып-тар	Ережелер:	Тапсырмалар:
1.	Лексика. Сөз бен мағына.	Лексика – белгілі бір тілдегі сөздердің жиынтығы. Сөз мағынамен тығыз байланысты.	1-тапсырма. Мына сөздерді ажыратып жаз: ал, бар, ғой, ды, алма, қой, бар, тұр, отыр, қаз, аза. 2-тапсырма. Мына сөздердің құрамындағы дыбыстарды пайдалана отырып, мағынасы бар сөздерді құрау. Үлгі: бал-ал-а Бал, достық, рақат, бақыт.
2.	Омоним, синоним, антоним	Дыбысталуы бірдей, бірақ мағынасы басқа-басқа сөздер омоним деп аталады.	1-тапсырма. Омоним сөздерді тауып, астын сызу. Ей, жігіт, не қылсаң да ер екенсің. Көргейсің ермегінің берекесін. Қалмақты үзеңгі бар, биік қасты ер. 4-тапсырма. Сурет бойынша мәтін құрау. Мәтінге омоним сөздерді қосу. 5-тапсырма. Бақылау диктанты.
3.	Фонетика. Дауысты дыбыстар.	Тіл дыбыстарын зерттейді.	1-тапсырма. Төмендегі сөздердің дыбыстарын өзгертіп, жаңа сөз жасаңдар: сал, жағ, тас, қаш. 2-тапсырма. Мына сөздерді қатыстырып сөйлем құрау: ағаш, тал, есік, бесік, арба.
4.	Буын.	Буын дегеніміз – сөз құрамындағы бір немесе бірнеше дыбыстардың тобынан жасалған фонетикалық бөлшек.	1-тапсырма. Мына сөздерді буынға бөліп жаз: мектеп, бала, балдырған, бөпе, сәби, Отан, балмұздақ, оқушы.

5.	Үндестік заңы.	Сөзді бастан-аяқ біркелкі әуезбен айтуды үндестік заңы деп атаймыз.	1-тапсырма. Мына сөздерге көптік жалғауын жалғап жаз: ана, әйел, әшекей, мерген, көрме, сөз, бұрым, қазақ, кіріс, жігіт, қыз.
----	----------------	---	--

Оқушының жауаптылығын, белсенділігін арттыру үшін мына талаптарды басшылыққа алдым:

Күтілетін нәтижелер:

1. Үлгерімі төмен оқушыға оқуға, жазуға, әр тақырыптан түсінік алуға жол ашылады;
2. Қабілеттерін дамытады;
3. Өзін еркін сезінеді;
4. Жауаптылықты түсінеді;
5. Оқушының ой-өрісі дамиды;
6. Ойлау іскерлігі қалыптасады;
7. Ақыл-ойы жетіледі;
8. Есте сақтау қабілеті артады;
9. Шығармашылықпен жұмыстанады.

Жаңылсын ЕРЕШЕВА,
К.Мендалиев атындағы
жалпы орта білім беретін
мектептің мұғалімі.
Батыс Қазақстан облысы,
Қазталов ауданы.

ЖҮЗ ЖЫЛДЫҚ ЖАРА

(7-сынып)

Сабақтың мақсаты: 1. Жаңа тақырыпты меңгерту, оқушыларды ойлана отырып, ұтымды да мәнді пікір айтуға дағдыландыру; 2. Оқушының дүниетанымын қалыптастыру, табиғатты аялай білуге, адамгершілікке баулу; 3. Оқушының ой-өрісін шыңдау, шығармашылыққа баулу.

Түрі: конференция сабағы. **Әдіс-тәсіл:** сұхбат, талдау, сұрақ-жауап. **Пәнаралық байланыс:** тарих, экология, география, бейнелеу пәні. **Көрнекілігі:** Шерхан Мұртаза суреті, жаралы Байшынар суреті (оқушының салған суреті), «Орал өңірі» газеті, №146, Орманды қорғау – ортақ парыз. Орман – оттегі отаны «Егемен Қазақстан» газеті.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру;

II. Жаңа сабақты түсіндіру (Мазмұнын айту).

Қызығушылықты ояту.

Бүгін біздің сыныпқа осы әңгімені талдау үшін тарихшы, психолог, дәрігер, филолог, заңгер келіп отыр. Оларға сұрақ қойып, пікірін білу тілшіге тарсырылады.

III. Конференция.

1. Тілші: - Әңгіме неге «Жүз жылдық жара» деп аталған?

Филолог ғалым жауап береді.

2. Тілші: - Әңгімеде суреттелген ауыр кезең туралы не айтар едіңіз?

3. Тілші: - Жаралы Байшынар мен мүгедек Жуанқұлдың жан күйзелісі туралы не айтар едіңіз? Психолог жауап береді.

4. Тілші:- Дәрігер ретінде дәрілік шөптер туралы не айтар едіңіз?

5. Тілші: - Заңгер ретінде Жуанқұлға қандай жаза қолданар едіңіз?

6. Тілші: - Осы әңгімедегі оқиғаның қай жерде болғанын және сол жерді сипаттап қандай баға берер едіңіз? Географ ғалым жауап береді.

7. Тілшінің қорытынды сөзі:

- Бүгін К.Мендалиев атындағы жалпы орта білім беретін мектепте Шерхан Мұртазаның «Жүз жылдық жара» әңгімесі бойынша оқушылар конференциясы өтті. Психолог, филолог, тарихшы, дәрігер, заңгер сияқты ғалымдар қатысып, өз ойларын ортаға салды.

Қатысқандарыңызға рахмет!

Табиғат – тіршілік көзі, сондықтан да табиғатты қорғау – әр адамның борышы.

Табиғатты таза, көркем қалпында мәңгілікке сақтап қалу – адамның қолында. Олай болса, табиғат-ана тазалығын сақтай білейік!

IV. Кесте құру.

Мұғалім:

- Туған жердің табиғатын сақтау үшін біз не істей аламыз?

Өз ауылымның тазалығын сақтаймын.	Көгалдандыру.	Елбасы Жолдауын орындаймын.	Ауаны ластанудан қорғаймын.
Өз үйімнің айналасын таза ұстаймын.	«Жасыл ел» бағдарламасын қолдаймын.	Мектептің айналасын таза ұстаймын.	Үгіт-насихат жүргіземін.

V. Мұғалімнің қорытынды сөзі:

1. Батыс Қазақстан облысы орманы аз аймаққа жатады.

Орман – жасыл желегі мол, қоршаған ортаға таза оттегін бөлетін бірден-бір табиғи орта. 300 гектар Ордада болса, 500 гектар Январцев орманы.

2. Табиғат-Ана – біздің басты байлығымыз. Келешекте сендер де, барлығымыз да көз қарашығымыздай сақтап, ел игілігіне жұмсауымыз қажет.

V. Үйге тапсырма: «Жүз жылдық жара» әңгімесі. Табиғат-Ана – біздің басты байлығымыз (шығарма).

Бибігүл БАТЫРОВА,
Қ.И.Сәтбаев атындағы
жалпы орта білім беретін
мектеп мұғалімі.
Батыс Қазақстан облысы,
Тасқала ауданы.

СӘБИТ ДӨНЕНТАЕВТЫҢ «БОЗТОРҒАЙЫ» МЕН «ОЙ» ӨЛЕҢДЕРІ

Сабақтың мақсаты: Сәбит Дөнентаев туралы мәлімет алу, өлеңдерінің мазмұны мен идеясын ұғындыру. **Міндеттері:** **білімділік** – екі өлеңдегі көркемдік шеберлік сырына тереңірек және жан-жақты үңілуге ерекше көңіл бөлу; **дамытушылық** – өлеңмен жазылған шығармаларды мәнерлеп оқу, талдау, ой-пікірлерін айта білуге, жұмыстарына баға беруге тәрбиелеу; **тәрбиелік** – ой-өрісін кеңейту, ауызша сөйлеу мәдениетін дамыту.

Көрнекілігі: Сәбит Дөнентаев портреті, шығармалары, слайд, бағалау парағы. **Әдісі:** сұрақ-жауап, топтастыру, талдау, суреттеу, РАФТ, Блум жүйесі. **Түрі:** жаңа сабақ. **Пәнаралық байланыс:** тарих, биология, өнер.

Сабақ барысы:

I Ұйымдастыру. Оқушыларды түгелдеп, сабаққа дайындығын тексеру.

II. Үй тапсырмасын сұрау:

1-топ. С.Дөнентаевтың өмірі мен шығармашылығы.

2-топ. «Заман кімдікі» өлеңі.

3-топ. Ойтолғау.

III. Жаңа сабақ.

I. «Қызығушылықты ояту» кезеңі.

1. «Топтастыру» стратегиясы. С.Дөнентаев қай жылдары өмір сүрді? Ол туралы қандай деректер білесіңдер? Қай жерде туып өскен? Ұрпақтары бар ма? Атқарған қызметтері?

Сәбит – ақын, ұстаз, жазушы, аудармашы, қайраткер, суреткер, мысалшы, сатирик.

II. Мағынаны тану.

Сәбит Дөнентаевтың «Бозторғай» өлеңіндегі мағлұматтар қамтыла түсіндірілді. Сәбит Дөнентаев өлеңдерінің мазмұнын қалай түсінді, сол бойынша жұмыс жүргізіледі.

2. Бозторғайлар – торғайлар отрядына жататын сайрағыш құстар тұқымдасы. Жер шарында кең тараған. Қазақстанда 13 түрі бар. Бозторғайлар шөл, шөлейт және қиыршық тасты жазық далада, тау жайылымында, елді мекен маңында, кейде орман алаңында кездеседі. Дене тұрқы – 12-23 см. Қанаттары – ұзын, аяқтары қысқа. Артқы бармағында ұзын тырнағы бар. Әдетте, түсі –бозғылт, көбінесе, мекендеген жерінің түсіне қарай өзгеріп отырады. Оның қанатының ұзындығы – 8,5 – 14 см, салмағы – 30 – 48 г. Бозторғайлар – жыл құсы. Бозторғайлар өсімдік дәнімен және жәндіктермен қоректенеді. Арамшөптердің де дәнін жеп, ауыл шаруашылығына пайда келтіреді.

Жерұйық іздегенде: «Бұл елді жау алмайтын, малға жұт келмейтін, шөбі шүйгін, суы мол қоныс. Онда жұрттың бәрі тең, бәрі де шат-шадыман тіршілік кешеді, ел аласы, ру таласы жоқ. Малға жай, елге ырыс осындай мекен барын ғайыптан болжап білген Асан қайғы енді сол жерді іздеп табу үшін желмаяға мініп,

төңіректің төрт бұрышын кезеді. Қой үстіне бозторғай жұмыртқалайтын тып-тыныш мамыражай ел екенсін», - депті.

Тақырыпқа тұздық:

а) ДӨНЕНТАЕВ СӘБИТ (1894–1933)

Қазіргі Павлодар облысында туған. Жас кезінде ескіше хат танып, кейін Павлодарда медреседе оқиды. Өзі мұғалім жалдап, орысша сауатын ашады. Сол кезде А.Құнанбаұлы мен Ғ.Тоқайдың өлеңдерімен танысады. 1913 жылы тұңғыш өлеңі («Қиялым») «Айқап» журналында басылады. 1915 жылы алғашқы өлеңдер жинағы «Уақ-түйек» деген атпен шығады. 1916 жылы патша жарлығына байланысты империалистік соғыс майданынан қашып, Екібастұз көмір кеніне барады. «Екібастұз» (1916) өлеңінде жұмысшы тұрмысының ауыр азабы суреттеледі. Майданға алынып, Рига маңында қара жұмыс істейді. 1917 жылғы ақпан буржуазиялық революциясынан кейін Семейдегі мұғалімдік курсқа түседі. 1919–1920 жж. ауылдағы ағарту, сот жұмысына араласады. 1924–1933 жж. Семейде шығатын «Қазақ тілі» газетінде қызмет істеді. Өлеңдер мен мақалалары осы газетте басылады. 1929 жылы Қазақ пролетар жазушыларының ассоциациясына (ҚазАПП) мүшелікке өтеді.

ә) Қосымша дерек:

Сәбит Дөнентаев — қазақ ақыны. Оның поэзиясы терең мазмұнды, ойлы болумен бірге, көркемдік қырларымен, өзіндік өзгешеліктерімен де ерекшеленеді. Ең алдымен, ақынның көптеген өлеңдерінде нақтылық сипат, тұжырымдылық басым. Оның поэзиясының тілі таза, қарапайым және сонымен бірге, бейнелі де көркем. Ол өмір шындығын боямасыз қалпында, реалистік сарында суреттейді.

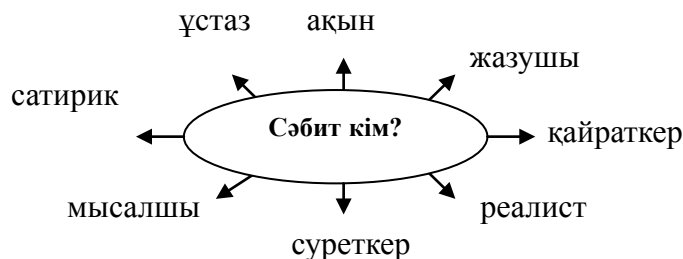
Сәбит Дөнентаев – сатира жанрында айрықша тұлғаланған талант. Қазақ әдебиетіндегі фельетон, сықақ, әзіл-қалжың, мысал жанрының дамуына айтарлықтай үлес қосты.

Ақынның балаларға арнаған өлеңдерін екі бағытта қарастыруға болады. Оның бірі - тікелей балалар әдебиетіне жататын туындылар болса, екінші бір тобында бала көзқарасымен қарай отырып, үлкен әлеуметтік мәселе көтереді. Осы орайда «Балалық», «Балалықты сағыну», «Ұры мен баласы» сынды өлеңдерін атап өтуге болады

Татар классигі Ғабдолла Тоқайдан аударған «Рамазан айында» деген сатиралық өлеңі мен «Калила мен Димнадан», «Бір көлдегі үш балық» мысалдары еркін аударманың озық үлгісіне жатады. Сондай-ақ «Ауырған арыстан», «Көзі тоймайтын ит», «Екі теке», «Көк төбетке», «Сұңқар мен қарғалар», «Бозторғай», «У жеген қасқырға», тағы да басқа туындылары мысал жанрына кеп құйылған қомақты үлес.

С.Дөнентаев туралы не білдім?

I. Топтастыру.

II. Түсіну.

III. Талдау.

Өлең аты	Бунағы	Буыны	Шумағы	Ұйқасы	Бейнелі сөздер
С.Дөнентаев. «Бозторғай».	3	11-12	17	А, а, б, а Қара өлең ұйқасы.	Бүркіт – құс патшасы, лашын – хан, тұрымтай – төре, бөдене – аға, ішкі мұң.

IV. Суреттеу.

Болжау:	Дәлел	Қорытынды
1. С.Дөнентаев - туған жерін қызғыштай қорыған ақын.	«Досқа», «Жаз», «Балалық», «Балалықты сағыну», «Жастықта», «Шілде».	Туған жерін қазақтың меншігінде қалуы үшін күрескендерін жырлайды.
2. Сәбит – Абай образын жасаушы.	“Уақ-түйек” жинағы, “Абайға”.	Өзіне үлгі тұтқан – Абайдың ақындығын, адамгершілігін дәріптейді.

3. Сәбит – сыншыл да сыншыл ақын.	«Заман кімдікі?», «Менің жайым», «Ой», «Қыл», «Биік тау», «Екі теке».	Хан-сұлтандардың халыққа жасаған қиянатын бетке айтқан турашыл ақын
4. Сәбит – шебер суреткер. Бес жолды өлең: 1. Кім? Не? 2. Қандай? 3. Не істеді? 4. Сөйлем. 5. Синоним.	«Бозторғай», «Ыбылыс пен шайтан», «Ауырған арыстан», «Әр жан әр түрлі», т.б.	Теңеу, эпитет, метафораларды пайдалануы.

V. Шығармашылық тапсырма (РАФТ):

Р – рөл (оқушының өз ойын жазарда қай кейіпкердің рөліне енуі);

А- аудитория (кімдерге арналған);

Ф – форма (қандай түрде);

Т- тақырып (өзек болған мәселе).

«Түсіну» стратегиясы. 1-топ – «Бозторғай», 2-топ – «Ой».

Әр топтың оқушылары Сәбит өлеңдерін оқып, мазмұнын бір-біріне түсіндіреді. Сәбит өлеңдерінің өзектілігі неде? Халыққа адал қызмет ету, әр нәрсені оймен жүйелеп істеу, таптық көзқарастың болмауы, адамдардың бір-біріне зорлық көрсетпеуі, әлімжеттік жасамау.

3. «Талдау» стратегиясы (өлеңді құрылысына қарай талдау). «Бозторғай» өлеңі 3 бунақ, 11-12 буынды, а, а, б, а қара өлең ұйқасы, бейнелі сөздер: бүркіт – құс патшасы, лашын – хан, тұрымтай – төре, бөдене – аға, ішкі мұңын шаққанын, шақпағанын, жаны тыныш жатқанын-жатпағанын.

4. «Суреттеу» (Өлеңдерін болжау, дәлел, қорытындылау).

5. Шығармашылық жұмыс, РАФТ.

6. Блум жүйесі.

III. «Ойтолғау» кезеңі.

Білім – Өлең кейіпкерлерін атаңыз;

Кейіпкерлер не істеді?

Түсіну – Неге өлең осылай аталды?

Қолдану – Бозторғайдың мұңын неге бағаламады?

Анализ – Өлеңнің түйіні қай жерде?

Синтез – Бозторғайды басқа құстармен салыстырыңыз.

Бағалау – Бозторғай әрекеттерін бағалаңыз. Қосымша деректер айту.

IV. Қорытынды. Адам - өмірге қонақ. Мақсат – бүгінгі айтылған жаман қасиеттерден аулақ болып, қайырымды, адал өмір сүру.

V. Үйге тапсырма: Сәбит Дөнентаевтың 1. «Ой»өлеңін жаттау; 2. «Сәбит – ел бірлігін жырлаған ақын» тақырыбына шағын шығарма жазу; 3.Екі өлеңді салыстыру.

«Бағалау парағы» арқылы оқушылардың баға қорытындысы шығарылады.

Галия МҰҚЫШЕВА,
Алматы қаласындағы
№94 мектеп-гимназияның мұғалімі.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІ

(5-сынып)

Сабақтың мақсаты мен міндеттері: а) Наурыз мейрамының шығу тарихы мен маңызы туралы

әңгімелеу; Наурыз мейрамы туралы өлең- тақпақтар айту; қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлерін көрсету; ә) оқушының ой-өрісін, тілін дамыту; б) қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлерін дәріптеуге, бағалауға тәрбиелеу.

Түрі: сайыс сабағы. **Көрнекілігі:** Наурыз мейрамына байланысты суреттер, ұлттық тағамдар, «тұсау кесу» және «бесікке салу» дәстүрлеріне байланысты керекті заттар (ала жіп, қайшы, шашу, бесік, т.б.), ұлттық киімдер, т.б.

Сабақтың барысы:

I. Ұйымдастыру;

II. Сабақтың мақсат, міндеттерімен таныстыру.

1. Кіріспе сөз: - Құрметті оқушылар, біздің бүгінгі сабағымыз «Ұлыстың ұлы күні» – Наурыз мейрамына арналады. Наурыз мейрамы қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде, әдет-ғұрыпында ерекше орын алады. Бұл мейрам жыл сайын наурыз айының 22-сінде мерекеленеді. Яғни, бұл күні күн мен түн теңеледі. Жұрт жақсы киініп, наурыз көже ішіп, ән шырқап, күй шертіседі, әр түрлі ұлттық ойын - сауықтар өткізеді, т.б.

III. Сайыстың өткізілу ретімен таныстыру.

1-тапсырма. Наурыз мейрамының шығу тарихы, наурыз көженің маңызы туралы әңгімелеу, Наурыз мейрамы туралы тақпақтарды жатқа айту.

1-оқушы: - Наурыз – парсы сөзі, қазақша айтқанда, «Жаңа күн» деген ұғымды білдіреді. Бұл мейрам наурыз айының 22-сінен бастап тойланады. Бұл күн мен түннің теңеліп, қардың еріп, көктің шыға бастайтын кезі. Осы кезде мал төлдеп, шаруаның арқа-басы кеңіп, аққа ауызы тиген. Сондықтан Наурыз күнін ертедегі адамдар жаңа жылдың басы – «Ұлыстың ұлы күні» деп есептеп, зор қуанышпен қарсы алған.

2-оқушы: - Жұрт жақсы киініп, ауыл аралап, бірін-бірі жаңа жыл – наурызбен құттықтап, ақ бата беріскен. Батаны өлең, тақпақтар арқылы берген. Мысалы: Ұлыс оң болсын!

Ақ мол болсын,
қайда барса, жол болсын!

Ұлыс бақты болсын,
төрт түлік ақты болсын!

Ұлыс береке берсін!

Бәле-жала жерге енсін! ... және т.б.

3-оқушы: - Бұрын ренжіскен адамдар болса, бір-бірлерін кешіріп, Наурыз мейрамында табысқан. Халықтың «Наурызда Самарханның көк тасы да жібиді» дейтіні сондықтан болса керек...

Екі топтың оқушылары Наурыз мейрамы туралы тақпақтарды жатқа айтады.

2-тапсырма: Қазақ халқының ұлттық тағамдары туралы әңгімелеу.

Екі топтың оқушылары өздері дайындап әкелген ұлттық тағамдары туралы әңгімелеп береді.

1-оқушы қазақша ет асуды күлкіге айналдырып, мазақ қылған «бесбармақ» сөзінен әдейі қашып, оны «бастамақ», «еттөре» деп атауды жөн көретінін сөз етеді.

2-оқушы «жент» туралы баяндайды.

3-оқушы «наурыз көже» жайында тарихи сыр шертеді.

4-оқушы «бауырсақ» жырына қанықтырады.

5-оқушы «құрт» қызығын тамашалатады.

6-оқушы «шелпек» жөнінде тартымды әңгіме қозғайды.

3-тапсырма: Қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлерінен үзінді көрсету.

I топтың оқушылары «тұсау кесу» дәстүрін көрсетеді.

II топтың оқушылары «бесікке салу» рәсімін үйретеді.

4-тапсырма: Өнер сайысы.

Мұнда I-топтың оқушылары би билейді, ал II-топтың оқушылары «Наурыз» өлеңін оқиды.

5-тапсырма. Мақал-мәтелдер сайысы.

Бұл қызықты шарада екі топтың оқушылары мақал-мәтелдерді жатқа айтудан жарысады.

6-тапсырма. Сұрақ-жауапта (Қай топтың оқушылары сұрақтарға көп жауап берсе, сол топқа көп ұпай қосылады):

1. Кимешекті кімдер киеді?
2. Зергерлік бұйымдарға нелер жатады?
3. Қазақ халқының қандай ұлттық киімдерін білесіңдер?
4. Қазақтың қыздары шаштарына не таққан?
5. Қазақ халқының қандай ұлттық музыкалық аспаптарын білесіңдер?
6. Беташар жыры қай кезде айтылады?
7. Сәукелені кім киеді?
8. Қазақ халқы зергерлік бұйымдарды неге көбінесе күмістен жасаған?
9. Қазақ халқының қандай ұлттық ойындарын білесіңдер?
10. Киіз үй туралы не білеміз?

Бағалау кезеңі. Екі топтың оқушыларының жауаптарын бағалап, жеңген топты анықтау. Оқушылардың жауаптарының кем тұстары болса, оны толықтырып түсіндіреді.

Сабақты қорытындылау. Наурыз мейрамына байланысты жақсы тілектер айту.

Күнбала СЫҒАЕВА,
Алматы қаласындағы
Ораз Жандосов атындағы
№105 гимназияның мұғалімі,
Қазақстан Республикасының
білім беру ісінің үздігі.

ЖЕКЕ ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН ҰЖЫМДЫҚ ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Мемлекеттік тілдің бүкіл нәрін жас ұрпақтың бойына сіңіру – мұғалімдердің басты борышы, ұстаздардың қастерлі міндеті. Орыс сыныптарындағы қазақ тілінен сабақ беретін ұстаздық – қызықты да мехнаты мол мамандақ. Ауыр да жауапкершілігі зор кәсіпті таңдау кім көрінгеннің пешенесіне бұйырмаған.

Қашанда ата-аналар үшін баланың орыны бөлек, өмірдің сәні де, нәрі де – балада. Ата-анасы бала үшін бас ұстазы болса, ал ұстазы – екінші ата-анасы. Ендеше, ұрпақ тәрбиелеудің кілті – ұстазда. Білім марапатқа жету үшін емес, парасатқа жету үшін қажет. «Ойсыз оқу – бекер, оқусыз ой – қатер», - деп Конфуций айтқандай, білім мен тәрбие – егіз. Мемлекетіміздің ең негізгі тірегі – қазақ тілін қоғамдық өмірдің барлық саласында жан-жақты дамыту мәселесі бүгінде күн тәртібінде ерекше тұр. Мұны ешкім де теріске шығара алмайды. Сондықтан алдымен оқу-тәрбие бағдарламаларын мазмұнды да қызықты етіп жасау қолға алынып отыр. Ең бастысы, бұл бағдарламалар Қазақстан Республикасы Үкіметінің

«Тіл туралы Заңды» іс жүзіне асыру жөніндегі қаулы-қарарларын орындауға бағытталған. Тіліміздің тағдыры – өзіміздің тағдырымыз. Оған салғырт қарау – өзгені емес, өзімізді сыйламау, құрметтемеу. Қазақ тілі мамандары – нағыз өз істерінің шеберлері болуы шарт. Тіл – қазынаң, тіл – тағдырың... Қазақ тілін үйрену мен үйретудің қиын екенін, оның маңыздылығын бүгінгі таңда өмірдің өзі-ақ көрсетіп отыр. Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарында тілді үйренудің, үйретудің сан қилы тәсілдері мен әдістері қолданылып жатса, соның бәрі – қайткенде де тілді тез әрі сапалы игереміз деуден туған талап, талпыныс. Тілді меңгеру өздігінен орындала салатын оңай шаруа емес. Оған ұстаз бен оқушының екі жақты ықылас, ынтасы керек. Демек, тілді оп-оңай меңгере саламын деу – жаңсақ пікір. Менің әдіскер ретіндегі ойым, мектептің қазіргі кездегі оқу-тәрбие үрдісінде қазақ тіліне грамматикалық жаттығуларды жөнді-жөнсіз үйіп-төгумен емес, ең алдымен, сөйлеу дағдыларын меңгеруге, белгілі бір тақырыпқа диалогтар мен сұхбаттар құра білуге, қарапайым сөйлемдер құрастыруға жаттығу арқылы оқып-үйренуді көздейтін түбегейлі жаңа әдіс-тәсілдер қажет.

«Туған елім – тірегім, Ана тілім – жүрегім» атты кәсіптік ұстаныммен жұмыс істеудемін. Қазақстан халықтарының достығы мен ел бірлігін нығайту үшін әр азамат мемлекеттік тілді жетік меңгеруі тиіс. Елбасымыздың «Қазақстан – 2030» бағдарламасында жастарға қойған 7 талабына сай XXI ғасырдың жеке тұлғаларын тәрбиелеу – қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен сабақ беретін мұғалімдердің негізгі міндеті. Әр оқушыны объекті деп қарамай, субъект деп қарау

қажет. Өйткені олардың әрқайсысы – жеке тұлға. Бәлкім, алдымызда отырған шәкірт болашақ президент, ғалым, ғарышкер, сіздің орыныңызды басатын атақты ұстаз болуы мүмкін. Әр оқушының мемлекеттік тілді меңгеруіне зор сеніммен қарауымыз керек.

Бүгінгі мақсат – әрбір оқушыға түбегейлі білім мен мәдениеттің негіздерін беру және оларды жан-жақты дамуына қолайлы жағдай жасап, жеке тұлға қалыптастыру. Ол үшін қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын терең меңгеру керек. Жаңа технологиядағы педагогиканың негізгі қағидалары: баланы ізгілік тұрғысынан қорғау, оқыту мен тәрбиенің бірлігі, баланың танымдық күшін қалыптастыру және дамыту, баланың танымдық және шығармашылық икемдігін жетілдіру, әр оқушының қабілеті мен мүмкіндік деңгейіне орай оқыту, барлық оқушылардың дамуы үшін жүйелі жұмыс істеу, оқу үрдісін оқушының сезінуі. Дәстүрлі сабақта инновациялық тәсілдерді қолдану оқушылардың сөйлеу әрекетін дамытудың бірден-бір тиімдісі болып табылады. Жалпы дәстүрлі сабақ оқушылардың жеке басының, ұжымдық шығармашылық көзқарасын қалыптастыруда өз шегінен шығармайды. Бұл жағдайда айта кеткен жөн, сыныпта зерек балалармен қатар шығармашылық жұмыс істеуге үйренбеген оқушылар да кездеседі. Дәстүрлі сабақты түсіндіргеннен кейін, олар өзді-өзімен қалып, жұмысты әрі қарай өз бетінше жасауға үйренбегендіктен уақытты бос өткізеді. Олардың жұмысы не мұғалімді, не өздерін қанағаттандырмайды. Мұндай жағдайды өзгертуге маған және менің оқушыларыма топпен және жұппен жұмыс істеу көп көмегін тигізді. Топқа әр түрлі деңгейдегі оқушыларды

біріктіремін. Олардың ішінде біреуі жақсы ой айта алатын, біреуі топтағыларды ойға жетелейтін, ал біреуі тек тындап, көріп, есіне сақтайтындар. Топтағы оқушылар бірігіп оқу материалын қарайды, берілген тапсырманы бір-біріне түсіндіреді. Тәжірибеде кездесіп жүргендей, осындай жұмыстардан кейін оқушы міндетті түрде оқығанын әңгімелей алады не мазмұны шағын шығарма, әңгіме жазады. Әрине, мұндай жұмыстарды жүргізуде алдын ала оқушының тілін дамытатын жұмыстарды, тақырыптарды таңдай білген жөн. Салауатты өмір салтын қолдана отырып, оқушылардың жеке қабілеттерін арттыру, тәрбиелеу керек. Қазір біз жақсы нәтижеге жету үшін жаңа технологияларды пайдаланып жұмыс істейміз. Бұлар – оқытуды қарым-қатынас негізіндегі Ефим Израилевич Пассовтың бөгде тілді үйрету технологиясы, қазақ тілді оқытудың морфологиялық сатысында қарым-қатынастық ойындарды қолданудың технологиясы педагогика ғылымдарының кандидаты Валентина Тихомированың құрастыруымен болған. Бұл ойындар ұялшақтықты, қорқыныш пен жалығушылықты жоюға көмектеседі. Мұнда қарым-қатынастық ойындардың дәстүрлі емес технологиясы – Александр Григорьевич Ривиннің және Виталий Кузьмич Дьяченконың топтық технологиясының мәні мен маңызы жатыр. А.Г.Ривиннің әдістемесі жұмыстық-ауысымдық құрамда, мәтінді азат жолдан оқытуды көздейді, бұл мынадай маңызды шеберлікті қалыптастыруға көмектеседі. Мәтіннің мазмұны шағын, мағынасы бір-біріне жақын болғаны дұрыс немесе оқулықты да пайдалануға болады. Әр азат жолға ат қою, шағын жоспар құру, түсінгенін әңгімелеп беру: 1. Басқаны үйрету үшін өз ойын,

білімін мазмұндауды, 2. Хабарламаны таңдау, түсіну, істің мәніне жету, сұрақтар қоюды, 3. Өзін-өзі бақылау мен өзін-өзі бағалай алу дағдыларын қалыптастыруды көздейді.

А.Г.Ривиннің әдісі негізінен 4 кезең бойынша жүзеге асады: 1. Тапсырманы дайындау кезеңі. 2. Тапсырманы екінші оқушыға түсіндіру кезеңі. 3. Өз бетінше жаттығу жазу кезеңі. 4. Ұжымдық жұмыс кезеңі – бірін-бірі оқыту, үйрету, түсіндіру, айту кезеңі. А.Г.Ривиннің ұжымдық оқыту технологиясы – оқушылардың мемлекеттік тілде сөйлеуіне, қарым-қатынас жасауына ыңғайлы да қолайлы әдістердің бірі. Оқушылар жаңа, қиын сөздермен, сөз тіркестерімен танысып, оқып, естеріне сақтайды, сөздік дәптерлеріне жазады. Мәтінді толық оқып, мұғалім топтарға, бөліктерге бөліп береді, оқушылар мәтіннің мазмұнымен топ болып танысады, оқиды, аударады, есте сақтайды, мазмұнын айтуға дайындалады, дағдыланады, мәтінге тақырып қояды, мәтін бойынша сұрақтар дайындайды, мәтіннің мазмұнына байланысты өздері білетін мақал-мәтелдерді теріп жазады, айтады, орысшаға аударады, сол тақырыпқа байланысты білетін өлең, ән, жырларын жатқа айтады, сөйлем ойлап жазады. Топта 6-7 баладан болғанда, тақырыптың мазмұнына қарай бірде-бір бала жаңа сабақта сұраусыз қалмайды, әрқайсысы жауап береді, сондықтан бұл әдістің тиімділігі өте зор. Оқушылар арасында сабаққа деген қызығушылық, топ арасында жарыс болып, ынталары артады. Бірін-бірі үйрету, бір-біріне көмектесу арқылы қазақша сөйлеуге жаттығып, төселеді, үйренеді. 7 «А», 7 «В» сыныптар арасында бұл әдіс бойынша сабақ жиі өткізілді, өйткені

бұл сыныптардың бұл әдіске қызығушылықтары басым. 7 «В» сыныбында 14 оқушы, ал 7 «А» сыныбында 15 оқушы бар. Осы оқушылардан сауалнама алынып, бұл әдістің несімен ұнайтындығын білгенде, оқушылардың сабақты топ болып, бірлесе оқып, бір-біріне көмектесу арқылы нәтижелі болатындығын, сабаққа деген қызығушылықтарының артқандықтарын 29 оқушының бәрі жазды. 7 «А» сыныбында сабаққа дайындалмайтын Айверди Салиф пен Лещинский Герман да достарымен бірге, олардың көмегінің арқасында жауап бергендігіне өз құрбылары таңғалып, қуанып, әзілдесіп жатты. Ұжымдық оқыту әдісі оқушының ой-өрісін, сөйлеу тілін дамытады, әсері өте мол.

Жеке тұлғаны қалыптастыруда бұл әдіс – өте тиімді. Сондықтан қазақ тілі сабағында мемлекеттік тілді дамытуға үлес қосамын деген ұстазға пайдасы өте ұшан - теңіз.

7-сыныптарда «Наурыз – жыл басы», «Абай – поэзияның пайғамбары» атты ұжымдық оқу технологиясы бойынша өткізілген сабақтардың нәтижесі бойынша оқушының білім дәрежесін бақылап, білгенін, түйгенін, өз білімін ұштағанын, сөз байлығының молайғандығына көзім жетті. Бұл сабақтар тек қана бір жақты емес, жан-жақты, пәнаралық байланыс, өнер, тарих, жағрафия, әдебиет, табиғатпен байланыстырыла іске асты. Бұл әдісті үнемі сабақтың мазмұнына қарай қолданса, берер нәтижесі мол. Бұған менің өз тәжірибемде көзім жетті. Тұлғаны оқыту мен тәрбиелеуде елбасымыздың «Қазақстан – 2030» жолдауында жастарға қойған жеті талабын: 1. Білімді болу; 2. Жұртпен тіл табыса білу; 3. Жігерлі болу; 4. Өз ойын қазақша дамытып, сөйлей алатын, қазақша білетін

азамат болуға; 5. Ойшыл болу, жаңа технологияларды ойлап шығару, жаңа идеяларды таба білу; 6. Еңбекті сүю парыз, еңбектің шын мағынасында алғанда құлы болу керектігін үйрету, ұғындыру; 7. Кәсіпті меңгеріп, біліктіліктің шыңына шығу керек екендігін үйрету, сезіндіру, баулу мәселелерін іс жүзіне асыру – бәрімізге ортақ басты мақсат-мұрат. «Мемлекеттік тілді игеру – әрбір азаматтың ізгілікті борышы екенін әрдайым айтып, түсіндіріп отырған тиімді. Жоғарыда айтылған талаптарды іс жүзіне асыру – қазақ тілі мұғалімімін деген әрбір ұстаздың басты қағидасы. Тәуелсіз Қазақстан Республикасы өзінің мемлекеттік тілі, Елтаңбасы, Туы, Әнұраны, өзінің ұлттық теңгесі бар іргелі ел екендігін сезіндіру, «тәуелсіз Қазақстанның болашақ ұрпақтары кім?» деген сұраққа – «Біз» деп мектеп бітіруші шәкіртке үйрету – қазақ тілі ұстаздарының парызы, қасиетті борышы. Мектеп бітіруші шәкірт болмысы – дара тұлға – менің ойымша, өз ойын қазақша айта білетін, жаны сұлу, дені сау, өзіне-өзі қызмет көрсете алатын, барлық тілді меңгерген, Отанын сүйетін азамат болуы қажет. «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде» деген асыл ойды Нұрсұлтан Әбішұлы көрегендігінен айтқан. Біздің қазынамыз – қазақ тіліміз. Тіліміздің мәнін, қасиетін жоғалтпайық! Қасиетін кетірмей, шұбарламай, таза қазақша сөйлейік, сөйлесейік, жас ұрпаққа үлгі-өнеге болайық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н.Назарбаев. «Қазақстан – 2030», 2006 .
2. «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы. № 3, 2003 .
3. Қазақ тілі (әдістеме) журналы. №3, 2008 .

Гүлмира ҮСПЖАНҚЫЗЫ,
Арнайы санаториялық үлгідегі
№15 мектеп-интернатының тәрбиешісі.
Алматы облысы,
Қарасай ауданы.

ЖЕЛТОҚСАНДА ТӘУЕЛСІЗДІК ТАҢЫ АТТЫ

Тәрбие сағатының мақсаты: оқушыларды отаншылдыққа, ұлтжандылыққа баулу, туған жеріне, атамекеніне деген сүйіспеншіліктерін арттыру, өз елінің тарихындағы ғасырлар бойы ата-бабамыз аңсаған тәуелсіздіктің оңайлықпен келмегенін ұғындыру.

Мұғалім: - Балалар, еліміздің тәуелсіздігінің 22 жылдығына орай «Желтоқсанда тәуелсіздік таңы атты» тақырыбында ашық тәрбие сағатын бастаймыз.

ҚР әнұраны орындалады.

Аружан: - Туған халқымыз тәуелсіздік алды. Тарихымыздың беттеріне 1991 жыл алтын әріптермен жазылды. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі» туралы заң Жоғарғы Кеңес сессиясында көпшілік дауыспен бекітілді.

Тәуелсіздік бізге оңайлықпен келген жоқ. Желтоқсан көтерілісінің арқасында 1991 жылы еліміз өз алдына егемендік алып, тұңғыш тәуелсіз мемлекет дүниеге келді.

Дания: - 1986 жылғы желтоқсан көтерілісі – ХХ ғасырдағы айтулы оқиға. Қазақтың санасын сілкіндірген айтулы дүрбелең – жылдар бойы арман еткен тәуелсіздіктің қайнар көзі болды. Сол желтоқсан оқиғасы қаншама ызғарлы естілсе де, жанымызға нұр септі. Мәңгілік егемендікті алып келгенінің арқасында дүние жүзіне танымал болдық. Желтоқсан бастауы – ғасырлар қойнауынан жалғасып келе

жатқан ұлы тарихтың бір белесі.

Амина:

- Желтоқсанның желі аязды, ызғарлы,
Қанды мұзда талай қазақ сыздады.
Ұлт қамы үшш шыққан сонда алаңға
Азап шекті қайсар қазақ қыздары.

Талай қазақ қыздарын да тондыра,
Талай қазақ гүлдерін де солдыра,
Ел билеуге алып келді Колбинды
Қазақ ұлы Қонаевтың орнына.

Егемендік – бұл елімнің елдігі,
Егемендік – барлық ұлттың теңдігі.
Егемендік – елін, жерін қорғаған
Ербол менен Қайраттардың ерлігі!

Айжан:

- Желтоқсанның мұзға жанған алауы,
Қайсар рухты ұл-қыздардың қалауы.
Сағым болып ерліктерге шақырды
Көз ұшында тәуелсіз ел жалауы.

Күн шыққанда түнерген бұлт астынан,
Қанат қақты қиялдарға жас қыран.
Шықты алаңға бейбіт шеру жасауға
«Туған жерім, Қазақстан!» боп басты ұран.

Мұз жастанып, ұрды, соқты, сабады,
«Ұлтшылдар» деп түрмелерге қамады.
Ерліктерін батырлардың кешегі
Қайрат, Ербол, Ләззат, Сәбиралар жалғады.

Жұлдыз:

- Кетпес мәңгі көңілден,
Қырдың гүлі – Қырмызы.
Ағып түскен көгімнен
Желтоқсанның жұлдызы – Ләззат пенен Сәбира!
Булықтың да бұлқындың,
Жанды қарып ызғары.
Қара ормандай жұртымның
Қайсар туған қыздары. – Ләззат пенен Сәбира!

Дидар:

- Желтоқсанның бораны,
Желтоқсанның қар мұзы.
Ұмытылған жоқ әлі
Әр үйдің бір-бір жалғызы!
Шығар шақта қайраннан
Атқа қону – ар ісі.
Қайран елдің қайралған
Қасиетті намысы!

Назерке:

- Қасқалдақ ұшып көлінен,
Шүрегей келіп қонған күн.
Қыранды қуып көгінен,
Қарғалар билік алған күн.
Нашақор деп, ұлтшыл деп
Қазаққа күйе жаққан күн.
Қақаған күннің ызғары
Сүйектен өтіп кеткен күн.
Қара көз қазақ қыздарын
Омондар бастан тепкен күн.
Озбырлық күшпен тұншығып,
Үміттің оты өшкен күн.
Жанына таппай бір дауа,
Ер Қайрат қыршын кеткен күн!

Мұғалім: - Балалар, желтоқсанда қыршын кеткен Қайрат, Ләззат, Сәбира, Ербол, т.б боздақтарды еске түсіріп, бір минуттық үнсіздік жариялаймыз.

Ән: «Желтоқсан желі».

Аружан: - Қазақстан Республикасы 1991 жылы 16 желтоқсанда өз тәуелсіздігін алып, дербес мемлекет болды. Біз өзіміздің рәміздерімізбен мақтанамыз. Қазақстан туымен тұғырлы, елтанбасымен еңселі, әнұранымен айбатты. Мен қазақ болып туғаным, осындай бай, байтақ өлкеде өмір сүріп жатқанымға қуанамын. Өйткені мен тәуелсіз елдің еркін ұланымын.

Абылай: - Жұпар шашқан гүлімнің
Жаңа ашылған күні бұл!
Менің ана тілімнің

Бағы ашылған күні бұл!

Иманғали: - Алты алаштың баласы
Қауымдасқан күні бұл!
Бір-бірімен жарасып,
Бауырласқан күні бұл!

Нұрмұхамет: - Көк туымнан нәр алдым,
Сол қыранға сыңармын.
Ерікті елдің еншісі –
Еркіндігі қыранның
Ұланымыш халқымның,
Ұлы істерге талпындым.
Тыныштықтың деміндей
Туымдағы алтын күн!

Би: «Битыл».

Аяулым: - Ақжайық, Алтай арасы –
Қазақтың шалқар даласы,
Республикама қарашы!
Жерінің дәні маржандай,
Қырманы асқар таулардай,
Республикама қарашы!
Шолсаң да биік аспаннан,
Жарқырар кені тастардан,
Республикама қарашы!
Шырқаған сайын үдеген,
Өндері көкті тіреген,
Республикама қарашы!

Нұржан: - Тәуелсіз ел, қараймын да, тамсанам,
Жылдарды осы ата бабам аңсаған.
Көрген ұрпақ бірімін мен, сондықтан
«Бақыттымын» деп айқайлап жар салам!

Иманғали: - Тәуелсіздік туындай биік еңсең,
Кетті бүгін келмеске тәуелділік.
Қуан қазақ, күн туды қуанатын,
Төрт түліктен майысып арқа, белдер,
Тойлап жатыр ой, қырда дархан елдер.
Танып жатыр, мойындап қазақ елін
Танығысы келмейтін тарпаң елдер,

Гүлмира АМАНГЕЛДІҚЫЗЫ,
Арнайы санаториялық үлгідегі
№15 мектеп-интернат тәрбиешісі.
Алматы облысы,
Қарасай ауданы.

Қуан қазақ, күн туды қуанатын!
Нұрмұхамет: - Мен қазақпын, мың өліп, мың тірілген,
Жөргегімде таныстым мұң тілімен.
Жылағанда жүрегім күн тұтылып,
Қуанғанда күлкімнен түн түрілген.
Мен қазақпын, биікпін, байтақ елмін,
Қайта тудым өмірге, қайта келдім.
Мен мың да бір тірілдім мәңгі өлмеске,
Айта бергім келеді, айта бергім!

(Жұбан Молдағалиев).

Аружан: - Тәуелсіздік атып көкке телпегін,
Шаттанған жоқ, мақтанған жоқ ел тегін!
Қазағымның нар тұлғасын сомдайын,
Өткенін де, бүгінін де, ертеңін!

Назерке: - Ән кернеген жүрегің,
Күй кернеген тірегің,
Сары алтындай сүйемін
Қазақстан – жыр елін!

Ән: «Қазақстан».

Иманғали: - Ата-бабам арман еткен –
Егеменді қазақ жерім.
Қуанышың көптен күткен,
Құтты болсын дархан елім!

Тәуелсіздік мәңгілікке сақталсын,
Алдымызда барлық үміт ақталсын!
Тату-тәтті бірлік болып қашан да,
Бейбіт өмір жер бетінде шаттансын!

Аружан: - Қымбат маған жұлдызды түніменен,
Қымбат маған нұр шашқан күніменен!
Шын жүректен жырлап біз құттықтаймыз
Елімізді тәуелсіздік күніменен!

Желтоқсан оқиғасына – 27 жыл.

Еліміздің тәуелсіздігіне – 22 жыл.

Мұғалім: - Тәуелсіз мемлекетіміз гүлденіп, көркейе
берсін. Елтаңбамыз ажарлы, әнұранымыз әуенді, көгілдір
туымыз көкте қалықтап, желбірей берсін!

ӘДЕПТІЛІК – АСЫЛ ҚАСИЕТ

Тәрбие сағатының мақсаты: балаларды кішіпейілділікке, үлкендерді сыйлауға, көмектесуге үйрету, жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп, жаман қасиеттерден жирену сезімін дамыту. Адам бойындағы ұнамды, ұнамсыз қылықтарды айыра отырып, әдеп әліппесін бойына дарыту, тіл байлығын, таным белсенділігін арттыру. Оқушыларды әдептілікке, сыпайылыққа тәрбиелеу.

Көрнекілігі: мақал-мәтелдер, нақыл сөздер жазылған плакаттар, тірек сызбалар.

Тәрбиеші: - Бүгінгі тәрбие сағатымыз – әдептілік тақырыбында. Әдептілік – адамдардың өзара жақсы қарым-қатынасының, жүріс-тұрысының ережесі. Осы әдептілік ережесін сақтау – біздің міндетіміз. «Әсемпаз болма әрнеге, Өнерпаз болсаң арқалан. Сен де бір кірпіш дүниеге, Кетігін тап та, бар, қалан!» деп Абай атамыз айтқандай, кішіге мейірімді, досына қайырымды, еңбексүйгіш, шыншыл да қамқор болсаң, өсе келе ата-анаңның, Отаныңның мақтанышы боласың. Адам болатын бала – барлық жақсы қасиеттерді үйреніп, жаман мінез, жаман әдеттерден аулақ болуға тырысуы керек. Ендеше, әдепті, ақылды балалардың қандай болуы керек екенін мына өздерінен тыңдайық.

Тәрбиеші:

- Білер қазақ баласы,
Сәлем – сөздің анасы.
Алдымызда кезіккен
Көп танысты көреміз.
Бәріне де ізетпен

Біздер сәлем береміз.

Жасұлан:

- Сәлеметсіз бе, ағай!- деп,
Сәлеметсіз бе, апай!-деп,
Есенсіз бе, әжей!- деп,
Амансыз ба, атай!- деп
Ұл-қыз сәлем береміз,
Өнегелі өренбіз!

Медина:

- Ата-ананың тілегі –
Адам болып өскенің.
Адамдықтың тірегі –
Адал болып өскенің.
Әдептілік дегенің –
Әрқашанда керегің.
Әсемпаздық дегенің –
Әуре салар әлегің.

Жасұлан:

- Тәртіпті бала – сүйеніш,
Төбең бір көкке жетеді.
Ұрыншақ бала жанында –
Ұрыс пен керіс, айқай-шу.
Ұстамды бала маңынан
Ұнамды қылық байқайсың.

Әйгерім: - Кім үлкенді сыйласа,
Кім үлкенді тындаса,
Үлкен болған кезінде,
Сыйлы болмақ өзі де.

Гүлнұр: - Сыйла үлкен кісіні,
Қамқорлыққа ал кішіні.
Сақтап көше тәртібін,
Бағдаршамның ал тілін.
Әдет қыл бұл ісінді,
Тазалап жүр тісінді.

5-оқушы: - Қарсы ал ерте күн көзін,
Төсегінді жина өзін.

Асықпай іш тамақты,
Жалама аяқ-табақты.

6-оқушы: - Пышақты ұста оң қолмен,
Шанышқыны сол қолмен.
Нанды үгітпе, қадірле,
Қабығымен бәрін же.
Саусағыңды сормағын,
Салдыр-салақ болмағын.

7-оқушы: - Сыйлап сәлем беремін
Көршілерді көргенде.
Ізетпен бас иемін
Үйге қонақ келгенде.
Әдепсіз деп сөкпесін,
Анама айтып өкпесін,

8-оқушы: - Атам маған қашан да
Кішіпейіл бол деген.
Ата сөзі – санамда,
Мақтанбауды жөн көрем.

9-оқушы: - Өзгелерден өзімді
Санамаймын жоғары.
Артық айтып сөзімді,
Желпінгенім жоқ әлі.

10-оқушы: - Атам маған қашан да
Әділетті бол деген.
Ата сөзі – санамда,
Жүрем тура жолменен.

11-оқушы: - Қалдыратын ұятқа
Жалған сөзге төзбеймін.
Жеткізетін мұратқа
Тек шындықты көздеймін.

Тәрбиеші: - Ал, балалар, тақтаға назар аударып, Әдептілік ережені толықтырайық.

1-сұрақ: Үйде, мектепте, көшеде айтылатын сөзің
(Сәлем, Сәлеметсіз бе, Қайырлы күн, Рахмет,
Көмектесейін, Кешіріңіз).

Сонымен, «Не деу керек?», қай жерде, осыған көңіл бөлейік.

Медина:

- Бақшамызға барғанда,
Жолыққан бар жандарға
Ертемен ақ пейілмен:
- Қайырлы таң!»– деймін мен.
Күндіз де елді елеймін,
«Қайырлы күн!» тілеймін.
Үйге кешке келемін,
Не дерімді білемін,
«Кеш жарық!» деп кіремін.

Гүлнұр:

- Апаң сенің базардан
Алма сатып әкелді.
Ен үлкенін, жақсысын
Саған таңдап әперді.
Не деп барып жеу керек?
«Рахмет, апа!» деу керек.

Әйгерім:

- Балалар жүр көшеде,
Естіледі шу-айқай.
Сен де шықтың, көршіңді
Қағып кеттің байқамай.
Мұндайда не деу керек?
«Кешіріңіз» деу керек.

Алмас:

- Осы келген бетінде
Допты қудық, жарыстық.
Көшенің сол шетінде
Кезікті бір танысың.
Ұмыттың сен не деуді?
«Сәлеметсіз бе?» деуді.

Еркеназ:

- Үй артында қоқысты
Жатқан көптен үйіліп

Тазалайды қарт кісі

Белі зорға иіліп.

Не дегенің жөн еді?

«Көмектесейін» деу керек.

«Жалғастыр» ойыны: «Не істеуге болмайды?» деген сөзді тәрбиеші айтады, оқушылар әрі қарай өздері жалғастырады:

1. Үлкендердің алдын – (кесіп өтуге болмайды). 2. Кішкене баланы – (ұруға болмайды). 3. Құстарды – (атуға, ұясын бұзуға болмайды). Қыз баланы – (ренжітуге), сабақта – (шулауға), үйге жүгіріп – (кіруге), оқу-құралдарын – (жыртуға, сындыруға), сыныпта (айқайлауға, жүгіруге) болмайды.

Не істеу керек? *Үлкендерді сыйлау керек; Ата-аналардың тілін алу керек; Тәртіпті болу керек; Оқу құралдарын күтіп, таза ұстау керек; Сабақты жақсы оқу керек.*

Тәрбиеші: - Ал, енді, балалар, кезекті мақал-мәтелдерге берейік. «Жақсыдан – үйрен, Жаманнан – жирен» деген мақалды қалай түсінесіңдер?

Оқушылар хормен: «Аулақ жүріп жаман қылық, әдеттен, Үйренеміз жақсы мінез, әдептен».

Әдептілік жайлы мақал-мәтелдер айту:

1. Әдепті бала – арлы бала,
Әдепсіз бала – сорлы бала.
2. Әдептілік белгісі –
Иіліп сәлем бергені.
3. Ашу – дұшпан, ақыл – дос,
Ақылыңа ақыл қос.
4. Сіз деген – әдеп,
Біз деген – көмек.
5. Ұлық болсаң – кішік бол.
6. Кішіден – ізет, үлкеннен – құрмет.
7. Әдепті бала ата-анасын мақтатар,
Әдепсіз бала ата-анасын қақсатар.
8. Жақсы адам – ай мен күндей, Әлемге бірдей.
9. Әдепті бала кездесе, сәлем берер бас иіп;

Әдепсіз бала жолықса, өте шығар кекиіп.

Сұрақ-жауап: «Сен – маған, мен – саған»: 1. Мектептен үйге қарай жүгіріп келе жатқаныңда алдыңнан бір үлкен кісі шықты. Сен не істер едің? 2. Өзіңнен үлкен кісілер әңгімелесіп отырған кезде сен не істеуің керек? 3. Үлкен кісілермен қалай сөйлесу керек? 4. Үйге қонақ келгенде бала не істеу керек? 5. Әдептілікті бізге кім үйретеді?

Тәрбиеші: - «Әдеп» деп, «әдептілік» деп қандай мінез бен іс-әрекетті айтамыз?

1-оқушы: - Әдептілік деп үлкенді сыйлауды, достарды, айналадағы адамдарды құрметтеуді айтамыз. Әдепті адам басқадан сыйласым күтпей-ақ алдымен өзі басқаны құрметтеп, ардақтай біледі, көпшілікке өзінің әдептілігін көрсетеді.

2-оқушы: - Сонымен, әдептілік дегеніміз әдеп, ізет, инабат, сыйласым, құрмет, қамқорлық деген сөздерді білдіреді екен. Тағы да бір айтатын жағдай: бір-бірімізге кешірімді болу керек, ол да – әдептілік. Кейде кешірмейтін мінез-құлықтар да болады. Ондай теріс мінезді тезге салып, тез түзеу керек.

Жас-кәріге сіз деген

Жақсы үлгі іздеген.

Дос боламыз біз деген

Ізетті ұл мен қызбенен.

Көрініс: Екі дос.

Тәрбиеші: - Ал, енді, балалар, «Не жаман? Не жақсы» сауалдарына жауап беретін қасиеттерді санамақ арқылы білдірейік.

Ару: - Біріншіден, не жаман?

Беті қолын кір-кір ғып,

Берекесіз ыржақтап,

Ерке боп өссең, сол – жаман.

Біріншіден, не жақсы?

Биязы мінез тіл алғыш,

Бал-бұл жанып жүретін

Әдепті бала, сол – жақсы.

Мөлдір: - Екіншіден, не жаман?

Екіленіп, ерігіп,

Ессізденіп, желігіп,

Ерке боп өссең, сол – жаман.

Екіншіден, не жақсы?

Ерте жатып, мезгілмен

Ерте тұрып төсектен,

Ерінбей жисаң, сол – жақсы.

Медет: - Үшіншіден, не жаман?

Ұшып-қонып жүретін,

Шегірткедей жеңілтек,

Ұшқалақ болсаң, сол – жаман.

Үшіншіден, не жақсы?

Үйдің ішін тазалап,

Үстіңе де қарайлап,

Үлгере алсаң, сол – жақсы.

Сая: - Төртіншіден, не жаман?

Төменде тұрып өздерің,

Төбеде тұрған алмаға

Талассаңдар, сол- жаман.

Төртіншіден, не жақсы?

Тал шыбықтай таңертең

Тартылып кеп ойнасаң,

Тамаша әдет, сол – жақсы.

Олжас: - Бесіншіден, не жаман?

Бар кітабың шашылып,

Берілген сабақ оқылмай,

Екілік алсаң, сол – жаман.

Бесіншіден, не жақсы?

Былдырламай көбірек,

Байыпты да байқағыш

Бала болсаң, сол – жақсы.

Арайлым: - Алтыншыдан, не жаман?

Ата-ананың ақылын

Ала білмей кезінде,

Жетесіз болсаң, сол – жаман.

Алтыншыдан, не жақсы?
Ашу деген бәледен
Алшақ жүріп, жанаспай
Ақылды болсаң, сол – жақсы.
Әсет: - Жетіншіден, не жаман?
Жиіркенішті әдеттен
Жирене білмей кезінде,
Жетесіз болсаң, сол – жаман.
Жетіншіден, не жақсы?
Жауқазындай жайраңдап,
Жұрт ісіне қайран қап
Жатса, шіркін, сол – жақсы.
Гүлнұр: - Сегізіншіден, не жаман?
Соқтықпай күнде ойнайтын,
Серік таппай қиналып,
Сергелдең болсаң, сол – жаман.
Сегізіншіден, не жақсы?
Саспай жастай жайраңдап,
Сүйсең бәрін беріліп,
Құр жүргеннен, сол – жақсы.
Арай: - Тоғызыншыдан, не жаман?
Топ ішінде мақтанып,
Төбелесіп жұртпенен,
Таяқ жесең, сол – жаман.
Тоғызыншыдан, не жақсы?
Тәтті досқа сөз беріп,
Танып жүрмей артынан,
Табанды болсаң, сол – жақсы.
Еркеназ: - Оныншыдан, не жаман?
Ойын қуып жасында,
Оқусыз өтсен, балақай,
Бәрінен де сол – жаман.
Оныншыдан, не жақсы?
Ойлап істеп ісінді,
Озып шықсаң ортадан,
Бәрінен де сол – жақсы!

Сұрақ-жауап:
Сыйлап үлкен ағаны
Сәлем берген баланы
Кім дейміз? **Әдепті екен бұл дейміз.**
Кітап, дәптер, қаламы
Кір шалмаған баланы
Кім дейміз? **Ұқыпты екен бұл дейміз.**
Таудай биік талабы
Жақсы оқитын баланы
Кім дейміз? **Үлгілі екен бұл дейміз.**
Сабақ айта білмеген,
Шақырмасаң жүрмеген,
Кітап бетін ашпайтын
Баланы сен кім дер ең? **Жалқау бала.**
Кітап түбі қырқылған,
Күнделігі жыртылған,
Сабаққа да самарқау
Қандай бала бұл бала? **Салақ бала.**
Әдептілік сөзін топтастыру.
Тәрбиеші: - Балалар, бүгін біз сіздермен әдептілік жайлы білдік. Әр адам өзін, қай жерде болмасын, тәртіпті ұстап, әдепті де әдемі сөйлей білуі керек екен. Әдепті адам жамандықты жақсылыққа баурап, өзінің ақылдылығын таныта білуі тиіс. Сонымен бүгінгі «Әдептілік – асыл қасиет» атты тәрбие сағатымызды қорытсақ, ұлы Абай атамыздың айтқан сөздерімен түйіндесек, «Бес нәрсеге асық болған, бес нәрседен қашық болған» жөн. Атап айтсақ,
Медина: Білім
Ынта қойсақ ғылымға,
Сәуле құяр санаға.
Өмір мәнін ұғын да,
Өзінді-өзің бағала.
Оқу керек ол үшін
Бала кезден басың жас.
Білім алу – борышың,
Онсыз көзің ашылмас.

Ару: Өнер

Өнер қу да ерінбе,
Оған жетсең ғажап-ақ.
Қор болмайды, тегінде,
Өнері бар азамат,
Болса ынта, талпыныс.
Құр қалады көп істен
Жатқан адам жан тыныш.

Гүлнұр: Талап

Арманына жетеді
Кімде болса талпынған.
Биікке өрлеп кетеді
Талаптылар шарқ ұрған.
Талаптылар қайда да
Бөленеді құрметке.
Талапсыздар жай ғана
Еріп жүрер дүрмекке.

Мөлдір: Еңбек

Өнер-білім, табыстың –
Еңбек қана бастауы.
Ар-ұждан мен намыстың –
Арамтамақ қас жауы.
Үміт, мақсат, арманың,
Досы еңбек деседі.
Еңбек құмар жандардың
Мәртебесі өседі.

Еркеназ: Қанағат

Қанағат бар арлыда,
Бір қарынды тойғызған.
Қанағатсыз жарлыға
Жалғыз атын сойдырған.
Көз дегенің тоймайды,
Мұның арты – жаман-ақ.
Жақындатпа ондайды,
Болсын әр кез қанағат.

Жасұлан: Өтірік

Жаман нәрсе – өтірік,
Алдап кету «Иә» деп.
Өсек айту көпіріп,
Одан да асқан қиямет.
Ауызбенен ондайлар
Орақты да орады.
Сене көрме сондайға,
Түбі шикі болады.

Әйгерім: Өсек

Айыратын қас бөліп
Достарыңды сүйкімді.
Маңайлатпа сақ болып
Өсек деген итіңді.
У шашатын зәр тілді
Өсек те бір – әзәзіл.
Шағыстырмай әркімді,
Таза сөйлеп, таза жүр!

Медет: Мақтаншақ

Үшінші дерт – мақтаншақ,
Бар өнері – ішінде.
Осы бастан сақтансаң,
Қор болмайсың түбінде.

Әсет: Жалқау

Төртіншіден – жалқаулық,
Ерінгеннен ертең деп,
Еңбек етпей әр тәулік
Бос сенделер селтендеп.

Арай: Қызғаншақ

Досқа жауып жаланы,
Жүрегіне ызғар сап
Жүретұғын баланы
Деп айтады Қызғаншақ.
Қызғаншақпен килігіп
Достарыңды даттама.
Жаса қайта игілік,
Жетістігін мақта да.

**Ақбөпе СЕЙДАЛИЕВА,
Б.Момышұлы атындағы
жалпы орта мектептің мұғалімі.**
Оңтүстік Қазақстан облысы,
Түлкібас кенті.

АНАҒА ҚҰРМЕТ

Күлімдеген көзіңнен
Күн мейірімі сезілген.

Бұл жалғанда балаға

Жақын жан жоқ өзіңнен! Ә.Дүйсенбиев.

Ана ! Бұл – құдіретті де, қасиетті сөз. Ана деген сөздің өзінен мейірім шуағы төгіліп тұрғандай. Ана – шексіз ұғым. Ол тілменен жеткізе алмайтын, терең мағыналы есім. Дүниеде ана мейірімінен, ақылынан артық не бар?! Кіршіксіз таза көңілі мен ыстық ықыласы мың жылға созыла беретіндей көрінеді ...

Ана – жүрек , ана – тірек, тіректі құрметтеу керек. Ана – биіктердің шыңы, алыптардың алыбы.. Ана өзіне арналған құрметтің бәріне де лайық...

«Әке – асқар тау, ана – етегіндегі бұлақ, бала – жағасындағы құрақ» деп дана халқымыз бекер айтпаған. Әкенің орыны биік болса да, анасыз бала өзін бақытты сезінбейді, анасын іздейді. Себебі ана мен баланың тамыры бірге соғады. «Анаңды Меккеге үш рет жаяу арқалап апарсаң да, парызыңды өтей алмайсың» дейді. Бұл деген – әр перзенттің ана алдындағы міндеті, жауапкершілігі. Ана алдында бәріміз – кішіміз де

баламыз. Әлемге әйгілі Әмір Темірдің өзі де ана алдында кішірейіп, бас иіп, тағзым еткен.

Ана – бар мұратын отбасының игілігіне жұмсаған әлемдегі ізгі адам. Ана – барлық қиындықты жеңетін сарқылмайтын күш, тіршіліктің қайнар бұлағы.

Ана – шың , шыңға сағынып жету керек, ана – күн , мәңгілік табыну керек.

Ана – рухтың төресі дейміз, біртуар ұлы тұлғалар да тек ана арқылы дүние есігін ашып, әлемге аттары танылды.

Адамзат өз анасы жайында жыр да жазды, толғау да туғызды. Анаңның көз алдында болғаны қандай жақсы еді. Ол бұл өмірден өткеннен кейін орыны ойсырап қалады, орынын ешнәрсе де толтыра алмайды. Тек қана жылы сөзі мен жарқын бейнесі сананды сағындырған елеске толтырады екен... Өзіңе деген мәңгілік сағыныш сәт сайын жүрегіңді тербетеді...

«Ата-анаңның қадірін балалы болғанда білерсің» демекші, енді, міне, ата-ана болып, әке-шешенің қадірін біліп отырмыз. Ата-ана қандай керек десеңші?!

Әсіресе, «ана алақанын» енді түсіндік...

Қазақ әдебиетінің классигі Ғ.Мүсірепов : «Мақтасақ әйелді мақтайық та, құрметтейік те әйелді. Әйел – ана, барлық қиындықты жеңетін, сарқылмайтын қуат, көзді бұлақ емес пе ?!» деген-ді.

Олай болса, бүгінгі мерекеде аналарды мадақтап, мақтайық та, құттықтайық та, дәріптейік те ...

Мен де осы мереке қарсаңында барша аналар мен аруларды табиғаттың түлеуіне дем беретін, тіршілік атаулының тынысын кеңейте түсетін Тау мен Қыр төскейін қырмызы гүл мен сән-салтанатқа бөлейтін,

адамзат көңіліне қуаныш нұрын құятын, жарқын болашаққа бағыт-бағдар сілтейтін көктемнің көрікті мерекесі – 8 наурыз мерекесімен шын жүректен құттықтап, шаңырақтарыңызға шаттық, керегелеріңізге қуаныш, құшақтарыңызға гүл тілегім келеді...

Бану АМАНҚЫЗЫ,
М.Горький атындағы
мектеп-гимназияның мұғалімі.
Қарағанды облысы,
Шет ауданы,
Ақсу-Аюлы мекені.

АТА-АНАНЫҢ ПАРЫЗЫН ӨТЕУ – СЕНІҢ ҚАРЫЗЫҢ

Ата-ананың қадірін білмеген – халық қадірін білмес.

Ғ.Мұстафин.

Ата-ана – отбасының негізгі діңгегі, бастапқы дәнекері. Дәстүрлі қазақ отбасында ата-ананың қадірі ерекше әспеттелген.

Әсіресе, тіршіліктің қайнар көзі, махаббаттың шуақ күні, мейірімнің кәусәр бұлағы – Ана есіміне қатысты дүниеде одан қасиетті ештеңе жоқ. Сондықтан ананы ардақтамайтын халық та жоқ.

Ана баланы тоғыз ай көтеріп, толғатып, дүниеге келтіріп қана қоймайды.

«Бала, бала, бала деп

Түнде шошып ояңған.

Түн ұйқысын төрт бөліп,

Мұзды бесік таянған» да – ана, көзінің қарашығын-

дай қорғап, аялап өсіріп, аяғынан тік тұрғызатын да – ана. Халықтың халықтығының басты нышаны – туған елінің тілін үйретіп, сазына қандыратын да – ана. Сондықтан әрбір ұлттың рухани өзегі, қан тамыры болып табылатын тілі – Ана тілі деп аталады.

«Баланы – жастан» дегенге мен де толық қосыламын. Бірде Бернард Шоудан: «Маған ақылыңызды айтыңызшы, баланы қай жастан тәрбиелеген қолайлы?» деп сұрамай ма, сонда атақты драматург қарсы сауал қойыпты: «Балаңыз қанша жаста?». «Өмірге келгеніне екі апта болды» депті оған сауал қоюшы. Сонда Б.Шоу: «Сіз дәл екі аптаға кешіктіңіз» деген екен. Мұның өзі достық нақышта айтылғанмен, астарында шындық жатыр.

Өмір есігін жаңа ашқан нәрестенің бойына туған елінің рухын сіңіретін, балбыратып уататын тұңғыш тәтті сазы, жылауын қойғызатын ән өлеңі де сол – ғазиз ана бесікке сүйеніп отырып, емірене айтатын бесік жыры.

Ал, нәресте өмірінің нәрі – Ана сүті. Халқымыздың байырғы ұғымында баланың Анасы алдындағы парызын өтеуі «Ана сүтін ақтау» деп аталады. Оның жөнін халық: «Ана сүтін Ананды Меккеге үш рет аркалап апарып келсең де, өтей алмайсың», - деп түсіндіреді. Атақты орыс жазушысы М.Горькийдің: «Дүниедегі асыл атаулының бәрі күннің нұрынан, ананың ақ сүтінен жаралған», - деуі де сол шындықты айқындайды. Әрине, сондықтан да дүние жүзінің барлық елдерінде Отанға опасыздық пен Ана сүтін ақтамау – ең зор қылмыс саналады.

Ал ананың балаға деген сүйіспеншілігі жайында мынандай бір аңыз бар. Оны қазақтың дарынды қызы Ақұштап Бақтыгереева әдемі де әсерлі жырға айналдырған:

...Ертеде сұлу қызға болған ғашық

Ананың әлпештеген жалғыз ұлы.

Қыз атын айтса, ауыздан зар шығыпты,

Құс жастық аққан жасқа малшыныпты.

Дертiне, сағыныштың шыдай алмай,
Жас жiгiт құр сүлде боп таусылыпты.

Қинады, қыздың шарты бөлек екен,
О, сұлу неткен қатал керемет ең?!
«Анаңның жүрегiн ап келген күнi
Мен саған жар боламын», - деген екен.

Сол қызға есi ауған жiгiт мүлде,
Бүк түсiп жата алмады құрып күнде.
Ұйқыда бейқам жатқан сорлы ананың
Жүрегiн жұлып алды тұрып түнде.

Сүюдiң сертi ме едi соның бәрi,
Ол, мiне, қыздың шартын орындады.
Сүрiнiп кетсе жiгiт келе жатып,
Жүрегi түсiп кеткен қолындағы.

Ананың кезi бар ма кектi болған,
Оқыста жүрек түсiп кеттi қолдан.
Ұмтылса топырақта жатқан жүрек:
«Құлыным, байқасаңшы», - дептi оған...

Бұл – ананың баланы қаншалықты шексiз сүйетiнiн
бiлдiретiн терең мәндi көңiлсiз мысал.

Ал, бiздiң бала кезiмiзде «Ана тiлi» оқулығында
Ы.Алтынсариннiң «Ананың сүюi» деген өлеңi болды. Осы
өлеңдi оқығанда, сол кезде кiшкентай бала болсақ та, қатты
тебiренушi едiк. Бала ұғымына лайық тiлмен ананың қадiр-
қасиетiн жүрекке жылы етiп жеткiзген өлең шумақтары әлi
күнге дейiн есiмде. Онда былай деушi едi:

Кiм сендердi, балалар, сүйетұғын,
Қуанышыңа қуанып, қайғыңа күйетұғын.
Түн ұйқысын төрт бөлiп, кiрпiк қақпай,
Шешең байғұс дамылсыз жүретұғын.
Кiм сендердi, балалар, тербететiн,
Еркелетiп, ойнатып, сергiтетiн?

Жалқау болсаң, балалар, жаман болсаң,
Қамқор анаң көз жасын көлдететiн.
Кiм сендердi сағынар шетке кетсең,
Ғылым iздеп, тез қайтпай, көпке кетсең?!
Ұмытпа, ең кемiнде жұлдыз сайын
Хат жазып тұр, төбесi көкке жетсiн!
Кiм сағынар сендердi келгенiңше,
Құлындарын көзiмен көргенiңше?!
Сендер қайтып келгенде адам болып,
Еш арманым болмас дер өле-өлгенше.
Барша аналарға тән қасиет осындай деп ойлаймын.

Дiн мұсылман жолында Әкенi құрметтеу – айрықша парыз.
«Әкеге бағыну – Аллаға бағыну. Оның алдында күнәһар
болу – Алла алдында күнәһар болу» дейдi Пайғамбарымыз.

Халқымыздың мақал-мәтелдерiнен, даналық сөздерiнен
де ата-ананың қадiр-қасиетi туралы айтылған тағылымы
мол асыл сөздердi көптеп табар едiк. «Алты аға бiрiгiп –
әке болмас, Жетi жеңге бiрiгiп – ана болмас» деген сөзде
де терең ой жатыр. Ата-ананың үмiт-арманы баласымен
бiрге жасайды. Сол себептi олардың бар тiлеуi балаға
бағышталған. Ақыры, ең қастерлi тiлектерi: бала-шағаның
алдында дүние салып, солардан топырақ бұйыруы. Осындай
ата-ананы сыйлау, сәби шағында өзiңдi олар қалай бағып-
қакса, қартайғанда оларды да солай алақанға салып аялап,
күту – қандай ғанибет!

Қазақтар – «Төрiңнен қарт кетпесiн!» деп тiлеген халық.
Жасы үлкенге құрмет ету, қарттың бүгiлген белiне сүйеу
болу – бiздiң ата дәстүрiмiз.

Өзiңдi өмiрге келтiрген, тiршiлiгiңе нәр берген ата-
ананың алдында адамның парыз-мiндетi өлшеусiз. Қазақ
ғұрыпындағы ата-ананың алған ерекше биiк орыны, қадiр-
қасиетi ше! Ананың ақ сүтiн, әкенiң адал күшiн ақтау – өз
болашағыңды сақтау.

Ата-анаға не iстесең, алдыңа сол қайтады, Дүние кезек.
Сен өмiр бойы жас болып тұрмайсың. Сен ата-анаңды

сыйласаң, сенің балаларың да қартайғанда солай өзінді аялап күтіп, бағып-қағатын болады.

Орыс жазушысы Лев Толстойдың «Қарт пен немере» мысалы естеріңде ме? Бір үйде төрт адам. Ата, бала, келін, немере. Кәрі кісі тәрелкені сындырып алады деп келіні атасына тамақты темір табакпен береді. Бір күні шалдың немересі ағаш жоньпты. Әке-шешесі:

- Балам, не істеп отырсың?- деп сұрайды.

- Ертең сендер қартайып, атам сияқты болғанда тамақ ішетін ағаш астау жасап отырмын,- депті баласы. «Әкесін сыйламағанды баласы сыйламайды»,- деген бар емес пе? Ата-анаға қатыгездік жасаған адам дүниедегі ең күнәсі көп, адамдық ардан безген жан болып саналады. Қазақ халқында ондай пенделер қатаң жазаға, қатты қарғысқа ұшыраған.

Алайда, «Ананың көңілі – балада, баланың көңілі – далада», - демекші, өзінің перзенттік борышын түсінбеген, сөйтіп, ата-анасын жерге қаратып, көкіректерін қарс айырғандар бұрын да болған, қазір де жоқ емес.

Бүгінде кейбір жастар ата-анаға ақша жағынан қарасуды өздерінің перзенттік борышын өтегендік деп біледі. Мұны әке-шешесін аңыратып, ат ізін салмай кеткендер мен жалғыз басты қарттарын кәрілер үйіне тапсыруға дәті барған жүзикараларға қарағанда адамшылыққа баласақ та, оның да оңып тұрмаған қате түсінік екені айқын.

Ата-анаға қажетті – баласынан күтер, жалғыз материалдық жәрдем бе екен? Қайта, ата-анасы баласымен бірге тұруға болмаған күнде, жиі-жиі көрісіп, жүзбе-жүз отырып әңгімелесіп, мейірін қандыруды, баласын, келіні мен немерелерін көріп, көңілдері көншуін, олардың сый-құрметін көріп, тәңірге шүкіршілік етуді аңсамай ма?! Дүниеге бала әкеліп, оны азаптанып өсіріп, енді соның қызығын, қызметін көре алмай, тірідей суынып, қайырылмай кеткен баласын аңсай-аңсай дүниеден өткен кәрі әке-шеше қайғысынан артық қайғы бар ма?!

Абайдың: «Баланың жақсысы – қызық, жаманы – күйік»,- дейтіні содан шығар.

Ата-ананың сөзін сыйлап, құлақ асу, пікірлес болу отбасы тіршілігінің бір ғанибеті ғой. Сол арқылы-ақ бала ата-анасының мейірін өсіріп, өз ортасында төрден орын алуына көмектеседі. Керісінше, ата-ананың сөзін құлаққа ілмейтін, өзі тағы жөн білмейтін жетесіз бала олардың сағын сындырып, төрдегі басын есікке сүйрейді.

Отбасындағы психологиялық оңды ахуал, татулық пен тыныштық, жайдары қабақ, пейіл-береке – оның барлық мүшелерінің ырысы, ойға алған істерінің өрге басып, мақсаттарының жүзеге асуының кепілі.

Балалардың ұрысқақ, жанжалқой, дөрекі-дөкірлігі әкешешенің жатса-тұрса жадынан шықпайтын қауіпі, азабы болады. Ондай ата-аналар үнемі алаңдаумен күн кешіп, қабақтарынан кірбің кетпейді.

Бұған қарама-қарсы енбекқор, кең пейіл, жарқын мінезді болып өскен ұл-қыз ата-ананың қас-қабағына қарап, хал-жағдайларын айтқызбай аңғарып, олардың көңілін тауып, мерейін өсіреді. Демек, балалары ата-анасын, үлкендерді қуанышқа бөлеп, бақытқа кенелтем десе, алдымен, әдепті болулары керек, өз жұмыстарын адал да тыңғылықты атқарып, отбасына кіріс кіргізіп, әке-шешенің қарттығын қажетті тыныштықпен және дәулетпен қамтамасыз етулері қажет.

Ата-ана да – адам, сондықтан олардың қателесетін, жаңылысатын, ағаттық жіберетін кездері болады. Әдепті бала ондай кезде зіркілдеп, дауыс көтеріп шыға келмейді, ал үлкенді балағаттау – бала тұрмақ, жасы кіші адамның ісі емес. Үлкендердің әлдеқалай істеген ісі, сөзі жанына қатты батса да, сабыр етіп, өзінді дүниеге әкеп, зор мехнатпен әлпештеп өсіргенін есіңе түсіруің, кешірімді болуың – міндет.

Ұл-қыз әдептілігінің негізі – ата-ананы риза қылып, үнемі алғыс, батасын алуында. Сонда ғана үлкендердің мерейі көтеріліп, ұл-қыздардың өркені өспек!

ҰЛТТЫҚ ҰҒЫМДАРДЫ ҰЛЫҚТАЙЫҚ

Қазіргі күнде ұлттық білім беру туралы көп айтылып жүр. Соның негізі ретінде ұлттық дүниетаным мәселелері қолға алынууда. Біздің негізгі мақсатымыз ұлттың болашағы болғандықтан, іске асыратын әрекетіміз де, білімнің ұлттық сипатын, рухани мазмұнын қамтамасыз етуіміз шарт. Ұлттық мәдени мұра, рухани қазына, елдің салт-дәстүрі, тілі мен ділі, ұлтымыздың рухани өмірін сақтап қана қоймай, оны байытып, салт-дәстүрін, әдет-ғұрыпын, тарихи құндылықтарын, әсіресе, сана-сезімін қазіргі адамзат өркениеті биігіне көтеруіміз керек. Өзінің төл мәдени байлықтарын меңгермеген жан әлемдік өркениетті де жарылқамасына да назар аударған жөн.

Осы күні алған білімдеріміз тез естен шығып қалады, ал ұлтымыздың салт-дәстүрі, өз ұлтының ерекшеліктері, фольклоры ғылыммен ұштастырылса, мәңгі ұмытылмайды. Өйткені, олар халқымыздың өмір сүру қалпын түзеді.

«Ұлттық сана ұлттық ұғымдарды игеру арқылы ғана қалыптасатынын » ескерер болсақ, бұл мәліметтердің балаларға өз тілін, ділін түсінуге аздап болса да пайдасын тигізетіні ақиқат деп есептеймін. Сонымен бірге, ұлттық ұғымдарды ойындарда жиі пайдалану балалардың ұлттық заңдылықтарды түсініп, білуіне көмектеседі. Ал олардың мәнін талдап-талқылау, мазмұндамалар мен шығармалар жазу барысында ұлттық ережелер мен тұжырымдарды игеруге себін тигізеді.

Баланың жалпы және ұлттық дүниетанымын танымдық сұрақтар арқылы тексеру, жалпы алғанда, тым ерекше нәрсе екені даусыз. Дегенмен, сұрақтар дұрыс ұйымдастырылған

жағдайда, деңгей анықтаумен қатар, баланың үйрену құмарлығын оятатынын, білмекке талпынысын тудырып, қызығушылығын арттыратынын байқауға болады. Сонымен бірге өзінің жалпы қабілетін байқап қана қоймай, танымдық және шығармашылық қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік тудыратынын да атап айтуға болады.

Осы орайда қазақ өмірімен тікелей байланысты төрт түлік атауларын ұсынып отырмын: 1/ Түйе малының атаулары; 2/ Жылқы малының атаулары; 3/ Сиыр малының атаулары; 4/ Қой малының атаулары; 5/ Ешкі малының атаулары.

1/ Түйе малының атаулары:		
1	Екі өркешті түйелердің жалпы атауы –	Айыр түйе
2	Жалғыз өркешті түйелердің жалпы атауы –	Нар түйе
3	Түйе төлінің жалпы атауы, інгеннің жасқа толмаған төлі –	Бота, көшек
4	Аруананың жасқа толмаған төлі –	Нарбота
5	Екі жасқа дейінгі төл –	Тайлақ
6	Қысыр қалған інгендердің емізіп жүрген былтырғы ботасы не енесі боталауға бірер ай қалғанша емген тайлақ –	Сұттайлақ
7	Үш жасар ұрғашы түйе –	Құнанша
8	Төрт жасар ұрғашы түйе –	Доненше
9	Төрт жасқа шығар еркек пішпе түйе –	Соқтан
10	Аруана мен үлектен туған төрт жасар жас бура, інген бұзар –	Буыршын
11	Үлек пен аруананың таза, асыл тұқымы –	Тас түйе
12	Ақталған, кексе ірі айыр түйе –	Атан
13	Айыр түйенің аналығы –	Інген
14	Бес жасқа жетпеген, боталамаған ұрғашы айыр түйе –	Інгенше
15	Жалғыз өркешті түйенің аналығы –	Мая
16	Жалғыз өркешті таза тұқымды аналық –	Аруана
17	Алғаш боталаған інген не мая –	Тұмса
18	Жалғыз өркешті түйенің жалпы атауы –	Нар
19	Айыр түйенің таза тұқымды аталығы –	Бура
20	Інген мен бураның асыл тұқымды таза ұрпағы –	Жампоз

2/ Жылқы малының атаулары:		
1	Жылқының алты айға дейінгі төлі –	Құлын
2	Алты ай мен бір жас аралығындағы жылқы төлі –	Жабағы
3	Бір жастан асқан, екі жасқа толмаған жылқы төлі –	Тай
4	Енесін екі жасқа дейін емген жылқы төлі, үйретілмеген асау –	Арда
5	Екі жасқа толып, үш жасқа аяқ басқан еркек жылқы –	Құнан
6	Екі жас пен үш жас аралығындағы ұрғашы жылқы –	Құнажын
7	Үш жас пен төрт жас аралығындағы құлындамаған ұрғашы жылқы –	Байтал
8	Дөнен шыққанша енесін емген мал –	Бұлан
9	Төрт жасар еркек жылқы –	Дөнен
10	Жанадан үйір алған жас айғыр –	Сәурік
11	Үйірге жанадан қосылған, әлі құлындамаған жас бие –	Қысырақ
12	Аналық жылқы –	Бие
13	Әсем жүрісті, көрікті жарау бие –	Наз бедеу
14	Ақталған жылқы –	Ат
15	Дене бітімі ірі, шымыр, мүсінді, құйма тұяқ, ұзақ жолға шыдамды ат –	Қазанат
16	Шашасына шаң жұқпаған жүйрік жылқы –	Сәйгүлік
17	Дене бітімі аса келісті, сұлу, сымбатты, жүрдек, асыл тұқымды жылқы –	Арғымақ
18	Асыл тұқымды, аса төзімді, белді, жүйрік, батырлар мінген жылқы –	Тұлпар
19	Қазақ жылқысының байырғы тұқымы –	Жабы
20	Аңыз бойынша Мұхаммед пайғамбар мінген қасиетті ақ қашырдың атауы –	Дүлдүл

3/ Сиыр малының атаулары:		
1	Сиырдың алты айға толмаған төлі –	Бұзау
2	Жасы алты айдан асқан төлі –	Баспақ
3	Алты айдан бір жылға дейінгі төл –	Торпақ
4	Бір жастан асқан төл –	Тайынша
5	Бір жас пен екі жас аралығындағы қара мал –	Тана
6	Екі жасар ұрғашы мал –	Қашар
7	Үш жасар ұрғашы мал –	Құнажын
8	Төрт жасар ұрғашы мал –	Дөнежін

9	Күш-көлікке пайдаланылатын, бес жастан асқан ірі қара –	Өгіз
10	Бірнеше бұзаулаған үлкен сиыр –	Мама сиыр
11	Сауын сиыр –	Мөшке
12	Сүтті, өнімді сиыр –	Тынжы
13	Тұмса бұзаулаған сиыр –	Құсақ
14	Буаз сиырдың ішіндегі тумаған бұзау –	Қызыл бұзау
15	Сиырдың, қара малдың тұлпары –	Шаңдақы
16	Будан мал –	Дүбәра
17	Сиырдың жүйрігі –	Қара тіл
18	Тұңғыш төлдеген сиыр –	Тұмса

4/ Қой малының атаулары:		
1	Жасы төрт айға толмаған төл, қой төлінің жалпы атауы –	Қозы
2	Сәуір, мамыр айларында, яғни, мезгілді туған қозы –	Күйек қозы
3	Ерте туған қозы –	Көбеген
4	Енесінің ащы және жай уызын тоя еміп, тез өсіп жетілген төл –	Мәйекті қозы
5	Кенже туған, дене тұрпаты жетілмеген, жатаған кішкене қозы –	Бөдене қозы
6	Қозы, тоқты –	Торым
7	Қыста туған қозының маркайғаны –	Кепе
8	Ерте туған, күйек қозыларынан үлкен, тоқтыдан кіші қозы –	Марқа
9	Өз енесі мен телінген енесін тел еміп, сүбеленіп семірген қозы –	Бағлан
10	Сүйегі терісіне ілінген арық қозы, тоқты –	Жұрын
11	Жасы алты айдан асқан қой төлі –	Тоқты
12	Бір жас пен екі жас аралығындағы ұрғашы қой –	Тұсақ
13	Аналық қой –	Саулық
14	Енесі сүтіне жарытпаған төл телінген, қозысы өлген саулық –	Тел қой
15	Аталық қой –	Қошқар
16	Отардағы таңдаулы құт-береке көзі болған киелі қой –	Құтпан
17	Біреуге меншіктеп аталып, ен салынған мал –	Бәсіре
18	Жемделіп семірілген мал –	Бордақы

19	Құрбандыққа шалынатын шымқай ақ, сары бас; бозқасқа түсті қошқар –	Ақсарбас
20	Қылшық жүнді қой –	Шүлен

5/ Ешкі малының атаулары:		
1	Ешкінің алты айға дейінгі төлі, төлдің жалпы атауы –	Лақ
2	Бір жылда екі рет лақтаған ешкінің соңғы лағы –	Дағалан
3	Еркек лақ –	Шікірә
4	Ұрғашы лақ –	Бөрте
5	Күзде туған кенже лақ –	Қылқа
6	Ерте туған лақ –	Шәңгір
7	Бір жасар ұрғашы ешкі –	Туша
8	Бір жас пен екі жас аралығындағы лақтаған ешкі –	Шыбыш
9	Бір жас пен екі жас аралығындағы еркек ешкі –	Серкешік
10	Бес-алты жастағы тартылған, қой бастар еркек ешкі –	Серке
11	Бір жасар текешік –	Еркеш
12	Екі жастан асқан аталық –	Теке
13	Біреу жыл қашпай, қысыр қалған семіз ешкі –	Ту ешкі

Жаңалық атаулыға ұмтыламыз, «жаңарамыз», «жаңғырамыз» деп жүріп, өз тамырымыздан алыстап бара жатырмыз. Ең өкініштісі, жекелеген сөздер ғана емес, сан алуан ұғымдар, тіпті, тұтас бір ұлттық дүниетаным архаизмге айналып бара жатыр. Қазақ неге жеті атаны білуге мән берді? Төрт түлікке қатысты қандай ұлттық ұғымдар болды? Уақытқа, қашықтыққа байланысты нендей өлшем бірліктерін қолданды? Ұрпақ тәрбиесінде қандай қағиданы ұстанды? Жалпы, қазақ қазақ болғалы немен тыныстап келе жатыр, ұлттық болмысының түпқазығы қайда? Шын мәнісінде, ұлттық дүниетаным тұрғысынан алғанда, бүгінде ұмытылуға айналмаған ұғым аз. Заман күн сайын түлеп, түрленіп жатқан бүгінгідей уақытта онсыз да тасада қалуға таяу ұлттық дүниетанымды ұрпақ бойына сіңіруге барынша тырысқан абзал. Әрине, кешегі өмір үрдісін бүгінге көшіріп әкеле алмаймыз. Дегенмен, ұлттық ұғым қалайда жоғалмауы тиіс.

Көмекші құрал

Айсұлу ӘЛИАСҚАРҚЫЗЫ,
«Құралай» жалпы орта мектебінің мұғалімі.
Оңтүстік Қазақстан облысы,
Түлкібас ауданы,
Т.Рысқұлов ауылы.

«ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ» ПӘНІНІҢ ОҚУ БАҒДАРЛАМАСЫ

(8-сынып)

1. Түсінік хат

1. Бағдарлама Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2012 жылғы 27 қаңтардағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» атты халыққа Жолдауындағы: «Тәрбиенің құрамдасы – патриотизм, мораль мен парасаттылық нормалары, ұлтаралық келісім мен толеранттылық, тәннің де, жанның да дамуы – заңға мойынұсынушылық. Бұл құндылықтар, меншіктің қандай түріне жататынына қарамастан, барлық оқу орындарында да сіңірілуі тиіс» деген ұстанымдарын ескере отырып әзірленді.

2. Елдің табысты дамуының басты шарты – ішкі саяси тұрақтылықты, азаматтық татулық пен ұлтаралық келісімді қамтамасыз ету әрі қалыптасқан этникалық қауымдастықтардың терең тарихы негізінде этносаралық қатынастар мәдениетін арттыру болып табылады.

3. Арнайы курс бағдарламасы жастарымызға тәрбие берудегі басты бағыттардың бірі – ұлтаралық қарым-қатынас

мәдениетін дамытуды қарастырады. Бағдарламаның болашақ ұрпақты толерантты әрі өзге этностардың құндылықтарын құрметтейтін азамат ретінде тәрбиелеудегі маңызы зор.

4. Пәнді оқыту мақсаты: оқушыларға Қазақстанның көпдиаспоралы қоғам ретінде қалыптасу тарихын белгілі заңдылықтар мен тарихи үдерістер негізінде таныстыру. Қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды жолдары мен шарттарын түсіндіру.

5. Оқыту міндеттері:

1) этнос ұғымының адам өміріндегі рөлін, оның басты белгілері мен қызметтерін көрсету;

2) Қазақстан аумағындағы этномәдени үдерістердің негізгі заңдылықтары мен ерекшеліктерін түсіндіру;

3) этносаралық қатынастардың қалыптасу тарихын кезеңдер арқылы ашып көрсету;

4) этностардың бай этникалық тарихы, мәдениеті және олардың қоғам өмірін ұйымдастырудағы қызметтерімен таныстыру;

5) көпдиаспоралы әрі көп конфессиялы қоғам құрудағы қазақстандық тәжірибенің ерекшеліктерін айқындау.

6. Этносаралық қатынастардың қалыптасу тарихы этностар өмірінің әр түрлі сатыдағы даму деңгейінің барлық қырларын қарастыратындықтан, пәнаралық байланыстар орната білудің мүмкіндігі өте мол. Пәнаралық байланыс белгілі бір этносқа ортақ фактілер, деректер, түсініктер мен идеялар бойынша жүргізіліп, оқушылардың оқу материалдарын шығармашылықпен игеруіне, оқу дағдылары мен икемділіктерін қалыптастыруға септігін тигізеді. Курс тақырыптарына байланысты пәндер тізімінен тек тарих, әдебиет сияқты гуманитарлық пәндерді ғана емес, жаратылыстану-математика цикліндегі пәндерді де көруге болады.

7. Оқу жүктемесінің көлемі:

8-сыныпта аптасына 1сағат, оқу жылында – 34 сағат.

2. Оқу пәнінің 8-сыныптағы базалық білім мазмұны.

8. Курстың білім мазмұны төмендегідей тарауларды қамтиды:

9. Кіріспе: пән туралы түсінік, мақсат-міндеттері, өзектілігі. Қазақстан халқы, оның күрделі этникалық құрамы. Қазақ этносының ұлт құру және мемлекет құру әлеуеті. Қазақстан Республикасының этносаралық қатынастар саласында ұстанатын саясаты (1 сағат).

10. «Этнос әлемі» (3 сағат):

1) Этнос ұғымы: этнос ұғымының мәні. Негізгі түсініктер: этникалық тарих, ұлттық мемлекет, унитарлық мемлекет, федерация, титулдық этнос, көпэтностық қоғам, этносаралық коммуникация, диаспора, интеграция, ассимиляция, консолидация (1 сағат);

2) Жер – этностар мекені: алғашқы этникалық бірлестіктердің пайда болуы (антропогенез, расогенез және этногенез). Этностардың қалыптасуына ықпал ететін түрлі факторлар (тарихи, географиялық, саяси, мәдени). Ірі миграциялық үдерістердің жер шарының этникалық бет-бейнесінің қалыптасуына тигізген әсері (1 сағат);

3) Қазіргі замандағы этникалық қарым-қатынастар: Жер бетін мекендеген этностарды тілдік, антропологиялық, шаруашылық, діни ерекшеліктері бойынша жүйелеу. Қазіргі әлемдегі этностардың өзара қарым-қатынастары және негізгі үдерістері (1 сағат).

11. «Көне және орта ғасырлардағы Қазақстанның этносаралық қарым-қатынас мәдениеті» (3 сағат):

1) Қазақстанның этникалық тарихы: Қазақстан этно-саяси бірлестіктерінің әлем этностарымен қарым-қатынасы тарихынан. Қазақстан территориясын мекендеген халықтардың өзара этногенетикалық және мәдени сабақтастығы (1 сағат);

2) Қазақтардың өзге халықтармен қалыптасқан қарым-қатынас жүйесі: Қазақ мемлекетінің саяси-дипломатиялық

мәдени байланыстары. Қазақ одағына кірген өзге этникалық топтар мен ұлыстар және олардың қоғамға интеграциялануының механизмдері (кірме, ру құрамына ену, төлеңгіттер институты, шалақазақтар). Тамыр болу, қонақжайлылық дәстүрі (1 сағат);

3) Қазақ халқының мәдениеті. Дәстүрлі рухани және материалдық мәдениет – ұлттық сана-сезімді қалыптастырушы фактор. Ұлттық стереотиптер (1 сағат).

12. «Көпэтносты Қазақстанның қалыптасу тарихы» (13 сағат):

1) Өзге этнос өкілдерінің Қазақстанға қоныстануының алғашқы кезеңі: XVIII ғасырдың орта шеніндегі Қазақ хандығының этникалық территориясы мен халқы. Ресей, Қытай, Орта Азия мемлекеттерімен қарым-қатынасы (1 сағат);

2) XIX ғасырдың басындағы Ресей реформалары және этникалық құрамдағы өзгерістер: XIX ғасырдың басындағы Ресей реформаларының қазақ қоғамындағы этносаралық қатынастарға тигізген әсері. Қазақ-орыстардың жергілікті халықтармен мәдени-тұрмыстық байланыстары. Шаруашылықтағы өзара байланыстар. Дәстүрлі қазақ мәдениетінің үлгілерін қабылдауы. Жайық, Орынбор, Сібір, Жетісу қазақ-орыстары қоныстарының қалыптасуы. Отырықшы қоныстардың пайда болуы (1 сағат);

3) XIX ғ. этникалық құрамның күрделенуі: Қазақстанды крестьяндық (қарашекпен) отарлаудың кезеңдері. Ұйғырлар мен дүнгендердің қазақ жеріне қоныс аударуы. Жергілікті халықтармен мәдени-тұрмыстық байланыстары. Дәстүрлі қазақ мәдениетінің отырықшы мәдениет үлгілерін қабылдауы (1 сағат);

4) Қазақ жеріндегі этносаралық қарым-қатынас XIX ғасырдың зиялы қауымының назарында: А.И.Левшин, Т.Г.Шевченко, Ш.Ш.Уәлиханов, Г.Н.Потанин, С.Бабаджанов, В.В.Радлов, Ы.Алтынсарин, Н.И.Ядринцев, В.К.Фон Герн, А.Құнанбайұлы, Ш.Құдайбердіұлы, М.Ж.Көпейұлы, т.б.

қазақ жерін мекендеген этностардың мәдени ерекшеліктері және қарым-қатынастары жөнінде (1 сағат);

5) Алаш зиялыларының этносаралық қатынастарға қатысты ұстанымы: Алаш бағдарламасындағы ұлыс және ұлт саясатының көріністері. Алашорда үкіметінің мемлекет құру және этносаралық мәселелерді шешу үшін жүргізген күресі (1 сағат);

6) Кеңес үкіметінің орнауы: 1920-1930 жылдардағы саяси-қоғамдық және демографиялық ахуал. КСРО құрамында Қазақ республикасының құрылуы және территорияның межеленуі. 1921-1922, 1932 жылғы аштық. 1929 жылғы переселен басқармасының құрылуы. Демографиялық жағдайдағы өзгерістер (2 сағат);

7) Қазақстан – үлкен депортациялық лагерь: 1930-1950 жылдардағы тұтас халықтарды елімізге жер аудару тарихынан. Олардың көрген қиыншылықтары мен жаңа жерге орнығуы. Лагерьде азап шеккендер. Қазақ халқы тарапынан қамқорлық (2 сағат);

8) Тың және тыңайған жерлерді игеру кезіндегі этникалық үдерістер: Тың игеру науқаны кезінде республикаға келген халықтар. Демографиялық жағдайдың күрт өзгеруі (2 сағат);

9) Кеңес үкіметінің XX ғасырдың 2-ші жартысында республикада жүргізген ұлттық саясаты: білім беру, мәдениет салаларындағы саясат. «Халықтар достастығы зертханасы» идеясы. Қазақ тілінің жағдайы. Қазақстандағы кіші этностардың жағдайы (1 сағат);

10) Қазақстан – егеменді мемлекет: КСРО-ның ыдырауы. КСРО-ның ұлттық саясатының дағдарысы. Қазақстанның егемендік алуы. Алғашқы декларация мен тәуелсіздік туралы заң (1 сағат).

13. «Тәуелсіз Қазақстан – көпдиаспоралы және көп конфессиялы мемлекеттің жаңа үлгісі» (6 сағат):

1) Егеменді еліміздің ұлттық саясаттағы алғашқы қадамдары: отарлық жағдайдан шынайы тәуелсіздікке өту үдерісі. Ата заң. Қазақстанды мекендеген этностар мен этникалық топтардың арасында жаңа қатынастардың қалыптасу тарихы. Қазақстанның мемлекеттік және ұлттық рәміз-нышандары (1 сағат);

2) Қазақ ұлты өзге этникалық топтардың ұйытқысы ретінде: мемлекет және ұлт құрушы қазақ этносы. Мемлекет және тіл саясаты, қазақ мәдениетінің көпдиаспоралы ортадағы орыны мен қызметі, қазақ халқының саяси-демографиялық ахуалы (1 сағат);

3) Қазақстанды мекендеген этникалық топтар және олардың қоғамдық-саяси өмірде алатын орыны: орыс, өзбек, украин, ұйғыр, кәріс, татар, башқұрт этномәдени қауымдастықтары. Қазақстандағы этносаралық үйлесім, өзге этникалық топтар мен этнос өкілдері туралы ақпарат және демографиялық жағдай. Қазақстанды мекендеген этностардың материалдық ескерткіштері. Қазақ жерін мекендеген этностардың дәстүрлі өнері, ерекше мерекелері (2 сағат);

4) Қазақстан – этнос және конфессияаралық татулықтың жаңа үлгісі. Қазақстандағы діни конфессиялар мен топтар. Олардың қоғамдық өмірдегі орыны. Түрлі этностар мен конфессиялардың арасында үйлесім мен тұрақтылықты сақтауға бағытталған Қазақстан тәжірибесі. Әлемдік дін өкілдерінің бас қосулары (2 сағат).

14. «Қазақстан халқының ортақ салт-дәстүрлері мен мерекелері» (3 сағат):

1) 1 мамыр – Қазақстан халқының достығы мен татулығы мерекесі: Мерекенің маңызы, өткізілу барысы, көріністер. Қазақстанды мекендеген этностардың бейбітшілікті, бірлікті, татулықты дәріптейтін рухани қазыналары мен құндылықтары (1 сағат);

2) Қазақстан халқының діни-конфессиялық мере-

келері: Мұсылмандардың ораза айт және құрбан айт, христиандардың рождество, т.б. мерекелері (1 сағат);

3) Наурыз – Қазақстан этностары үшін шынайы жаңғыру мерекесі: Наурыз мерекесінің тарихи бастаулары мен аңыздар. Наурыздың салт-дәстүрлері. Наурыз – табиғат пен адам баласының болашаққа деген үміті (1 сағат).

15. «Қазақстан халқының ассамблеясы және этнос-аралық қатынастар» (4 сағат):

1) Қазақстан халқы Ассамблеясының даму стратегиясы. Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылу тарихы. Қазақстан халқы Ассамблеясының стратегиясы – ұлттық келісім, қауіпсіздік, азаматтық білім. Этномәдени орталықтардың ашылуы (2 сағат);

2) Қазақстан Республикасының ұлттық доктринасы және этностардың өзара ықпалдастығының артуы. Қабылдану қажеттілігі. Негізгі қағидалары (1 сағат);

3) Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың тұрақтылық пен татулықты сақтаудағы рөлі. Елбасының этносаралық келісімді нығайту жолындағы саясаты. Этносаралық қатынастар туралы Елбасының сөздері мен шығармаларындағы ойлары (1 сағат).

16. Қорытынды қайталау (1 сағат).

3. Оқушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптар:

17. Пәндік нәтижелер бойынша 8-сыныптың соңында оқушылар:

1) этнос ұғымының адам өміріндегі орынын, оның басты белгілері мен қызметтерін;

2) Қазақстан аумағындағы этномәдени үдерістердің негізгі заңдылықтары мен ерекшеліктерін;

3) этносаралық қатынастардың қалыптасу тарихының негізгі кезеңдерін;

4) этностардың этникалық тарихы мен Қазақстан аумағына қоныс аудару себептерін;

5) этностар этнографиясы мен олардың қоғам өмірін ұйымдастырудағы қызметтерін;

6) көпэтносты әрі көпконфессиялы қоғам құрудағы қазақстандық тәжірибенің ерекшеліктерін білуі тиіс;

7) этносаралық қатынастардың қоғамның саяси және әлеуметтік өміріндегі рөлін;

8) Қазақстан этностары тұрмыс-тіршілігінің ерекшеліктерін;

9) Қазақстан аумағындағы этномәдени үдерістердің негізгі заңдылықтарын;

10) этнос өміріндегі мәдениеттің рөлін анықтауды;

11) салт-дәстүрдің жеке тұлғаның дүниетанымының қалыптасуындағы орынын талдауды;

12) діннің қоғамның мәдени және рухани дамуындағы рөліне баға беруді;

13) оқытылатын тақырыпқа байланысты толық жоспар құруды;

14) тарихи құжаттармен өздік жұмыс жасауды;

15) этникалық топтарға, маңызды тарихи оқиғаларға, тарихи тұлғаларға өзіндік сипаттама беруді;

16) алған білімін жаңа жағдайға көшіре білуді;

17) өткен материалдар бойынша жеке пікірін айта алуды және дәйектер негізінде өз көзқарасын қорғай алуды;

18) баяндама мен хабарламалар жасауды;

19) жекелеген тақырыптар бойынша тест жасауды;

20) тест тапсырмаларын орындауды;

21) қосымша мәліметтерді өз алдына іздестіруді меңгеруі тиіс.

18. Тұлғалық нәтижелер оқушылардың:

1) азаматтық, этникалық, мәдени сәйкестілігі мен патриотизмнің қалыптасуынан, өз халқы мен өзге этностарға деген құрметі, көпдиаспоралы өз Отанының кешегі тарихы мен бүгінгі күніне мақтанышпен және келешегіне зор сеніммен қарауынан;

2) Қазақстан қоғамының белсенді әрі жауапты мүшесі ретінде жалпы адамзатқа тән гуманитарлық және демократиялық, дәстүрлі ұлттық құндылықтарды саналы

түрде қабылдап, өз Отанының алдында жауапкершілігін сезінуінен;

3) қазіргі заманғы қоғамдық құбылыстардың мәні мен көпдиаспоралы және көпконфессиялы әлемдегі өмірді түсіну үшін тарихи білімді қолдану дағдыларынан;

3) Қазақстан этностарының тарихи мұрасына деген құрмет, еліміздің көпдиаспоралы және көпконфессиялы қоғамында тарихи қалыптасқан толеранттылық дәстүрлерін қабылдап, одан әрі жалғастырудан көрініс табуы тиіс.

19. Жүйелі-әрекеттік нәтижелер бойынша:

1) оқушының өз көзқарасы негізінде кез келген жорамалдың өмір сүруге құқы барын дәлелдей алуы;

2) Қазақстан тарихы, сонымен қатар өзге де гуманитарлық пәндерден жинақтаған білімдерін қолдана білуі;

3) тарихи және этнографиялық деректерді зерделеуде, тарихи оқиғалардың нұсқалары мен бағалауларын салыстырмалы тәсіл негізінде әр түрлі сабақ түрлерін;

4) оқытудың бірнеше әдістерін қолдану арқылы көтеріліп отырған мәселелерге байланысты әр түрлі көзқарастарды талдай білуді;

5) белгілі бір диаспораға тән толассыз тарихи уақиғаларды баяндау арқылы мәселелік оқыту әдістерін;

6) оқушыларды дербес танымдық іс-әрекетке тарту, қызықтыру, жеке тұлға есебіндегі қасиеттері мен шығармашылық қабілетін дамыту мақсатында өзіндік жұмысты сабақ жүргізуді, ұйымдастырудың формасы ретінде жүзеге асыруға;

7) тарихи құжаттарды тарихи сюжеттердің мысалы ретінде ғана қолданбай, тарихи танымды қалыптастыратын негізгі білім объектісі деңгейіне жеткізудің;

8) тарихи құжаттар, анықтамалармен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастырып, оларды талқылау мен талдауға үйрететін әдістерді қолдануы тиіс.

Амир МОЛДАБЕКОВ,
ученый, тележурналист, лауреат
международной премии ЮНЕСКО.

КОНЦЕПЦИЯ ЕДИНОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Единая национальная система электронного образования (ЕНСЭО) создается на базе СЭО отдельных университетов (университетская система электронного образования (УСЭО)). При этом ЕНСЭО должна строиться на базе интеграционной технологии. Интеграционная технология является более надежной и имеет меньший риск по сравнению с монолитной технологий создания систем.

Создание электронных библиотек ЕНСЭО по интеграционной технологии предполагает, что отдельные университеты создают свою СЭО. Создание университетских СЭО может осуществляться либо путем тиражирования настоящей СЭО, либо собственной разработкой. В последнем случае, при создании СЭО необходимо следовать требованиям модели стандарта OSI RM (Open System Interconnection Reference Model) и OSE (Open System Environment).

Таким образом, процесс создания ЕНСЭО состоит из двух этапов:

- 1) создания СЭО различными университетами самостоятельно на базе стандартов открытых систем;
- 2) интеграции СЭО различных университетов.

При этом интеграция должна происходить по следующим

уровням: на уровне информации и данных, вычислительных процедур, систем в целом.

Создание ЕНСЭО даст следующие преимущества: 1) объединение информационных ресурсов; 2) увеличение КПД использования информации; 3) возможность работы профессоров в различных университетах; 4) создает условия для формирования единого образовательного пространства; 5) свободное перемещение обучаемых в едином образовательном пространстве; 6) полный доступ к образовательным услугам и к знаниям всех слоев населения; 7) стандартизировать все виды обучения и установить между ними взаимное соответствие; 8) обеспечить непрерывные и постоянные процессы обучения, использования электронных библиотек ЕНСЭО

Принципы функционирования ЕНСЭО

Децентрализация. Предоставление образовательным учреждениям республиканского и местного уровня самостоятельно решать вопросы организации учебного процесса ЭО и усовершенствования госстандартов. Создание условий взаимовыгодного обмена образовательными продуктами и услугами.

Демократизация. Создание равных прав всем образовательным учреждениям ЕНСЭО в решении нормативно-правовых вопросов и вопросов коммерциализации учебного процесса ЕНСЭО.

Глобализация. Открытость информационных ресурсов и организации учебных процессов во всех точках ЕНСЭО на Web-серверах для глобального взаимодействия и обмена передовым опытом.

Регионализация. Региональные соглашения, объединения и группировки для содействия торговой и экономической интеграции в качестве средств усиления их конкурентоспособности.

Непрерывность. Обеспечение в ЕНСЭО всех уровней образования, принятых в Системе непрерывного образования: начального, среднего, среднего профессионального, до вузовской подготовки, высшего, дополнительного, после вузовского.

Интеграция. Создание виртуальной электронной библиотеки учебных курсов, банков данных и баз знаний, распределенных по отраслям знания, с защитой авторских прав.

Экономичность. Использование высококачественных учебных программ, технологий, широчайшим кругом обучаемых; сокращение расходов на содержание зданий и общежитий; уменьшение расходов на переезды к месту учебы и обратно; привлечения преподавателей-совместителей; эксплуатация телекоммуникационных и информационных ресурсов на льготных условиях и др.

Маркетинг. Обеспечения маркетинга образовательных услуг за счет динамичного обновления «портфеля заказов» от массового потребителя, государства, различных отраслей науки и техники, регионов, коммерческих структур, общественных организаций, ученых и деятелей культуры.

Самофинансирование. Постепенный переход на самофинансирование за счет финансирования учебных центров ЭО организациями, заинтересованными в обучении своих сотрудников; индивидуальная оплата обучения, по цене, доступной большинству населения; другая коммерческая деятельность, не противоречащая законам Республики Казахстан.

Рекламная и издательская деятельность. Привлечение средств массовой информации для рекламы передовых образовательных услуг и технологий; использовать для рекламы Web-серверы; обеспечить развитие и широкое распространение периодического издания журнала.

Социальная, экономическая целесообразность создания ЕНСЭО

Реализация программы создания ЕНСЭО даст следующие результаты:

1. Значительно расширится круг потребителей образовательных услуг, в том числе в труднодоступных, малонаселенных регионах, в районах, удаленных от научных и культурных центров страны.

2. Учитывая, что программы и курсы ЭО создаются ведущими преподавателями и учеными страны и распространяются по всей ее территории, повысится качество обучения слушателей, студентов и школьников независимо от их местонахождения.

3. Развертывание ЕНСЭО обеспечит создание дополнительных рабочих мест для персонала, обслуживающего ЭО, разработчиков и производителей технических средств для ЕНСЭО.

4. Специальные курсы ЭО, предназначенные для повышения квалификации и переподготовки кадров, помогут в решении проблемы занятости и позволят повысить уровень подготовки специалистов, быстрее реагировать на меняющиеся социально-экономические условия.

5. Программы и курсы психологической поддержки, подготовленные психологами совместно со специалистами-предметниками (юристами, экономистами, врачами и др.), помогут многим категориям населения, в первую очередь - безработным, верно сориентироваться в меняющейся социально-экономической обстановке, будут содействовать направлению энергии людей в конструктивное, а не деструктивное русло и окажут положительное воздействие на снижение социальной напряженности.

6. ЕНСЭО предоставит возможность получения

основного и дополнительного образования по казахстанским программам казахским диаспорам в зарубежных странах.

7. Поскольку стоимость обучения одного студента или слушателя, получающего образование в ЕНСЭО, примерно в два-три раза ниже стоимости традиционного обучения, при развертывании ЕНСЭО затраты на подготовку специалистов сократятся, и при обучении только 300 тысяч студентов прямые затраты окупятся в течение двух-трех лет.

8. Техническое оснащение ЕНСЭО обеспечит заказами наукоемкие производства Казахстана, связанные с радиоэлектроникой, информатикой, аэрокосмическим комплексом.

9. Предоставляя зарубежным странам образовательные услуги нового типа, основанные на передовых технологиях, удастся получить дополнительные валютные поступления.

10. Развитие ЕНСЭО будет способствовать продвижению новых казахстанских образовательных, информационных и коммуникационных технологий на мировой рынок, что даст экономический эффект и повысит престиж страны.

Построение ЕНСЭО на базе Internet-платформы и технологий электронного образования позволяет с любого места получить доступ к системе электронного обучения любого ЭУ к любому ЭУ, вошедших в состав единой образовательной системы. И соответственно ЕНСЭО доставить любой вид образовательных услуг любого ЭУ доставить до отдаленных географических мест страны.

Тем самым можно охватить все сельские районы страны, что является важным фактором для Казахстана использования электронных библиотек ЕНСЭО. Это позволит готовить кадры для агропромышленного сектора экономики и сел на местных не выезжая. Причем здесь возможно с отрывом и без отрыва от работы, что немаловажно для мало обеспеченного слоя населения каким и является сельское население.

Данная система может реализовывать электронную технологию образования как в домашних условиях, так и в коллективном варианте. В последнем варианте для реализации электронного образования через ЕНСЭО на местах необходимо в определенном помещении создать инфраструктуру. Например, локальную вычислительную систему в учебном классе или создать учебно-тренировочные центры, в котором будет локальные сети и выход в Internet.

ЕНСЭО позволяет формировать единой образовательной информационной среды как для профессиональной подготовки, так и для общеобразовательной подготовки по всей стране.

К региональным узлам подключаются школы и компьютерные центры, расположенные непосредственно в этих населенных пунктах и на относительно небольшом удалении от них. Схема подключения сельских школ должна выбираться исходя из их расположения, состояния связной инфраструктуры в данном регионе с целью минимизации затрат необходимых для обеспечения достаточной скорости, качества и надежности связи.

Региональные узлы, составляющие основу строящейся сети, должны быть соединены в единую сеть высокоскоростными каналами передачи данных. Узлы, содержащие большие объемы собственных информационных ресурсов должны быть связаны по схеме «каждый с каждым».

В том случае, когда в месте строительства регионального узла имеется хорошо развитая инфраструктура сетей связи (как традиционная телефонная, так и сетей передачи данных), должны использоваться существующие каналы связи для соединения региональных узлов. В этом случае скоростные каналы связи могут арендоваться у национальных или местных операторов связи.

В населенных пунктах, не имеющих надежного подключения к магистралям связи, необходимо установить оборудование спутниковой связи, обеспечивающее качественную связь со всеми региональными центрами, в которых установлено аналогичное оборудование.

Поскольку сеть связи, построенная на основе спутниковых каналов, обладает свойством полносвязности, информационные ресурсы, содержащиеся в одном узле, непосредственно доступны другому узлу. Таким образом, на базе спутниковой сети необходимо организовать каналы связи между крупными электронными университетами и научными центрами, содержащими большой объем информации и банки данных. Такой подход обеспечит быстрый доступ к ресурсам из любой точки сети, будет способствовать обмену научной и учебной информацией, позволит организовать проведение совместных исследований сотрудниками и студентами разных научных центров в реальном времени.

Как правило, научные центры уже подключены к сетям национальных операторов или такое подключение может быть легко организовано. Таким образом, на базе научных центров будут созданы узлы-шлюзы между спутниковой и наземной частями сети передачи данных.

Такой гибридный подход к построению сети для развития ЕНСЭО для сельских районов должен ускорить ее ввод в действие, избежать значительных единовременных затрат на строительство оптоволоконных линий связи, а также, что немаловажно, будет способствовать освоению космического ресурса, закрепленного за Казахстаном, и поддержке отечественной космической отрасли.

Таким образом, расширенный вариант ЕНСЭО, приспособленный для сельских районов позволяет внедрит технологию электронного образования.

Кроме того расширенная ЕНСЭО позволяет решить проблемы информатизации сельских районов и может стать ядром и платформой для информатизации села.

Рассмотрим эти вопросы в следующем разделе.

Қорытынды

Университеттік оқу технологиясын дамыту үшін электронды университет концепциясы ұсынылған. Электронды университет дегеніміз кәдімгі университет жұмыстарын қазіргі замандағы ақпарат технологиясы жетістіктері арқылы толық автоматтандырылған университет болып табылады.

АННОТАЦИЯ

Предлагается концепция Электронного Университета, который должен обеспечить повышение качества и эффективности технологий университетского образования (в том числе модульного), а также создает условия для развития идей открытого образования. Электронный университет является традиционным университетом, все виды деятельности которого автоматизированы с помощью современных информационных технологий. Автоматизация деятельности университета осуществляется системой электронного университета.

Summary

Propose the concept of Electronic University, which will ensure (supply) increase of quality and efficiency of technologies of university formation (education), and also creates conditions for development of ideas of open formation (education). The electronic university is traditional university, all kinds of activity are automated with the help of modern information technologies. Automation of activity of university is carried out by system of electronic university.

Сахипжамал УЗАКБАЕВА,
д.п.н., профессор.
Алтынай БЕЙСЕМБАЕВА,
к.п.н., доцент кафедры Педагогика и
психологии КазУМОиМЯ им.Абылай хана.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ В ПРОЦЕССЕ ВУЗОВСКОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ

Рефлексия является процессом и результатом самоанализа субъектом своего сознания, поведения, внутренних психических актов и состояний, собственного опыта, личностных структур. В науке понятие рефлексии особенно активно вошло в последние десятилетия. В ней рефлексии рассматривают как склонность человека к анализу своих переживаний. Это своеобразная форма анализа, направленная на осмысление профессиональной деятельности и форм её существования. Вместе с тем рефлексия - это деятельность самосознания, раскрывающая специфику духовного мира человека. В жизнедеятельности отдельного человека она определяется предметно-чувственной деятельностью. В историческом пространстве рефлексия представляет собой историческое осознание практики, предметного мира и культуры.

Феномен рефлексии ряд авторов характеризуют с двух сторон. С одной стороны, рефлексия рассматривается как склонность человека к анализу своих переживаний, осмысление собственной деятельности и форм её существования, самооценка личностного и профессионального роста, а также особенностей своего бытия и окружающего культурного пространства. Сократ рассматривал рефлексии источником всех знаний и всех

земных благ. Не случайно древние греки начертали на портале Дельфийского храма – «Познай самого себя».

Специальные исследования проблем рефлексивного знания позволяют констатировать, что категория «рефлексия» употребляется в двух направлениях: культурно-историческом и субъектно-личностном (С.Ю.Степанов, И.Н.Семёнов, И.С.Ладенко и др.).

Науковедение подтверждает роль человеческого фактора в генезисе научных теорий и открытий, устанавливает диалектическую связь между культурно-исторической и личностно ориентированной рефлексией.

Возникает необходимость конкретизации сущности и содержания культурно-исторической и субъектно-личностной рефлексии.

Культурно-историческая рефлексия выступает в качестве универсальной структуры, определяющей эволюцию научного знания в филогенезе общества (М.С.Каган, Г.П.Щедровицкий и др.). Она ориентирована как на фундаментальные исследования, так и на отраслевые научные направления. Как правило, она носит объективный характер.

Субъектно-личностная рефлексия выступает в качестве онтогенетического проявления человека в осознании его личностного роста и профессионального мышления.

Дифференциация составляющих компонентов научной рефлексии, при всей очевидной разнонаправленности, имеет общие черты – они могут выступать в качестве универсальных линий и оснований для научного анализа. Это касается и педагогических проблем, так как существование каждой из них несомненно зависит от присутствующего в нем человеческого фактора. Научно доказана возможность использования рефлексии как для теоретических, так и для прикладных исследований.

Педагогическая рефлексия нами рассматривается исходя из следующих понятий: доминантой педагогического процесса является развитие; назначение педагогического процесса заключается в создании условий для развития и саморазвития как обучаемых, так и педагога.

Сущность развития в педагогическом процессе понимается как последовательные изменения качественных характеристик его участников: смену (по восходящей), динамику состояния деятельности, мотивов деятельности, эмоций и чувств, знаний, умений, качеств личности и т.д.

Развитие – внутренний процесс, судить о нем может сам субъект развития, субъект деятельности. Оценка результативности, продуктивности развития, саморазвития осуществляется субъектом через самонаблюдение, саморазмышление, самоанализ, т.е. через рефлексию. Исходя из сказанного, рефлексию в педагогическом процессе можно определить как процесс и результат фиксирования субъектами (участниками педагогического процесса) состояния своего развития, саморазвития и причин этого.

Общепринятым является тот факт, что педагогическая деятельность по сути своей носит рефлексивный характер. Он проявляется в том, что педагог, организуя деятельность обучаемых, стремится смотреть на себя и свои действия как бы глазами своих подопечных, учитывать их точку зрения, взгляды, представлять их внутренний мир, пытается понять эмоциональное состояние воспитанника. Прогнозируя взаимодействие, педагог оценивает себя как участника этого взаимодействия, участника диалога. При этом именно педагог создает условия для возникновения межсубъектных отношений участников педагогического процесса. В процессе педагогической рефлексии педагог идентифицирует себя со сложившейся педагогической ситуацией, с тем или иным содержанием педагогического

взаимодействия, с воспитанником, со своими коллегами, с различными педагогическими технологиями и т.д.

Педагогическая рефлексия предполагает взаимоотображение, взаимооценку участников педагогического процесса, проникновение педагога во внутренний мир ученика, выявление состояния развития обучаемых.

Рефлексия в педагогическом процессе – это процесс самоидентификации субъекта педагогического взаимодействия со сложившейся педагогической ситуацией, с тем, что составляет педагогическую ситуацию: учащимися, педагогом, условиями развития участников педагогического процесса, средой, содержанием, педагогическими технологиями [1].

Сущность и процедура осуществления педагогической рефлексии способствует уяснение ее структуры. Рассмотрение структуры педагогической рефлексии целесообразно вести с учетом структуры педагогического процесса, педагогического взаимодействия. Учитывая, что педагогический процесс предполагает обмен деятельностью педагога и обучаемых, правомерно, в структуре рефлексии выделить такие ее компоненты, как: рефлексия педагогом деятельности ученика; рефлексия педагогом своей деятельности; рефлексия педагогом педагогического взаимодействия; рефлексия обучаемыми своей деятельности; рефлексия обучаемыми деятельности педагога; рефлексия учеником имевшего место педагогического взаимодействия.

Педагогический процесс организуется и осуществляется педагогом с целью создания условий для развития обучаемых. Это означает, что все компоненты рефлексии в педагогическом процессе обусловлены рефлексией воспитанника собственной деятельности в педагогическом процессе. Данное обстоятельство обуславливает

целесообразность рефлексии деятельности педагога, рефлексии осуществленного взаимодействия.

В педагогическом процессе выделение функции рефлексии является одним из важнейших условий оптимизации развития участников педагогического процесса. К таким функциям рефлексии можно отнести: диагностическую функцию, которая способствует в выявлении уровня взаимодействия между участниками педагогического процесса, уровня эффективности данного взаимодействия, отдельных педагогических средств; проектировочную, которая предполагает моделирование, проектирование предстоящей деятельности, взаимодействия целеобразование в деятельности; организаторскую, которая выявляет способы и средства организации продуктивной деятельности и взаимодействия; коммуникативную, где рефлексия рассматривается как условие продуктивного общения педагога и воспитанника; смыслотворческую, которая формирует в сознании участников педагогического процесса смысла их собственной деятельности, смысла взаимодействия; мотивационную, без которой невозможно определение направленности и целевых установок деятельности; коррекционную, которая поможет в побуждении участников педагогического процесса к корректировке своей деятельности, осуществляемого взаимодействия [2].

Выше перечисленные функции и их реализация способствует повышению развивающего потенциала рефлексии в педагогическом процессе, позволяет выстроить процедуру рефлексивной деятельности педагога и обучаемых.

Являясь механизмом снятия проблемы, конфликта, рефлексия может быть рассмотрена как культуросозидающая способность личности. Рефлексия является процессом и

результатом самоанализа субъектом сознания, поведения, внутренних психических актов и состояний, собственного опыта, личностных структур. Рефлексия – это личностное свойство и одновременно – важнейший фактор развития личности, формирование ее культуры и профессионализма.

Безусловно, в процессе познавательной деятельности особую значимость имеет интеллектуальная рефлексия, которая заключается в осознании и оценке своих действий, составляющих сущность интеллектуальной деятельности субъекта познания. Критериями развития рефлексивных способностей студента, могут быть: уяснения для себя содержания учебного материала; владение рациональными приемами усвоения учебного материала; владения приемами отработки изучаемого содержания (понимание логики изложения, выделение ключевых понятий, умение пересказать своими словами); владение приемами систематизации (составление обзоров, резюме, аннотации, схем, таблиц); умение осуществлять логическую квалификацию текста (выделение фактов, теоретических постулатов, объяснительных принципов, выдвигаемых следствий); знание требований, которые предъявляются к усвоенному материалу; умение составить систему проверочных заданий для определения уровня усвоения.

Таким образом, на основе вышесказанного можно прийти к такому выводу, что процесс и результат фиксирования участниками взаимодействия состояния собственного развития и причин, обеспечивших его; процесс самоидентификации субъекта педагогического взаимодействия исходя их сложившейся ситуации; взаимоотображения, самооценка состоявшегося взаимодействия участников педагогического процесса; отображение педагогом внутреннего мира и состояния развития ученика и наоборот.

Все это еще раз подчеркивает значение педагогической рефлексии в процессе вузовской подготовки специалистов. Преподаватель вуза, рефлексируя – обучает, помогает студенту перейти из одного состояния своего развития к другому, более высокому - к саморазвитию, самосовершенствованию собственной личности, будущего профессионала в конкретной области знания.

Использованные литературы: 1. Н.Г.Суворова. Интерактивное обучение: новые подходы / Н.Г.Суворова // Учитель (Россия). 2000. №1. С.25-27; 2. С.С.Кашлев. Интерактивные методы обучения педагогике / С.С.Кашлев. Минск: Высшая школа, 2004. 176-с.

Аңдатпа

Мақалада жоғары оқу орынында мамандарды даярлау үдерісінде педагогикалық рефлексияның маңызы қарастырылады.

Summary

The article considers the importance of pedagogical reflection in the course of high school training.

В одном высшем учебном заведении

Анар СИДАГАЛИЕВА,

**Преподаватель Каспийского государственного
университета технологий и
инжиниринга имени Ш. Есенова.**

ФОРМИРОВАНИЕ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Фонетическая система русского языка существенно отличается от фонетической системы казахского языка. Обучение русскому языку в неязыковых группах предполагает формирование орфографической, фонетической

и коммуникативной компетенции студентов неязыковых групп. Фонетическая грамотность определяется правильным произношением звуков, правильным интонационным высказыванием, пониманием значения русских слов.

Известно, что фонетическая компетенция является одной из языковых компетенций, которая входит в состав иноязычной коммуникативной компетенции и рассматривается, как способность индивида адекватно воспринимать на слух аутентичную речь и корректно оформлять собственное высказывание на основе слуховых и интонационных навыков и фонетических знаний.

Главная цель занятий по фонетике – научить студентов неязыковых групп предупреждать, анализировать, исправлять интонационные и артикуляционные ошибки.

Задачей преподавателя является диагностирование фонетических ошибок студентов. Большое внимание в фонетике уделяется отдельным группам согласных по твердости/мягкости, глухости/звонкости, чередованию ударных и безударных слогов, произношению, интонации и словесному ударению.

Для формирования навыков устной речи, аудирования, письма и чтения надо не только уметь произносить соответствующие звуки, но и знать, как они соединяются в словах, а затем как эти слова соединяются в предложении.

Контроль сформированности фонетических навыков осуществляется при выполнении речевых упражнений в аудировании, говорении и чтении вслух.

При оценке правильности речи и произношения следует различать фонетические и фонологические ошибки. Первые искажают качество звучания, но не нарушают смысл высказывания; вторые искажают содержание высказывания и нарушают правильность понимания. Фонетические ошибки исправляются, но на оценку ответа студентов не влияют, фонологические ошибки являются грубыми, расцениваются

как нарушение правильности речи и поэтому дают основание для снижения положительной оценки за ответ.

Правильное фонетическое оформление речи дает говорящему возможность точно передавать содержание сообщения, выражать собственное отношение к собеседнику и предмету разговора, оказывать влияние на адресата и достигать цели высказывания. Результативность обучения фонетике зависит от применения эффективных методов и приемов. Наиболее эффективными при работе по формированию фонетической компетенции являются такие методы, как объяснительно-иллюстративный, метод эвристической беседы, наблюдения за речевым материалом, работа с учебными пособиями, проблемный метод, теоретико-практические и контрольно-проверочные методы обучения. Работа по устранению произносительных ошибок осуществляется путем сознательного усвоения литературной нормы. Рекомендуется использовать артикуляционно-сопоставительные и аналитико-синтетические приемы, например: прием фонетического аудирования, следования образцу, демонстрация смыслоразличительной роли звуков, сравнение слов с выученными звуками по звучанию и написанию. Первостепенную роль в формировании фонетической грамотности играет система упражнений, призванных скорректировать фонетические неточности на базовом уровне обучения русскому языку.

На каждом занятии должна осуществляться фонетическая работа: корректировка произношения твердых и мягких согласных звуков в сочетании с гласными; чтение слов, предложений, микротекстов, диалогов, пословиц, поговорок, шуточных стихов, русских народных песен, скороговорок, сказок с иллюстрациями, которые помогут не только запомнить новые слова, образные выражения, экспрессивные конструкции, но и в непринужденной форме отработать произношение трудных звуков и звуковых сочетаний, а

также будут способствовать разработке речевого аппарата. Для работы с музыкальным материалом предлагают такую последовательность: прослушивание фонограммы, чтение текста песни преподавателем, определение студентами ритмических моделей слов, самостоятельное чтение фонетических слов и исполнение музыкального произведения.

Необходимо постоянно включать в учебный процесс звуковые и зрительные наглядные материалы: учебные фильмы, фонограммы, схемы и таблицы с использованием интерактивной доски. Интерактивная доска – идеальное средство наглядности для использования в образовательном процессе. Её можно использовать на разных этапах урока.

На занятиях по фонетике обязательно должен присутствовать игровой момент для создания благоприятной психологической атмосферы, для формирования коммуникативных навыков, для поддержания интереса и мотивации к изучению русского языка у студентов.

Особое внимание необходимо уделять тренировке в произношении ударных и безударных гласных на стихотворных текстах.

Отсутствие знаний по русской ритмике приводит к ошибкам в речи студентов. Для овладения русской ритмикой важно дать представление о фонетических законах, происходящих в слове, то есть необходима тщательная работа над количественной и качественной редукцией гласных. Постановка правильного ударения является одной из важнейших фонетических характеристик слова. При работе над ритмикой важно научить студентов правильно определять место ударного слога и произнести его с большей интенсивностью и длительностью по сравнению с безударными слогами. Гласный в ударных слогах надо произносить более четко, ясно, так как он находится в сильной позиции, а безударная позиция гласных является

слабой. В безударных слогах гласные артикулируются менее четко и изменяют свое звучание, подвергаются редуции - качественным и количественным изменениям в результате ослабления артикуляции. Качественная редуция – это изменение звучания гласного с потерей некоторых признаков его тембра, а количественная – это уменьшение его долготы и силы. Таким образом, необходима отработка ненапряженного, менее отчетливого произнесения гласных в безударных позициях при количественной редуции и работа над изменением тембра и звуковой окраски гласного при качественной редуции в различных позициях.

Также следует обращать внимание студентов на то, что предлоги, союзы, частицы со словами произносятся как одно фонетическое слово.

В корректировочном фонетическом курсе система заданий должна акцентировать внимание обучаемых на сознательном преодолении тех трудностей, которые возникают в процессе говорения. Например: «Слушайте, повторяйте, читайте. Следите за положением органов артикуляции при произношении зубных согласных [т], [д]»; «Вставьте пропущенные буквы и прочитайте текст, обращая внимание на оглушение и озвончение согласных»; «Читайте самостоятельно, следите за слитностью произнесения фонетических слов»; «Прочитайте самостоятельно стихотворение. Определите, сколько твердых звуков в этом стихотворении»; «Образуйте от данных ниже существительных форму предложного падежа с предлогом о, форму родительного падежа без предлога. Прочитайте полученные сочетания. Следите за редуцией гласных в фонетических словах» и т. д. Такие виды заданий позволяют существенно повысить эффективность действий обучаемых. Данная система работы по коррекции и развитию фонетических навыков представляется достаточно

эффективной и достигается с помощью качественно новых результатов в обучении русской фонетике. Таким образом, для развития коммуникативной и фонетической компетенции студентов неязыковых групп формирование фонетических навыков является одним из ключевых факторов обучения.

Дина СМАГУЛОВА,
преподаватель Каспийского государственного
университета технологий и
инжиниринга имени Ш.Есенова.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ

Сегодня перед каждым учителем ставятся совершенно иные задачи и требования. Освоение новых инновационных технологий, использование электронных учебников и пособия, обеспечение качества знания студентов, приближенного к мировым стандартам, использования активных методов обучения на уроках.

Высокий профессионализм преподавателя и подготовка конкурентоспособного специалиста это цель, к которой надо стремиться.

На первом месте стоит полилингвальное образование.

Сколько языков нужно знать современному казахстанцу? – не менее трех.

- Казахский язык – как Государственный язык;
- Русский язык – как язык общения на постсоветском пространстве;
- Один из иностранных языков – как средство общекультурного развития.

Данный факт является требованием времени и находит отражение, как в государственной политике, так и в программах областного уровня.

Культурологический аспект в обучении английского языка – это познание культуры казахского народа в диалоге культур англичан, американцев и других народов англоязычных стран. Ведь осознание родной, национальной культуры особенно ярко проявляется при сопоставлении ее с культурами других стран.

Диалог культур в преподавании английского языка должен открыть перед студентами многообразие и единство мира, помочь понять ценности разных культур. Все это научит жить и общаться в многонациональном Казахстане.

Одним из популярных и занимательных педагогических технологий при изучении любого языка является дистанционное обучение. Откуда появилась это название – дистанционное обучение, с чем оно у нас ассоциируется?

Возможность получить образование никуда не ходя, не занимаясь в школе или в институте. Получить образование на расстоянии, живя в своем городе или селе, обучаясь в учебном заведении, которое находится в другом городе.

Что такое традиционное и нетрадиционное обучение?

Чем отличается очное обучение от заочного? Заочное образование появилось, когда стало возможно обмениваться информацией на расстоянии больше чем-то, которое обеспечивает общение без дополнительных усилий. С момента появления почты, в начале курьерской, затем общественной на лошадях, на поезде и пароходе, на самолете, а теперь доставка информации производится при помощи спутника.

Каковы причины появления обучения на расстоянии?

Первоначальная причина – экономическая. Сокращение расходов на обучение, т.е. расходы на проезд, проживание

и питание, уменьшение платы за обучение в мировом сообществе популярно деление видов обучения на традиционные – к нему относится очное обучение.

Нетрадиционное обучение включает получение образования следующими способами:

- заочное; - экстернат; - виртуальное образование на базе Интернет – технологии; - радио – курсы - видео – курсы.

Дистанционное обучение – это обучение на расстоянии, когда преподаватель и студент физически находятся в разных помещениях. Данное обучение на сегодняшний день уверенно заявляет о себе. Процесс обучения характеризуется тем, что он интерактивен в своей организации.

В Дистанционном обучении целесообразно организовать обучение в малых группах, так называемое обучение сотрудничества (cooperative learning) т.е. и совместные формы обучения (collaborative learning) т.е. совместная деятельность учащихся.

Например, при работе с электронным учебником «профессор Хиггинс»- Английский без акцента можно использовать различные диалоги:

- Комплимент; - Ресторан, еда; - Земля.

Здесь студенты, работая в группах, не только составляют аналогичные диалоги, но и пытаются дать ответы на поставленные вопросы, задают вопросы на данные ответы, инсценируют. Практика показывает, что обучение в сотрудничестве вполне приемлемо в обучении работе над проектом. Метод проектов – комплексный метод обучения, позволяющий строить учебный процесс, исходя из интересов студентов, дающий возможность студенту проявить самостоятельность в планировании, организации и контроле своей учебно-познавательной деятельности, результатом которой является создание, какого – либо продукта или явления.

Если требуется формирование определенных навыков, студенты объединяются в группы сотрудничества. При этом соблюдается один из принципов обучения в сотрудничестве – разнородность (сильный 1, слабый -1, средний-1). Задание дается одно, но члены группы имеют разные возможности для распределения ролей по выполнению задания. Обсуждение в Дистанционном обучении ведется в виде форума, либо по электронной почте. Разноуровневое обучение реализуется в виде вебстраничек студентов.

При Дистанционном обучении большое внимание уделяется индивидуальному обучению. Индивидуальный подход к учащемуся можно обеспечить, если преподаватель точно определит исходный уровень его обученности, индивидуальные способности, что возможно только при тщательном тестировании. В дальнейшем путем подбора необходимых средств обучения и проведения индивидуальных консультации. Индивидуальное обучение сочетается с дифференцированным обучением. В условиях д.о. различные виды и формы дифференциации обусловлены спецификой обучения в сетях, где собираются в группы студенты разного уровня обученности. Поэтому по уровням подготовки обучаемых предусматриваются, например уровни А, Б, С и здесь необходимо знакомство студентов с проведением тестирования на определение уровня подготовленности. С учетом результатов тестирования преподаватель строит всю тактику обучения каждого студента и формирует группы сотрудничества.

Дистанционное обучение – это не аналог заочной формы обучения, здесь предусматривается наличие всех компонентов цели, задачи, содержание, методы и формы средства обучения, и их реализация путем Интернет – технологии. Дистанционное обучение-это новая форма обучения, которая должна рассматриваться как

самостоятельная система обучения. Какая бы форма не использовалась при обучении студента, она должна соответствовать и отражать общие закономерности науки и педагогики, дидактики и частных методик.

В настоящее время, система, предусматривающая наличие преподавателя студента, учебника находит все большее признание. Вывод : необходимо обеспечить дидактическое оснащение дистанционного обучения– создать электронные учебники, разработки педагогических технологии т.е. методы и формы обучения.

Дистанционное обучение – это обучение на расстоянии, то есть обучаемый отделен от обучающего расстоянием. В нашей стране это форма обучения была известна как заочная. В практике обучения иностранным языкам она применялась не столь широко, как в других областях. Существовали заочные курсы обучения иностранным языкам, также существовали учебные теле – и радио передачи для желающих изучать иностранный язык. Языковые же факультеты и вузы ограничивались вечерними отделениями, поскольку обучить практическому владению иностранным языком в условиях эпизодических встреч с преподавателем – дело практический безнадежная.

По этому уже долгое время велись поиски путей более эффективного обучения на расстоянии. На ряду с печатными средствами для этих целей широко использовались возможности телевидения, видеозаписи, а в последние годы – CD-ROM. Дело в том, что без систематической, обратной связи с квалифицированным преподавателем подобные курсы, как правило, обречены на неудачу, не смотря на разнообразные попытки придать им элементы развлекательности и коммуникативности.

Насколько эффективным будет, любой вид дистанционного обучения зависит, от четырех факторов:

- эффективного взаимодействия преподавателя и обучаемого, несмотря на то, что они разделены расстоянием; - используемых при этом педагогических технологий; - эффективности разработанных методических материалов и способов их доставки; - эффективности обратной связи.

Иначе говоря, эффективность дистанционного обучения зависит от организации и методического качества используемых материалов, а также мастерства педагогов, участвующих в этом процессе.

Кроме того, выделяется ряд характеристик, которые должны быть присущи любому виду дистанционного обучения, чтобы его можно было рассматривать как эффективное: - дистанционное обучение предполагает более тщательное и деятельное планирование деятельности обучаемого, ее организацию; четкую постановку задач и цели обучения; доставку необходимых учебных материалов; - ключевое понятие образовательных программ дистанционного обучения – интерактивность. Курсы дистанционного обучения должны обеспечивать максимально возможную интерактивность между обучаемым и преподавателем, обратную связь между обучаемым и учебным материалом, а также давать возможность группового обучения; - весьма важно предусматривать высоко эффективную обратную связь, чтобы обучаемые могли быть уверенными в правильности своих действий. Обратная связь должна быть оперативной, пооперационной, так и отсроченной в виде внешней оценки; - важнейший элемент любого курса – мотивация; для этого нужно применять разнообразные средства и приемы; - структура курса дистанционного обучения должна быть модульной, чтобы обучаемый имел возможность осознавать свое продвижение от модуля к модулю, мог бы выбирать любой модуль по своему усмотрению или по усмотрению руководящего педагога,

в зависимости от уровня обученности. При этом следует отметить, что модули большого объема заметно снижают мотивацию обучения; - особое значение при обучении иностранному языку имеет звуковое сопровождение, которое может быть реализовано либо при помощи сетевых технологий, либо с помощью CD-ROM .

В настоящее время современные информационные технологии дают неограниченные возможности решения проблемы дистанционного обучения так как возможно хранение, обработка и доставка информации на любое расстояние, любого объема и содержания.

В таких условиях, на первый план при организации системы дистанционного обучения выходит методологическая и содержательная его организация. При этом принимается во внимание не только отбор содержания для усвоения, но и структурная организация учебного материала.

Раушан КАМЕТОВА,
преподаватель Каспийского государственного
университета технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова.

ПРЕПОДАВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

В настоящее время учебный процесс требует постоянного совершенствования, так как в Казахстане формируется национальная система образования, которая должна соответствовать европейским и мировым стандартам. Этот процесс несет за собой коренное изменение обучения в вузе.

Постоянно повышающиеся потребности человека, развитие его духовного богатства являются критерием нового образования. Осуществить качественную профессиональную подготовку специалистов возможно лишь опираясь на идеи гуманизации образования, связанные с развитием личности. В зарубежной психологии существует несколько подходов к изучению личности: социогенетический, биогенетический и психогенетический. Основными положениями гуманистической педагогики являются: а) стимулирующее влияние учебной среды: поощрение инициативы обучаемых; б) установление открытых отношений между участниками педагогического взаимодействия, конструктивных межличностных отношений; в) структурирование учебного процесса педагогом и обучаемыми на «солидарной основе», которая принимается обеими сторонами; г) ограничение педагога ролью консультанта и «источника знаний», всегда готового прийти на помощь; д) создание реальной возможности выбора познавательных альтернатив; е) оценка образовательной программы с точки зрения максимальной возможности развития творческого потенциала и стимулирования креативных способностей учащихся.

Проблема формирования профессиональной направленности студентов педагогических вузов подробно рассматриваются в трудах Н.В.Кузьминой В.А.Сластенина, А.И.Шербакова, Р.И.Хмельюк, Н.Д.Хмель. За последнее десятилетие появилось ряд исследований, направленных на формирование профессиональной направленности студентов в процессе преподавания общетехнических дисциплин (Р.У.Ахмерова), физики (М.Ш.Хайдарова), инженерно-технических дисциплин (А.В.Каганов, О.И.Горбуненко, Б.К.Моминбаев, К.Устемиров, В.И.Никифоров).

Очевидным фактом является то, что полученные в вузе знания и умения, их применения играют важнейшую роль в формировании и становлении современного специалиста определенного профиля. При этом высокий уровень профессиональной подготовки специалиста сегодня

подразумевает получение студентами не узкопредметных, оторванных друг от друга, но широких базовых знаний в различных областях науки при оптимальном сочетании как естественнонаучных, так и гуманитарных дисциплин.

Аналогичные высказывания мы наблюдаем и в зарубежной педагогике. Габриель Гриффин отмечает, что именно гуманитарные науки призваны развить у студентов способности проникновения в суть разнообразных парадигм и методологий научного знания, привести к общему пониманию и восприятию социальных явлений, с которыми мы сталкиваемся в процессе образования и вне его, способствовать решению многих политических, религиозных, социо-культурных противоречий. Конечная задача преподавателей вуза состоит в том, чтобы выпускник вуза стал конкурентоспособным, компетентным в профессиональном отношении специалистом, хорошо владеющим иностранными языками.

Опытно-экспериментальная работа систематизировала понятия «профессия», «профессиональная деятельность», «профессиональная направленность», показала их специфическую особенность и сущностную характеристику каждой из них, их причинно-следственные отношения.

Процесс обучения, который направлен на самосовершенствование и саморазвитие личности обучающегося, должен строиться на организации процесса сотрудничества, совместной творческой деятельности. В таких условиях «объектом», на который направлена совместная деятельность обучающегося и обучаемого, становится не личность обучаемого, а процесс усвоения необходимых знаний, умений, навыков, развитие профессиональных способностей.

Назначение дисциплины «Профессиональный русский язык» - подготовка квалифицированного специалиста, конкурентноспособного на рынке труда, способного к профессиональной компетенции в различных речевых ситуациях. Цель курса – формирование и развитие

коммуникативной компетенции на русском языке и обеспечение профессионально-ориентированной языковой подготовки компетентной личности, способной адекватно выстраивать общение в профессионально-значимых ситуациях. Для достижения эффективных результатов в обучении используются как традиционные методы преподавания, так и инновационные.

При организации методической подготовки профессионально-педагогических кадров к использованию образовательных технологий необходимо основываться на следующих принципах обучения:

1) приоритет самостоятельного обучения. Под самостоятельной деятельностью понимается не проведение самостоятельной работы как вида учебной деятельности, а самостоятельное осуществление обучающимися организации процесса своего обучения;

2) принцип совместной деятельности. Предусматривает совместную деятельность обучающегося и обучаемого, а также с другими участниками учебного процесса;

3) принцип опоры на опыт обучающегося. Профессиональный опыт используется в качестве одного из источников обучения;

4) индивидуализация обучения. Создание индивидуальной программы обучения, ориентированной на конкретные образовательные потребности и цели обучения и учитывающей опыт, уровень подготовки, когнитивные, психофизиологические особенности обучаемого, оценка образовательной программы с точки зрения максимальной возможности развития творческого потенциала и стимулирования креативных способностей учащихся [1];

5) системность обучения. Этот принцип предусматривает соблюдение соответствия целей, содержания, форм, методов, средств по оценке результатов методической подготовки;

6) контекстность обучения. В соответствии с этим принципом обучение, с одной стороны, преследует конкретные жизненно важные для обучающегося цели,

ориентировано на выполнение им социальных ролей или совершенствования личности. С другой стороны, обучение строится с учетом профессиональной, социальной деятельности обучающегося и его временных факторов;

7) принцип актуализации результатов обучения. Предполагает безотлагательное применение на практике приобретенных знаний и умений использования педагогических технологий;

8) принцип развития образовательных потребностей. Оценивание результатов обучения осуществляется путем выявления реальной степени освоения учебного материала и определения тех материалов, без освоения которых невозможно достижение поставленной цели;

9) принцип осознанности обучения. Это означает осознание, осмысление обучающимися всех параметров обучения.

Указанные принципы обучения определяют методы обучения, которые способствуют повышению активной деятельности участников учебного процесса – обучающихся и обучающихся.

В процессе преподавания профессионального русского языка ведется большая работа с терминами: с одной стороны - термины как ядро научного стиля, с другой стороны термины как незаменимый инструмент на производстве. Проблема социально-профессиональной дифференциации русского языка приобрела особую актуальность во второй половине XX века. В русской лингвистике активизировался научный интерес к изучению профессиональных языков, или «языков для специальных целей», состоящих из официальной и неофициальной лексики. Наиболее продуктивной была работа по изучению и систематизации официальных терминов. «Научная терминология, обычно считавшаяся периферией литературного языка, в настоящее время начинает занимать ключевые позиции и становится активным проводником многих тенденций развития лексики и словообразования в целом» (Даниленко, Скворцов,

1981). К концу XX века терминоведение превращается «из комплексной науки в комплекс взаимосвязанных научных дисциплин» (Гринев, 2004), на что указывает формирование различных направлений в терминоведении: общее и частное, методологическое и филологическое, типологическое и сопоставительное, семасиологическое и ономазиологическое, историческое, функционально-стилистическое, гносеологическое и некоторые другие.

Виды занятий и формы их проведения на занятиях профессионального русского языка:

1. *Учебные дискуссии* по итогам практических занятий. Метод учебной дискуссии улучшает и закрепляет знания, увеличивает объем новой информации, вырабатывает умения спорить, доказывать свое мнение, точку зрения и прислушиваться к мнению других.

2. *Учебные встречи за «круглым столом»*. При использовании данного метода можно приглашать различных специалистов, занимающихся изучением рассматриваемой проблемы или работающих по изучаемой студентами теме. Это могут быть ученые, экономисты, юристы, представители общественных организаций, государственных органов и т. п.

Перед такой встречей преподаватель предлагает студентам выдвинуть интересующую их по данной теме проблему и сформулировать вопросы для их обсуждения. Если студенты затрудняются, то преподаватель может предложить ряд проблем и вместе со студентами выбрать более интересную для них. Выбранные вопросы передаются приглашенному специалисту «круглого стола» для подготовки к выступлению и ответам. Одновременно на «круглый стол» могут быть приглашены несколько специалистов, занимающихся исследованием данной проблемы. Чтобы заседание «круглого стола» проходило активно и заинтересованно, необходимо настроить слушателей на обмен мнениями и поддерживать атмосферу свободного обсуждения.

При применении всех этих форм занятий студенты получают реальную практику формулирования своей

точки зрения, осмысления системы аргументации, т. е. превращения информации в знание, а знаний в убеждения и взгляды.

Коллективная форма взаимодействия и общения учит студентов формулировать мысли на профессиональном языке, владеть устной речью, слушать, слышать и понимать других, корректно и аргументированно вести спор. Совместная работа требует не только индивидуальной ответственности и самостоятельности, но и самоорганизации работы коллектива, требовательности, взаимной ответственности и дисциплины. На таких семинарах формируются предметные и социальные качества профессионала, достигаются цели обучения и воспитания личности будущего специалиста.

3. Использование игр и игровых моментов, таких как пресс-конференция, «ромашка», «Путешествие в мир терминологии» и т. д.

4. Просмотр кинофильмов, чему предшествовало объяснение новой лексики и повторение ранее изученных терминов, относящихся к теме данного задания.

5. Привлечение материалов телевизионных передач нужного содержания (технического, экономического, юридического), обсуждение тех или иных вопросов, проблем, связанных с современным производством, с будущей профессиональной деятельностью.

Здесь выполнялись более сложные задания, которые позволяли включать студентов в разнообразные ситуации, связанные с выражением различных отношений к себе, к практической деятельности в целом. Анализ и составление таблиц имеют большое значение для развития мыслительной деятельности студентов.

Профессиональная направленность кадров может осуществляться в процессе преподавания русского языка, позволяя формировать навыки и предметные компетенции специалиста, обеспечивающего применение полученных знаний, умений и навыков в практической деятельности.

Медет ДҮТБАЕВА,
«Қарабұлақ» орта мектебінің мұғалімі.
Шығыс Қазақстан облысы,
Үржар ауданы.

АБЫЛАЙДЫҢ АРМАНЫ

*(Қ.Жұмаділовтің «Дарабоз» романы бойынша
құрастырылған сахналық-композициялық қойылым)*

Мақсаты: 1) «Бұқар жырау Қалқаманұлы және XVIII ғасырдағы тарихи жағдай» тақырыбы бойынша алған білімді қорытындылап бекіту; 2) Осы композициялық қойылымды сахналау арқылы оқушыларды көркем әдебиет оқуға ынталандыру, әртістік шығармашылық қабілетін және тілін, ой-өрісін дамыту; 3) Ел қорғаған ер бабаларымыздың өмірін, ерлік істерін, қоян-қолтық араласқан ірі тұлғалардың өмірдегі болмысын кейінгі ұрпаққа үлгі ете отырып, оқушыларды еліміздің өткен тарихына үніліп, оны зерделей білуге жетелеу, бүгінгі қол жеткізген Тәуелсіздіктің бастауы сонау әріде жатқанын, барымызды бағалау керектігін ұғындыру, ерлікке, елжандылыққа тәрбиелеу.

Жүргізуші: - «Жеті атасын білген ұл жеті жұрттың қамын жер, Өзін ғана білген ұл құлағы мен жағын жер» деген қанатты нақыл терең ойға жетелейді. Біз өз тарихымызды талдап, таразылап, жете білуге міндетті екенімізді ескере отырып, алда өтілген «Бұқар жырау Қалқаманұлы және XVIII ғасырдағы тарихи жағдай» тақырыбын қорытындылап бекіту мақсатында Қ. Жұмаділовтің «Дарабоз» романының I-кітабы бойынша жасалған сахналық-композициялық қойылымды назарларыңызға ұсынып отырмыз. Әуелі, сахна төріне әйгілі тарихи кейіпкерлерді біртіндеп шақырамыз (Абылай хан – Марат шығады).

Абылай 1701 жылы Шыңғыс хан әулетінде Уәлиханның шаңырағында дүниеге келген. Абылайдың шын аты – Әбілмансұр. Қалмақтармен соғыста «Абылайлап» жауға шапқан ерлігі негізінде халық оны Абылай атап кеткен. Абылай әкесінен 13 жасында айырылған, ол жас кезінде үйсін Төле бидің, кейін Дәулеткелді байдың түйешісі, жылқышысы болған. 1771 жылы Әбілмәмбет хан өлгеннен кейін сол Орта жүз жері, үш жүздің кейбір жерлері Абылайға қараған. 7 жылдан кейін Абылай «хан» деген атақты иеленді.

- Абылай баба, мынау отырған жұртыңызға қандай өсиет айтар едіңіз?

Абылай хан: - Егер дұшпан астыңдағы атыңды сұраса, аяма, бере сал. Жылқышы Қамбар ата аман болса, тағы бір тұлпар келер өмірге. Ал, егер қойынындағы қатыныңды сұраса, оған да таршылық етпе. Ел аман болса, тағы да бір сұлу бойжетер. Ал, егер дұшпан жерінді сұраса, бір сүйем жер беруші болма! Өйткені, Жер-ана біреу-ақ! Осыны ұмытпаңдар, келер ұрпақ!

Жүргізуші: - Сондай-ақ сол бір ел басына күн туған ауыр кезеңде хан жанынан табылып, ақыл-кеңес, тура жол нұсқап отырған билер – біздің қонағымыз.

Қара қылды қақ жарған Ұлы жүз биі – Төле биді ортаға шақырамыз (Төле би – Т.Айдос сахнаға шығады).

Төле Әлібекұлы (1663-1756) қазіргі Жамбыл облысының Шу ауданындағы «Жайсаң» жайлауында дүниеге келген. Қазақ шежіресінде: Дулаттан Жаныс, Жаныстан Жарылқамыс, одан Жанту би, Жантудан Құдайберді би тарайды. Құдайберді биді «Тоғыз ұлды Құдайберді» деп те атаған. Сол тоғыз ұлдың бірі – Әлібектен Төле би туады. Төле жастайынан ескіше оқып, сауатын ашады. Арабша, парсыша тарихи кітаптарды көп оқиды, аңыз, хисса-дастандарды ел арасынан тыңдап, өзінен бұрынғы өткен шешен билер мен хандар, әсіресе, өзінің бабалары Жанту, Жарылқамыс билердің кесімді, тапқыр, өнегелі, нақыл, шешен сөздерін ойында сақтап өседі. 15 жасынан ел билігіне араласқан Төле би өсе келе Ұлы жүздің төбе биі

атанады. Ол – Жоңғар шапқыншылығына қарсы барлық жорық, соғысты ұйымдастырып, жеңіске бастаушы, қазақ хандығының біртұтастығын сақтап қалған ірі тұлға. Абылай бастаған батырлар, хандар тобын тәрбиелеген ұстаз.

- Ал, Төле би баба, мына отырған жас ұрпаққа қандай өсиет айтар едіңіз?

Төле би: - Атадан ұл туса – игі еді,
Ата жолын қуса – игі еді.
Өзіне келер ұятын
Өзі біліп тұрса – игі еді.
Жаудан бұққан немені
Ортасынан қуса – игі еді!

Жүргізуші: - Орта жүз биі – Қаз дауысты Қазыбек биді ортаға шақырамыз (Қазыбек би – Алмас шығады).

Қазыбек би Сыр бойында туып, 97 жасында дүниеден өткен. Қазыбектің өз әкесі – Келдібек, ұлы атасы – абыз атанған Шаншар, бабасы – Бұлбұл. Шетінен тілге шешен, сөзге ұйыған білікті адамдар. Анасы – Тоқмейіл, баласының ең үлкені – Қазыбек. Кейін ол үйсін Төле бимен, Алшын Әйтекемен терезесін теңестіріп, қазақ хандығының кемеңгер үш биінің бірі болған.

- Қазыбек баба, мына алдыңыздағы жаңа заман ұрпақтарына не айтар едіңіз?

Қазыбек би: - Өркенім өссін десең,
Кекшіл болма –
Кесапаты тиер еліңе.
Елім өссін десең,
Өршіл болма –
Өскеніңді өшірерсің.
Басына іс түскен пақырға
Қастық қылма –
Қайғысы көшер басыңа.
Жанашыры жоқ жарлыға
Жәрдемші бол асыға.
Қиын-қыстау күндерде
Өзі келер қасыңа.

Бүгін сағы сынды деп

Жақыныңды басынба!

Жүргізуші: - Сахнаға Кіші жүз биі – Әйтеке биді шақырамыз (Әйтеке би – Әділет шығады).

Әйтеке Бәйдібекұлы – Кіші жүзден шыққан қазақтың атақты шешен биі. Әйтеке – Жалаңтөс батырдың немересі. Әбілқайыр ханға дейін Кіші жүзді басқарған би.

Жер дауына және өмірге байланысты Әйтеке би былай деген екен: «Бай болсаң, халқыңа пайдаң тисін,
Бай болып жұртыңа пайдаң тимесе,
Батыр болып жауға найзаң тимесе,
Елден бөтен үйің күйсін».

Жүргізуші: - Міне, сіздер қазақ халқының ірі-ірі тұлғаларымен таныс болдыңыздар. Еліміз жаугершілікті көп көрді. Сонау Шығыстан Батысқа қарай созылып жатқан ұлан-ғайыр қазақ жері жаз жайлауға, қыс қонысқа жайлы, шөбі шүйгін, топырағы құнарлы, қойнауы құт, ерекше көз тартарлық қасиетті мекен екені әлемге әйгілі еді. Сондықтан да болар, біздің жерімізге көз сұғын қадап, қызығушылар көбейді. Ғасырлар бойы қызыға қол сұғушылардың бірі – Жоңғар қалмақтары еді. Жоңғарлар дүркін-дүркін шабуыл жасады. Сондай шабуылдардың ең күшті жойқынын ел 1723 жылы көрді. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деп аталатын босқын заман халықты зар еңіретті. Сол бір зар заманды көзге елестететін «Елім-ай» атты мына бір эпизодқа зер салыңыздар.

«Елім-ай» көрінісі.

(«Елім-ай» әнінің әуені баяу естіліп тұрады.)

1-қалмақ (Кемпір-шалдарды, қыз-келіншектерді алып шығады, итермелеп сүйрелейді): - Апарыңдар мыналарды (кемпір-шалдарды нұсқап), елсізде, айдалада ашығып өлсін! (қыз-келіншектерді көрсетіп). – Ал, мыналарды олжалауға болады.

2-қалмақ (Жас баланы анасынан тартып алады, найза ұшына іліп қарқылдайды): - Қазақтың тұқымын құрту керек, түбі бұлар да бізге жау болады!

Анасы:- Құлыным, ботам! – деп талып қалады. «Елім-айды» айтып зарлаған лек жылап-еңіреп, шаршап-шалдығып, жаяулап кеп көл басына сұлайды.

1-қазақ: - Уһ,қайран, атамекен-ай!

Ана: - Қарақтарым-ай, әбден азып-тоздыңдар-ау!

Қария: - Балаларым, адам баласы басынан өткен жақсылықты да,жамандықты да ешқашан ұмытпауы тиіс. Табанымыз ағарғанша жаяу жүріп, шаршап-шалдығып келіп, осы көлдің басында сұлап жатқанымыз мынау. Бұл қорлықты ешкімнің де басына бермесін! Біздің бұл бейнетіміз – «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама»деп аталсын тарихта. (Сахна жабылады. Ж.Молдағалиевтің «Мен –қазақпын» поэмасынан 5 оқушы үзінді оқиды. Ана, қыз, жігіт және екі күрескер бейнесінде шығады).

Жүргізуші: - Осы бір ел басына екіталай күн туып, қыз анадан, бота енеден ажырап аңыраған, ер сасқан, әйел етегін басқан қысталаң шапқыншылық заманда халыққа қарадан шыққан билер мен батырлар ұйытқы, ұйымдастырушы болды. Еңсесі түсіп, босып кеткен халыққа ес жиып, мал-жан санын толтыру үшін де 40-50 жылдай уақыт керек. Ал, ата жұрт болса, жау иелігінде қалды. Осы кезде Қаракерей Қабанбай, Қанжығалы Бөгенбай, Шапырашты Наурызбай, Шақшақұлы Жәнібек, Еспенбет, Малайсары, Райымбек сынды ел намысын ту етіп ұстаған көкжал батырлар тарих сахнасына шықты. Абылай хан үш жүздің басын қосып, Жоңғар қалмақтарына қарсы шабуылды ұйымдастыру мақсатында халықтың ер-азаматтарын, батырлары мен билерін өз маңайына топтастыра білді.

Сонымен, алғашқы ұлы аттаныс жорығы басталып та кетті. Түркістан бағыты бойынша жүретін түмен әскерінің бас қолбасшысы болып Қабанбай батыр тағайындалды. Міне, екі жақ та түзем құрып, ұрысқа дайындалды. Бір кезде астындағы теңбіл атын ойнақтатып, бір қалмақ ортаға шықты.

(Жекпе-жек көрінісі. Қабанбай мен Арсалаң жекпе-жегі).

Қабанбай батыр: - Осында тек қорғансыз қатын-

қалашқа ғана шамасы келетін Арсалаң деген ұры қалмақ бар дейді. Еркек болса, шықсын бері ортаға! Жауыздың жанын жаһаннамаға жіберейін!

Қалмақ батыры Арсалаң: - Әй, мынау қазақтың шәуілдеген күшігі не деп үріп тұр?

Қабанбай: - Дүрбіттің дүрдиген төбеті, тас құдайыңа табынып, иманыңды үйіре бер! Бұл майданнан сен бүгін тірі кетпейсің!

Арсалаң: - Қап! Қазақтың тым құрыса аты-жөні белгілі, дені дұрыс біреуіне де кезікпедім-ау! Қанжығандағы бас кімдікі десе не деймін?

Қабанбай: - Ендеше, қапы қалма, Арсалаң! Мен қазақтың Қабанбай деген батырымын. Осыдан 7 жыл бұрын, 16 жасымда ағаң Өлже жырғалды о дүниеге аттандырып едім. Міне, құдайдың құдіретін көрдің бе, сенің де ажалың менен болайын деп тұр. Ал енді, шамаң болса, қорғанып бақ!

Арсалаң: - Шын айтып тұрсың ба, Өлжені өлтірген сен бе едің?

Қабанбай: - Рас, соның алдында бір ай бұрын ғана Алакөлдегі қазақтың жылқысын шауып, өрісте мал жайып жүрген ағам Есенбайды қорлап өлтіргендіктерің есінде ме? Мен сол ағам Есенбайдың кегін іздеп барғам.Еркек болсаң, сен де осы жолы ағаңның кегін қайтарып қал!

Арсалаң: - Әй, қазақ, кезек қайда? Кезегімді бер! Ата салтын ұмыттың ба?

Қабанбай: - Ендеше, ал кезегінді! Қапы қалма! (Екеуі шайқасады. Қабанбай Арсалаңды өлтіреді. Сахна жабылады).

Қазақстанның Ресейге қосылуы туралы көрініс.

Жүргізуші: - Архив деректерінің айтуынша, I Петр 1721 жылы Ресейдің империя екенін әйгілеп, өзін «император» деп жариялаған кезде ол қазақ даласы туралы алғаш рет былай армандаған еді:

I Петр: - Біз қайткен күнде де киргиз (қазақ) даласын өзімізге бағындырып алуымыз керек. Ол – Азияның кілті, Үнді мұхитына апаратын қақпа. Ол өлкені соғыссыз бейбіт

жолмен бағындыруымыз өзімізге де тиімді. Сондықтан қазақ хандарының біріне: «Біз Ресейге бодан боламыз», - деген құжат қағаз жаздырып алуымыз керек. Мейлі, ол, миллион сомға түссе де, өзін-өзі ақтайды. Шіркін, солай болса ғой!

Жүргізуші: - Бұл тойымсыз патшаның тәтті қиялы ғана еді. Петр өлген соң сыртқы істер алқасының Азия департаменті оның бұл өсиетін орындауға қам жасады. 1726 жылы Ресеймен шектес өлкелерге қолына жем шанышқан қармақ ұстатып, башқұрт саудагері Мақсұт Юсупов тәрізді адамдарды жіберді. Бұлар, ең алдымен, Кіші жүзді бөле-жара билеп отырған Әбілқайыр хан мен Қайып ханның баласы Батыр сұлтанның тамырын басып көріп еді, Батыр сұлтан бірден ыршып түсті де, қомағай Әбілқайырдың, жеме-жемге келгенде оның да жүрегі дауаламапты. Кейін мәлім болғандай, Әбілқайыр сол тұста қазақ әскеріне бас қолбасшы болып сайланып, абыройы артып, енді жарымжан Болаттың орынына үш жүзге хан болам ба деп дәмеленіп жүрген кезі екен.

Арада 5 жыл уақыт өтті. Бұл кезде Ресей патшайымы Анна Иоановна еді. (Сахнада орыс патшайымы А. Иоановна отырады. Күтуші хат әкеп береді.)

Анна Иоановна: - Міне, ғажап! Сенейін бе, сенбейін бе? Осыдан 5 жыл бұрын қолға түспей кеткен қазақтың асау ханы Әбілқайыр бүгін, міне, қанды қармақты өзі келіп қауыпты. Уфадағы Ресей өкілдігі арқылы патшайым А.Иоановнаға, мына маған хат жазып, өздерін Ресей хандығына бодан болатынын білдірген. Тамаша емес пе?! Бір кездегі Петрдің өзі қиялдап қана кеткен ұлы арманы бүгін, міне, өзінен-өзі іске асып жатса, бұдан артық не керек, мырзалар! Рас, Әбілқайыр қазақ даласында бәлендей хан емес көрінеді. Ол осы хатын да «Ұлы ордаға хан болсам» деген арманы орындалмай, қандастарынан өш алмақ мақсатта жазған болуы керек. Мейлі, қандастарынан өш алмақ түгіл, қан қатып қалсын, жын ұрып, сайтан соғып кетсін, әйтеуір, хат иесі қазақтың заңды хандарының бірі болса – болғаны.

Тевкелев, бері кел! Тезірек қазақ даласына елшілік

аттандыр, қазіргі кезде жабайыларға сенім жоқ. Әбілқайыр хан сөзінен айнып қалмай тұрғанда мына құжатқа қол қойдырып алындар! Тез жөнеліндер!

Жүргізуші: - Сөйтіп бір хаттан басталған екі ел арасындағы қатынас аз жылда өмірге көп өзгеріс әкелді. Біреуге – бақ, біреуге – сор. Ресей қалаларына басын зорға сыйдырып жүрген бұратана жұрт өкілі Мәмбет мырза тілмаштықтан генералға дейін көтерілді. Ал қыр елінің асау ханы Әбілқайыр өз еркімен киген темір ноқтадан басын шығара алмай, ақыры өзін-өзі мерт қылды. Обалы –Тевкелевтің мойынында. Әбілқайырдың басына ұрмақ орнатпақ болып, оған патшаның ауызынан шықпаған уәделерді беріп жүріп, тіпті, «үш жүзге хан етіп бекіттірем» дегенге дейін барып жүріп, байғұсты торға түсірген. Ал, Орынбор шекара комиссиясының бастығы айтқанын орындатып алған соң, қазақ ханын керек те қылмай, далаға тастап кетті. Обал-ақ! (Шымылдық жабылады).

Жүргізуші: - Арада бірталай уақыт өтті. Дастархан басында сөзден сөз туындап, әңгіме қыза түсті. Бұрынғы өткен бабалардың ерлігі, билердің әділдігі, тапқыр, шешендігі еске алынды. Осындай бір сөздердің кезегінде Абылай тағы да Бұқар жырауға қарап былай деген еді:

Абылай хан:-Бұқар аға, әлгінде ғана Асан қайғының бір өлеңін ауызға алып: «Қилы-қилы заман болар, қарағай басын шортан шалар», - дедіңіз ғой. Мұның мәнісі не? Асан атамыз бұл жерде нені меңзеп отыр?

Бұқар жырау: - Ендеше, тыңда, Абылай, мен білсем, оның жауабы былай болады:

Ханға жауап айтпасам,
Ханның көңілі қалады.
Қандыра жауап айтпасам,
Халқым не деп айтады?
Хан Абылай, хан Абылай,
Қайғылы мұндай сөздерді
Сұрамасаң не етеді?
Сұрағанда айтпасам,

Кісілігім кетеді.
Ал, айтайын тыңдасаң,
Маған қаһар қылмасаң.
Қарағай судан қашып
Шөлге біткен бір дарақ.
Шортан шөлге шыдамсыз,
Балықтан шыққан бір дарақ.
Ойлама шортан ұшпас деп,
Қарағайға шықпас деп.
Күнбатыстан бір дұшпан
Ақыры шығар сол тұстан.
Құдайын білмес, діні жоқ,
Жамандықта міні жоқ,
Түсі сары бір кәпір,
Ауызы-басы жүн кәпір.
Басып кірер жұртыңа,
Жағалы шекпен кигізіп,
Бал-май жағар мұртыңа.
Жебірлерге жем беріп,
Ел қамын жеген жақсының
Сөйлетпей ұрар ұртыңа.

Қағазға жазар малыңды,
Есепке алар барыңды.
Еліңді алар қолыңнан,
Солдат алар ұлыңнан.
Тексізді төрге шығарып,
Басыңа сол күн туғанда,
Тендік тимес халқыңа.
Бұл айтқан сөзім, Абылай,
Болмай қалмас артыңда,
Құлақ сал мендей қартыңа!

Абылай хан: - Апыр-ай, Бұқар аға, мұныңыз неткен аяусыз, қасіретті жыр еді. Дәл осы жолы тіліңізге шоқ түссін, айтқаныңыз келмесін деп тілеймін.

Бұқар жырау: - Қайтейін, тәңірімнің ауызыма салған сөзі осы болса, мен қайтейін?

Абылай хан: - Бұқар аға, Әбілқайыр болса келмеске кетті, әлі де қауіпіңіз бар ма?

Бұқар жырау: - Әбілқайыр кетті-ау, бірақ оның басына кигізген құлдық ноқтасы бізге мұра боп қалды ғой. Ертісті еңкейте, Жайықты жағалата салған тас камал күн өткен сайын қос өкпеден қысып келеді. Оқпаны үңірейген от қару мен андыз әскер анау айналаны қоршап тұрған. Қайда барып жан сақтайсың?!

Абылай хан: - Ал, жарандар, бүгінгі әңгіме осымен бітсін. 1-2 күннен кейін билер кеңесі басталады. Олар Сұлтан Барактың ісін бір жағына шығарғанша, біз де аттаныс жайы, ғұмыр-зекет туралы біраз шаруаларды бітіріп алармыз.

Жүргізуші: - Осылайша, 1751 жылы басталған Ұлы аттаныс қазақтардың ұлы жеңісімен жалғаса берді. «Қалмақ қолы жеңілмейді» деген қағиданың күлі көкке ұшты. Ойраттарды ойсырата жеңіп, дүрбіттерді дүркірете қуған қазақ қолы сонау Түркістан, қырғыз елін, Жетісу, Аягөз өңірін, алдымызда жатқан Қабанбай бабамыздың ата қонысы – Барқытбел, Барлық, Алакөл өңірін жаудан толық азат етіп, қырық жыл аңсап күткен туған топырағын басып, ауасын жұтып тұрған кезі еді мынау Қабанбай бабамыздың.

Жеңіс тойы – Алакөл тойы көрінісі

(Қабанбай азат етілген Алакөл өңіріне қарап тұрады).

Қабанбайдың монологы: - Қайран Алакөл! Күндіз естен, түнде түстен шықпайтын асыл айдын, саумал көлім! Шараға құйған қымыздай көбігің сынып, кемерінді сүзіп, бәз-баяғы орыныңда жатыр екенсің-ау! Ал мен сені бір көруге зар болып, өмір бойы аңсаумен жүрдім. Паһ, шіркін! Дүниенің рахаты мұнда екен ой! Бұл Алакөл де, Аралтөбе де тұрған бойы сын мен төзім ғой! «Шыдаған кісі ғана жетеді мұратқа» деп тұрған жоқ па мына қалпының өзі де?! Мен де Алакөлмен қауышар осы бір арманды күнді 40 жыл күттім емес пе?!

(Абылай хан, Малайсары, Батыр Баян, т.б келеді. Шұрқырасып, төс қағысып амандасады).

Қабанбай: - Алыс жорықтан аман-есен оралдың ба, хан ием?! Әмісе Алла-тағалам жар болып, абыройың ассын! Ата жауың қашан да табаныңда жатсын! (Үш қайтара төс түйістіріп амандасады).

Абылай хан: - Өзің қалайсың, Дарабоз? Ел-жұрт тегіс аман ба? Ата жұртыңа азаттық туын тігіп, көзайым болдың ба? (Абылай Қабанбайдың екі қарынан уыстаған күйі ырғап-ырғап қояды).

Қабанбай: - Қараша халқың,ереуілді елің түгел амандықта, хан ием! Азамат атаулы ат үстінде. Барқытбел мен Барлықтың бұл бетінде тірі қалмақ қалған жоқ. Дүрбітті дүркірете қуып, өз шебіне өткізіп тастадық!

Абылай хан: - Бәрекелді! Айың оңынан туған екен. Ұзағынан сүйіндірсін! Дарабоз, сен өзің бұл өлкенің қай жерінде туып едің?

Қабанбай: - Нақты қай қоныс екені есімде жоқ. Қой қоздап жатқанда, осы Алакөлдің шығыс жағалауында, Барлықтың бөктерінде дүниеге келіппін.

Абылай хан: - Оу, жігіттер, батырды туған жеріне аунаттындар ма, қалай өзі?

Малайсары: - Е, әлі де кеш емес. Бұл Дарабоз бұдан кейін қолға түсе бермейді. Келіңдер, жігіттер, аунатайық! (Қабанбайды аунатады, сахнаны қуанған, сүйсінген дауыс, ду-ду күлкі кернейді.).

Батыр Баян - Жаса, Дарабоз! Қуанышың құтты болсын! 40 жылдан кейін туған жеріңнің бесігіне бөленіп, сәбилік шағыңа қайта оралғандай болдың-ау!

Дарабоз: - Оу, бұл не тұрыс? Ақтарыңдар ақ түйенің қарынын! Ошақ қазылып, от жағылсын! Бүгін осы арада жеңіс тойын тойлаймыз! (Той басталады. Қыздар көңілді әуенмен «Шаттық», «Жекпе-жек», «Жұмыр, Қылыш» билерін билейді).

Кеш соңында тағы да ана, бойжеткен, жігіт, екі күрескер бейнесінде 5 оқушы шығып, Ж.Молдағалиевтің «Мен – қазақпын» поэмасынан қорытынды ретінде үзінді оқиды.

Тарих қойнауында

Гүлзира ТҮГЕРБАЕВА,
Жетібай кәсіптік колледждің мұғалімі.
Маңғыстау облысы,
Қаракия ауданы.

ҮКІЛІ ЫБЫРАЙ ҮНІ АСҚАҚ

Сабақтың мақсаты: Үкілі Ыбырай өмірінен өнеге және шығармаларының мазмұндылығы мен айтар идеяларының қазақ әдебиетінде алар орыны мен көркемдік қуатының ықпалы жайында терең білім беріп, дұрыс көзқарасын қалыптастыру, өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты аша отырып, бойына сіңіру.
Міндеттері: білімділік – Серілер поэзиясы туралы ойларын тереңдету, үкілі сал-серілерге тән ортақ қасиетті танып-білу. Үкілі Ыбырайдың өзіне ғана тән қасиеттерін ерекшелеу, ажырату. Өлеңдерімен, әндерімен таныстыру; **дамытушылық** – өз бетімен ойланту, ойландыру, өзіндік дәлелді пікір, тұжырымды ой айтуға баулу, үйрету. Үкілі Ыбырайдың поэзиясының кейбіреуі халықтық шығармаға айналғанын дәлелдеу; **тәрбиелік** – Эстетикалық тәрбие, өнерді сүйеге, бағалауға баулу. **Түрі:** жаңа сабақ. **Әдісі:** түсіндіру, сұрақ-жауап, топтастыру, ойталқы, талдау, мәнерлеп оқу. **Пәнаралық байланыс:** тарих, музыка, мәдениет, өнер, география.

Сабақтың барысы: I. Ұйымдастыру;

II. Үй тапсырмасын сұрау.

II. I. Қысқаша шолу: 1. Әнші-ақындар кімдер? Олардың шығармашылық кезеңі. 2. Сал-сері деген атаудың мән-мағынасы. 3. Сегіз сері Баһрамұлы Шақшақов өмірі, шығармашылығы. 4. Біржан сал Қожағұлұлы өмірі, шығармашылығы. 5. Ақан сері Қорамсаұлы өмірі, өлеңдері. 6. Жаяу Мұса Байжанұлы өмір жолы, өлеңдері. 7. Балuan Шолақ Баймырзаұлы өмірі, өлеңдері.

II. II. Хронологиялық кесте

Жылдар	Негізгі оқиғалар
--------	------------------

1	1818-1854 ж.ж.	Сегіз сері Баһрамұлы Шақшақовтың өмір сүрген кезеңі.
2	1834-1897 ж.ж.	Біржан сал Қожағұлұлының өмір сүрген кезеңі.
3	1843-1913 ж.ж.	Ақан сері Қорамсаұлының өмір сүрген кезеңі.
4	1864-1916 ж.ж.	Балуан Шолақ Баймырзаұлының өмір сүрген кезеңі.
5	1835-1929 ж.ж.	Жаяу Мұса Байжанұлының өмір сүрген кезеңі.

III. Жаңа сабақ.

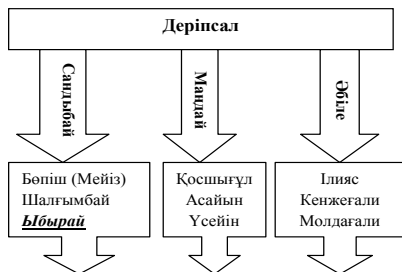
III. I. Әнші ақындар.

III. II. Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының өмір жолы, өлеңдері.

Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы Солтүстік Қазақстан облысының Айыртау ауданындағы №5 ауылда 1860 жылы дүниеге келген. 1931/2 жылы қараша айының 4 күні «халық жауы» ретінде тұтқындалып, атылған. 1960 жылы ақталған. Кеңес өкіметі кезінде ол ауыл «Өскен» деп аталса, қазіргі тұрғындар болашақта «Үкілі Ыбырай» ауылы болады деген сенімде отыр. Жалғыз таудың бауырын жайлаған Жақсылық қарауылдан шыққан ақынның арғы тегі Деріпсал Сәбденнен тараған. Сәбден – Абылай ханның досы әрі даңқты батыры болған. Кедей шаруа отбасында туған.

Деріпсалдың:

1. Сандыбай,
2. Мандай,
3. Әбіле атты үш ұлынан үлкен әулет тарайды.

Бала кезінде молладан оқып, арабша сауатты болған. Жасынан әнге, өлеңге құмар Ыбырай қазақтың атақты әншілерінен, ақындарынан (Орынбай, Арыстанбай, Шөже, Біржан, Ақан, Балуан Шолақ, Тезекбай) үлгі-өнеге алып, шығармашылық дәстүрін бойына сіңірген. Ыбырай хат танығаннан кейін «Мұңлық – Зарлық», «Қыз Жібек», «Жүсіп – Зылиха», «Тотының тарануы», «Сейфіл-Мәлік», «Мың

бір түн» іспетті лиро-эпостық, батырлық һәм ғашықтық жырлары мен қисса-дастандарды жатқа өз әуенімен айта білген. Әсіресе, «Ер Тарғын», «Мың бір түнді» әнге қосып, жатқа айтудан жалықпаған. Кейде қара сырнаймен, кейде үкілі домбырамен қоса шырқап, поэзияның желісіне қарай ән мақамының өрісін жатық үйлестіре білгені – үлкен өнер. Ұзақ дастанды әндеткенде, кейде қолындағы домбырасын жерге қоя салып, тақпақтатып кетіп, отырған жерінен ілгері-кейін жылжып, қызғылықты қимылдармен жалықтырмас даланың дара әртісінше тыңдаған жанды жіпсіз байлағандай баурап алатын қасиеті болған. Бойға қонған жан-жақты өнердің арқасында ауыз әдебиетінен әбден сусындап, жазба әдебиетіне иек артып, өз ақындық өрісін кеңейткен.

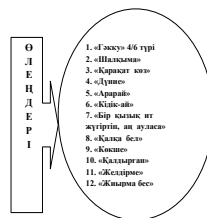
Үкілі Ыбырай тек қана ауыз әдебиетінің өкілі емес, ол өзінің ең жақын һәм жанашыр пір тұтқан ұстазы Ақан сері секілді суырып салма төкпе де, ойланып та жазар жазба да ақын. Ыбырайдың ақындық талантынан әншілік дарынын бөле жаруға болмайды.

Ақын, аса көрнекті композитор, кезінде алдына жан салмаған әнші Үкілі Ыбырайдың **«Үкілі Ыбырай»** атануының себебін «Өзім жайлы» атты өлеңінде бабамыз:

«Аралап талай елдің дәмін таттым,
Сұлудың асқақ әнмен бабын таптым.
Қалаған Сәмекеден қара қалпақ,

Қос буын шекесіне үкі тақтым», - деп, қара қалпақтағы қос буын үкісін үндестіріп, желбіретіп, көзге түсіп, **«Үкілі Ыбырай»** атанады.

Суырып салма ақын, сазгер, сал-серілердің соңғы өкілдерінің бірі – Үкілі Ыбырай ұрпаққа өшпес мұра қалдырды.

Ел арасына кеңінен тараған «Гэкку» әні Ыбырай шығармашылығының шыңы болып табылады. Ыбырайдың әндері жастық шақтың жалын атқан нәзік, таза махаббат сезіміне, оптимистік әуенге, мелодиялық

көркем сазға толы, терең ойлы болып келеді. Е.Г.Брусилковский «Гэкку» әнін «Қыз Жібек» операсында (Жібектің негізгі ариясы), «Арарай» әнін «Ер Тарғын» операсында (Ақжүністің ариясы) пайдаланды. Әнші ақынның әндерін алғаш нотаға түсірген А.В.Затаевич пен И.В.Коцык. Ыбырайдың өлеңдерін «Бостандық туы» газетіне жариялап, ақынның шығармашылығы туралы келелі пікір айтқан жазушы С.Мұқанов, әдеби мұрасын зерттеген әдебиет сыншысы Е.Ысмайылов, драматург Ш.Хұсайынов «Қайран Гэкку» пьесасын жазды.

Үкілі Ыбырайды сипаттағанда Сәкен Сейфуллин:

«Әні бар «Гэкку» деген аңқылдаған,

Аққудай айдын көлде саңқылдаған.

«Кідігай», «Қалдырған» мен «Маңмаңгерді»

Бірғалтса керней даусы қарқындаған», - деп Шалыпинге теңесе, бұл Ыбекеннің жетпіске тақап қалған шағы екен.

1936 жылы Мәскеуде қазақ өнерінің 100 күндігінде Күләш Байсейітова «Гэкку» арқылы қазақ әнінің сұлулығын, кеңдігін, тереңдігін, жарқындығын Еуропа халқына танытты, бұл ән Хәкима есімді қызға арналған.

Біржан сал жас Ыбырайды алғаш рет тындағанда Ақан серіге қарап: «Ақанжан-ай, ертіп келген шәкіртіне қанықтым, шын бақытты жан екенсің: қазақта жылқының перісі Құлагер саған бұйырса, ақынның перісі осы інің болар. Қазақ әнінде өзім жеке дара тұрмын, өзгелерге Ыбырай жеткізбес», - деген сөзінде терең шындық жатыр. Әйгілі әдебиет зерттеушісі Е.Ысмайылов «Ыбырай – шын мәніндегі ұлы өнерпаз» деп жазған.

Сарыарқаның сырбазы атанған, ән мен жырдың падишасына айналған Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының 150 жылдығына арнап, Алматы қаласындағы Ғабит Мүсірепов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық балалар және жасөспірімдер театрында «Адырна» ұлттық – этнографиялық бірлестігі қоғамдық қорының ұйымдастыруымен ән кеші өтті. Қызылжар қаласында ақын атына саябақ, Айыртау ауданында ақын мүсіні, ескерткіш, оқу орындарында конференция өткізілді.

IV. Бекіту.

IV. II. Сәйкестендіру

1	Ақан сері Қорамсаұлы	3
2	Біржан сал Қожағұлұлы	5
3	Сегіз сері Баһрамұлы Шақшақов	2
4	Жаяу Мұса Байжанұлы	7
5	Балуан Шолақ Баймырзаұлы	4
6	Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы	1
7	Әсет Найманбаев	6

IV. III. Табу

№	Тапсырмалар	Сегіз сері Баһрамұлы Шақшақов	Біржан сал Қожағұл ұлы	Үкілі Ыбырай Сандыбайұлы	Жаяу Мұса Байжанұлы	Ақан сері Қорамсаұлы
1	«Сәулем қыздар» өлеңінің авторы.					
2	«Маңмаңгер» өлеңінің авторы					
3	«Әйкен-ай» өлеңінің авторы					
4	«Көкек» өлеңінің авторы					
5	Оны түсінбеген қараңғы ел «жынданды» деп есептейді.					
6	“Тэкку” әнінің авторы					
7	Ақжігіт кімнің азан шақырылып қойылған аты?					
8	Тоғыз жасқа толмай жатып ата-анасынан айырылған ақын?					
9	1960 жылы ақталған ақын?					
10	Петербург, Польша, Литва, Латвияда болған ақын?					

IV. IV. Фигураның түрлерін табыңыздар.

1. Жиырма бес Келді кезім айтар сөз,
Қызды ауылдың сыртынан

Қылаң еткен жиырма бес.
Қызды көрсем құшақтап,
Құлай бір кеткен жиырма бес.
Күрек тісін ақситып,
Сұлуды құшқан жиырма бес.
Күлдір-күлдір кісінетіп
Күреңді мінген жиырма бес.
Тастан қашқан түлкідей
Сылаң қаққан жиырма бес.
Төрде жатқан кемпірден
Қарғыс алған жиырма бес.
Бесіктегі баладан
Алғыс алған жиырма бес.

2. Жігіт түрлері

Алтыншы бір жігіт бар қарқылдаған,
Арсызды ілтипат қып алқымдаған.
Ақ жарқын, ашық ықыла – ол бір шахуаз,
Ақ көңіл, ашық мінез аңқылдаған.
Ажалсыз маған тағдыр келмейді деп,
Қарысып дұшпанынан тартынбаған.

3. Жапалақ құс

Жапалақ құс болғанымен, неге дәрі,
Жаманның кісілікке бар ма сәні?!
Жаманға айтқан сөзің еш қонбайды,
Ағады құлағынан сөздің бәрі.
Жапалақ жарбандайды жар басында,
Немене жоқтың күні бар қасында?
Сыыр-ау, өз тіліңнен болдың қотыр,
Сақина тілеп алып сау басыңа.

V. Бағалау.

VI. Үй тапсырмасы: 1) Үкілі Ыбырай Сандыбайұлының өмірі, шығармашылық жолы; 2) «Гэкку», «Қызыл асық», «Бір қызық ит жүгіртіп, аң ауласа» өлеңдерімен толық танысу, жаттау, орындаушылардың орындауында тыңдау; 3) «Сегіз қырлы, бір сырлы» өнер иесінің шәкірттерін танып-білу, зерттеу.

Майгүл РАХМЕТ,
№190 орта мектептің мұғалімі.
Қызылорда облысы,
Қазалы ауданы,
Ақтан батыр ауылы.

ӘЗІЛХАН ИШАН МЕШІТІНДЕГІ ИМАНДЫЛЫҚ

(7-сынып)

Сабақтың мақсаты: «Өз елінің тарихын білмей, өзгені танымайсың» деген даналық сөзді ескере отырып, Әзілхан ишанның өмір жолын, қызметін, имандылық өнегесін бүгінгі ұрпаққа үлгі ету, ұлттық салт – дәстүрді насихаттау, ұрпақ жадында жаңғырту. **Міндеттері: білімділік** – Діни лауазым аттарының өзіндік өзгешеліктерін, бір-бірінен басты айырмашылықтарын ажыратып тану, басқа дін өкілдерімен салыстыра әңгімелеу; **дамытушылық** – оқушылардың ой-өрісін дамыту, белсенділігін, ізденімпаздық қабілеттерін арттыру; **тәрбиелік** – ұлттық құндылықтар – дәстүрлеріміздің қазіргі таңдағы маңыздылығын меңгерте отырып, оқушыларды рухани құндылықты қадірлеуге, құрмет тұтуға тәрбиелеу;

Түрі: сыныптан тыс жұмыс. **Әдістері:** СТО стратегиялары. **Пәнаралық байланыс:** тарих, медицина. **Көрнекілігі:** суреттер, мұражай экспонаттары, т.б.

Сабақтың барысы: Ұйымдастыру кезеңі.

Оқушыларды сабаққа дайындау.

«Елімнің есіл ерлері,
Халқымның ардақты ұлдары,
Армандап өткен елдікті...»

Заман өзгеріп, тәуелсіздігіміздің туы желбірегеннен бері өткенімізді түгелдеп, өшкенімізді жандырып, тарих көшінде тек аңызға айналып бара жатқан, өмірдерегі көмескі тартқан

атақты, киелі адамдарымызды, ата-бабалар өмірін, қызметін халыққа таныту, бүгінгі жас ұрпаққа үлгі тұту дәстүрі жалғасып келеді.

Бүгінгі сабағымызды бастамас бұрын, мына бір сұрақтарға жауап берелік:

I. Қызығушылықты ояту.

1. Өз өлкеміздегі қандай тарихи ескерткіштерді білесіңдер?

2. Туған жер тарихы бізді қызықтыра ма?

3. Туған жердегі тарихи ескерткіштердің сырын білеміз бе?

Осы уақытқа дейін біздің ауылымызда өмір сүрген қандай әулие бабаларды білесіңдер?

II. Мағынаны тану.

Мұғалім сөзі: - Біздің ауылымыздың тарихы өте бай, атақты батыр бабалар, киелі әулиелер дүниеге келген. Бүгінгі сабағымызға өзек болғалы отырған киелі, аруақты адамның бірі – Әзілхан ишан ата.

Өткен сабақта сіздерге Әзілхан ишан ата туралы деректер жинап келуге тапсырма бергенмін. Енді сыныпты үш топқа бөліп, жұмыс жасаймыз.

I топ – «Зерттеушілер», II топ – «Тілшілер», III топ – «Сарапшылар».

«Зерттеушілер тобы» Әзілхан ишан атаның өмірбаяны туралы жинаған деректерін баяндайды.

1. Әзілхан ишан ата өмірбаяны;

2. Ишан атаның халыққа жасаған қызметі;

3. Әзілхан ишан мешітінің салыну тарихы;

4. Құдық суының шипалы қасиеті, құрамы.

«Зерттеушілер» тобының Әзілхан ишан туралы деректері.

Зерттеушілер деректерін баяндап түсіндіргенде, әрқайсысына тілшілер жеке-жеке сұрақ қойды. **«Тілшілер» тобының зерттеушілер тобына қойған сұрақтары:**

1. Өмірбаянын зерттеуде сізді қызықтырған не нәрсе болды?

2. Басқа құрылыс нысандарына қарағанда Әзілхан ишан мешітінің салынуында қандай ерекшеліктер бар?

3. Қызыл империя тұсында тағдыр талқысынан өткен мешітті қандай оқиға күтіп тұрды?

4. Зерттеу жұмысын жасағанда деректерді алуда кімдермен кездестіңіз және материалдарды қалай жинақтадыңыздар?

III. Ой-толғаныс.

«Сарапшылар» тобы зерттеу жұмысын жүргізген оқушылардың жұмысына өз пікірлерін айтып, бағалап, өздерінің ойларын айтты.

- Зерттеу жұмыстарыңыз өте жақсы ұнады. Көптеген деректерге біз қанық болдық. Әзілхан ишан атаның өмір жолын зерттеуде де оның Бұхарада оқығанын, үш адамның бірі болып «шатыр хат» алғанын білдік. Ол мұны өзінің бойындағы әулиелігі, қамқорлығы үшін алған. Әзілхан ишанның «Аққұмшық» құдығының суы тұп – тұщы. Судың құрамы зерттеліп, жарамдылығы анықталған. Құдық суын адамдар түрлі ауруларға пайдаланған және де аурулардан айыққан. Қызыл империя кезінде мешіт төбесіне кітаптарды жасырған дедіңіздер, сонымен бірге, бұл кітаптардың жартысын далаға көміп жасырған, кейін мұны Әзілхан ишан ата ұрпақтары тауып, қазып алып кетті деген әңгімелер де бар. Әзілхан ишан ата әлі де көп зерттеу жұмыстарын жүргізу керек деп ойлаймыз. Бұл жұмысты зерттеу, зерделеу – кейінгі жас ұрпақ – біздің парызымыз.

Қорытынды. Өткен тарихты білмей, болашақты болжай алмаймыз. Бүгін біз ауылымыздан шыққан Әзілхан баба туралы көп мағлұмат алып таныстық. Имандылықты ту еткен бабамызды қастерлеп, тәрбиелі ұрпақ өсіру – басты парызымыз.

Үй тапсырмасы: «Әзілхан ишан – киелі баба» тақырыбына эссе жазу.

САЛ-СЕРІЛЕРДІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРІ

Ғасырлар бойы қалыптасқан әдет-ғұрып, салт-дәстүрге сай өнердің даму сатысында хас таланттардың өзіндік дүниетанымы, эстетикалық талғампаздығы, табиғи жаратылысындағы ерекше дарындылығы – өнердің бірнеше түрін меңгеруде. Олардың әрқайсысы халықтың рухани тұрмысында өнерді насихаттап қана қойған жоқ, әлеуметтік тұрғыда ой қозғап, қоғамдық мәселелерді көтерді. Ұлт бірлігін, жерін сақтау, өнерді қастерлеу – ғасырдан ғасырға жеткен сал-серілер өнернамасының негізі болмақ. Қазақ әдебиеті энциклопедиялық анықтамалығында сал-серілік дәстүрі былайша сипатталады: «Сал-серілік дәстүрі бірте-бірте ұмытылып, халық жадында тек Ақан сері, Сегіз сері, Біржан сал секілді өнерпаздарға ғана байланысты сақталып отыр. Сал және серінің айырмашылықтарын тап басып, ажырату үшін де этнографиялық айғақтарды ашып көрсеткен орынды... Серілер таза, әдемі киіну, кербез, паңдық мінездерімен өз ортасынан оқ бойы озық тұрады, олар жомарттық, сақилық, білімдарлық қасиеттерімен айналасына өнеге шашатыны, тек өнер жолына беріліп, сауық құрып, аңшылық саятшылықпен айналысып жүрген.

Елбасы Н.Назарбаев ұлт мәселесіне басты назар аударып, егемен мемлекет пен тәуелсіз ұлттың дамуында ұлттық сипаттың мәнін атап көрсетті. «Кеңес кезінің өзінде шын ұлттық мемлекеттілік таптық сипаттан ұлттық сипатты жоғары қою жолымен жүзеге асатынына көз жете бастады. Өмірдің барлық саласына, жаңа тарихи қауымдастық – кеңес халқының моральдық кодексін күштеп енгізу адамдардың ұлттық сезімін, халықтардың өзінің этникалық тегін тануға ұмтылысын жойып жібере алмады» [1, 129].

Жетпіс жыл бойы дәріптеліп келген коммунистік жүйе ұлт тәуелсіздігінің, жекелеген ұлттың жойылып кету қауіпін туғызды. Уақыт өткен сайын коммунистік партия саясаты, шовинистік идеяның тар шеңберінде біртұтас мемлекеттің, ұлттың болашағы үшін күрескен қазақ қоғамындағы ірі тұлғалар есімі жалаң, жалпылама түрде айтылып келді. Ендеше, ұлт тәуелсіздігі жеке тұлғаны қалыптастырған қоғамдағы тарихи шындықты, рухани сабақтастықты биік деңгейге көтерді.

Ғалым Р.Нұрғали ХХ ғасырдағы қазақ әдебиетінің қазақ қоғамындағы рухани құндылығы, шынайылығы тұрғысында «Саясаттан қашу, тоталитаризм құрығынан құтылу үшін қаламгерлер шыншыл сөз өткізудің сан алуан тәсілін тапты: бүгінгі тақырыптардан кетіп, тарих қойнауына сүңгіді: астарлы емеурін ой айту амалдарын меңгерді: сөз өнерінің табиғатына жат сарындардан безді. Көкейкесті сырларды бейнелі, суретті, ишара сырлы сөзбен айта білген үздік шығармалар халық махаббатына бөленді, ұлттың рухани игілігіне айналды: еліміздің тұрмыс-салтын, тарихын, мінез-құлқын өзге жұрттарға таныстырды», - деп пайымдау жасады [2, 8].

Заман талабы халықтың да санасын оятты, бүгінгі уақыт еншісінде өткенді зерделеу арқылы тарихқа, ұлттық әдебиетімізге деген жаңа көзқарастар пайда болды.

Сал-серілер тұлғасы – ғасырлар бойы ұлт мақтанышы болатын, жаратылысында дарынды, қазақтың өзгеге ұқсамайтын дара болмысын жаһандану үрдісінде жарқырата көрсететін сегіз қырлы, бір сырлы, импровизаторлық, синкретті өнерді дәріптеуші, дарынды өнер иелері. Ұлт әдебиеті қазақтың халықтық музыка мәдениетінде өзіндік орыны бар ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғасырдың бірінші жартысында өмір сүрген Біржан сал, Жаяу Мұса, Ақан сері, Үкілі Ыбырай, Құлтума, Естай, Қанапия, т.б.

Ұлттық әдебиет пен халықтық музыка мәдениетінің көрнекті өкілдері – сал-серілер мұрасы мен дәстүрі

ерте дәуірден осы заманға дейін сақталған. Сал-серілер дәстүрді ұстанған, адамзаттық құндылығы бар, танымдық, тағылымдық мұраларға бай жан-жақты өнер иелері – қазақ сахарасының рухани келбеті. Дәл нақты кезеңі белгісіз, сал-сері типі ескі дәуірден сақталған. Тарихи-археологиялық мәліметтерге сүйенген Е.Тұрсыновтың зерттеуінде андронов дәуірі кезеңінде, б.з.б. ХІҮ–ХІІІ ғасырларда ру, тайпалардың өз ішінде отау құрып, даралау болған. Үлкен отаулар рудан бөлініп, аруақтарды қастерлеу, ас беру салтын ұстанған. Бұдан шығатын қорытынды: сал және сері типінің пайда болуы мифологияның жаңғыруы нәтижесінде «даралану», яғни, құпия одақтардың, тотем-ру атасының болуы төркінінде жатса керек.

Е.Ысмайыловтың, Ә.Марғұланның, Е.Тұрсыновтың, А.Сейдімбектің, М.Мағауиннің, С.Кенжеахметұлының, С.Негимовтің, Қ.Әбдезұлының ғылыми еңбектерінде сал-сері феноменіне жан-жақты анықтамалар беріліп, құнды пікірлер айтылды. Академик Ә.Марғұлан сал және сері типінің өзгешелігі мен ұқсастығын жан-жақты талдап көрсетеді: «Бір айтатын ой, сал мен сері бір типті емес, екеуі екі алуан, екі дәстүр өрнектері. Олардың бірінен-бірінің өзгешелігі – тұрмыс көрінісінде, типінде. Ең алдымен, сал, сері деген сөздер қалай туған? Осыдан бастайық. «Сал», европа тілімен айтқанда, эксцентрик немесе өз бағытымен жүретін бір алуан адам. Оның бар арманы сылқымдық, кербездік, киімді әдемі киіну, өзімен қатар жүрген адамның бәрінен де қияпатымен де, киімімен де артық болу, асып түсу. Ертоқымның өзі де басқаныкіндей болмайды, алтынмен, күміспен өрнектеліп, ерекше салтанатпен жасалады.

Зерттеуші Е.Тұрсынов «сал» мен «серінің» кейде қатар айтылатынын, серілер салдардан кейін пайда болған богема сарындарын жырлаушы өнер адамдары деген қорытындыға келеді. «ХІХ ғасырда сал дәстүрінің түр ерекшеліктерінің ғана кейбір элементтерін сақтап қалған Біржан секілді жаңа сапалы салдармен қатар серілер тобына жататын Ақан сияқты өнер иелерінің пайда болуына және осы кезде «сал», «сері» деген ұғымдардың бір тектес

ұғымдар есебінде пайдалана бастауына қарағанда, сал, серілер шығармашылығы мен дәстүрлерінің тығыз ішкі байланыстылығына қарағанда, серілер – сал типінің негізінде өткен ғасырда қалыптасқан өнер иелерінің жаңа түрі деп айтуымызға болады. Генезисі жағынан алғанда, серілер – ыдырай бастаған құпия одақтар мүшелерінің соңында жүріп, олардың ойындары мен билеріне қатысқан «фанаунау» секілді серіктерімен тамырлас болғанға ұқсайды. Серілердің жүріс-тұрыстары мен репертуарларында оларды салдардан спецификалық айыратын элементтер жоқ. Алайда салдар шығармашылығына тән негізгі сарындар – богема сарындары өз дамуын серілер поэзиясынан тауып отыр» [3, 148]. Ендеше, сал-серілер – музыкалық шығармаларды, ән-күйді қазақ даласында өркендетіп, таратушы өнер иелері. Олардың ерекше қасиеті – ақындығы, әншілігі, күйшілігі, елді ән мен сәнге бөлейтін, адам жанына ізгілік нұрын себетін зиялылығы.

С.Жүнісов сал-серілер тобының көш салтанаты сияқты сәнін, өзгеге ұқсамайтын ұлттық ерекшелігін «Қазақтың кең сахарасында бұлайша топ-тобымен жүру, бүгінгі күнгі бір мекемеге бағынған әртістер ұжымы секілді гастрольдік сапармен жүру салты бұрын-соңды тап осындай болды ма екен? Бұл топ – орыс халқының трубадурларына да, француздың жонглерларына да, испандық хугларлерге де, немістің шпильмандері мен тәжіктің масқарапаздарына да ұқсамайтын, тағдыры, сүйегі жағынан паяциларға, өзбектің қызықшыларына, Шолом Алейхан жазатын еврейлік «қаңғырған жұлдыздарға» аздап жақындайтын, тіршілігі жағынан тек қазаққа ғана тән Ақан сері, Біржан сал атымен байланысты өзінше бір жаңа серілер, салдар тобы еді» [4, 2].

Академик Ә.Марғұлан сал-серілік дәстүр жайында нақты деректер келтіреді. «Тарих көзімен қарасақ, серілік ту бастан түрік қағанаты кезінен шыға бастаған. Серілікті әдет қылған ойшы кісінің бірі – Иоллық тегін деген кісі. Ол өзі ғажайып аңшы, мерген, атты күтіп ұстайтын бапкер, сонымен қатар асқан ақын, жырау болған дейді.

Ағалары Білге хан мен Күлтегін қайтыс болғанда оларға арнап эпикалы оқиғаларды әдемілеп құрып, тасқа жазып қалдырған. Түрік қағанатының асқарлы биі Тоныкөк терең ойшыл кемеңгер білгіш кісі болған, өлерінде басына қоятын құлпы тасқа атақты жазуды ол өз қолымен жазып қалдырған... Қазақ аңыздары бойынша, Қорқыт – ескі дәуірдегі серілікті бастаушының бірі. Ол – атақты шешен, ел басқарушы, сонымен қатар дүлдүл жырау, асқан күйші, бірінші рет қобыз жасаушы, қазақ музыкасының атасы. Қорқыттың қобызы мен музыкасын өзіне мұрат еткен ұрпақтары – әл Фараби, Нысан абыз, Қойлыбай, Балақай, Жанақ ақын, тағы басқалар» [5, 173-174].

Сал-серілердің даму эволюциясы қазақ музыкасымен, драмалық, сонымен қатар спорт, жонглер, плоди өнерімен тығыз байланысты. Сал-серілер импровизаторлық, жыршылық, орындаушылықпен қатар драмалық элементтерді ұштастырған. Мимика, жесть, яғни, бет-жүзін құбылту, бас терісін қозғалту, бір орында тұрып бірнеше қимылды кезекпен сәтті орындау – негізінен, салдарға тән құбылыс. Адамзат баласы өмір сүрген уақыт, өткен дәуір тарихи фактілерімен құнды.

Тарихи деректерге қарағанда, сал-серілікті насихаттаған, дәріптеушілердің белдісі, «Қыпшақ даласында серілік пен салдықты көп таратқандардың бірі – Жошы хан. Ол қасына атақты жырауларды, ақындарды, сал-серілерді, әнші-күйшілерді топтап, бірыңғай сауық үстінде жүреді екен. Оның серілікті жақсы көруі сонша, әкесі жыл сайын Балқаш төңірегіндегі Құлан-ойнақ даласына әдейі аң аулауға келгенде қыпшақ елінің «сыйы» деп, оған он мың боз ат, он мың қара ат тарту етіп отырған. Жошының аңда жүріп көп шыққан биік жері – Ортаудың сұңқар ұя салатын ұшар басы. Ол жерді Жошы ерекше қадірлеген, сұңқардың ең алғырын осы арадан ұстайтын. Ол биік шыңды қазақтар осы күнге дейін «Жошының қиясы» деп атайды. Оның серілік өмірінен туған атақты күй «Ақсақ құлан –

Жошы хан» қазақтардың есінде осы күнге дейін сақталған» [5, 174].

Сал-серілік дәстүр – әр алуан өнер өз ортасынан оқшау тұратын өнер. Адамдардың ел мен жерге деген кіршіксіз сүйіспеншілігінен, ұлттық болмыс-бітімінен, мейлінше сөздік қоры бай қазақ тілінің көркемдігінен бастау алып, «сал» мен «сері» типтерінің пайда болуына негіз болса керек. Адам мен қоғам арасындағы тарихи сабақтастық өткен дәуірден сыр шертеді, адам баласының сана-сезімінің жаңаруына ықпал етеді. Сал-серілерге тән ұлттық сипат уақыт пен кеңістік аясында әр қилы дамып, қоғамның ілгері дамуында дара тұлғалардың ұлттық болмысын жан-жақты көрсетіп, ұлт өкілі ретінде халық арасында болатынын айғақтайды.

«Ұлттық сипат – бір қалыптан өзгермейтін, қатып қалған нәрсе емес. Өмірдің ілгері басына, қоғамның дамуына сәйкес ол да дамиды. Ұлттың тарихи һәм әлеуметтік өмірлеріндегі дамулар нәтижесінде, адамның сана-сезімінің, түсінуінің жаңаруына ықпал ететін соны қатынастар тумақ. Солардың арқасында адамның затты, құбылысты тануы, түсінуі мен сезінуі бұрынғы қалыптағысынан тереңдей түспек» [6, 129].

Олай болса, сал-серілердің ұлттық келбеті, болмыс-бітімі – ұлттық менталитеттен туындайтын қазақ ұлтының даму диалектикасымен тығыз байланысты. Салдық пен серілік өнерінің биік тұғыры, қазақ дәуірі – «Қазақ хандарының көбі өздерінің бабалары – Жошы, Ордаежендердің серілік дәстүрін жалғастырған. Ең бірегейі – әз Жәнібек. Ол атақты аңшы, құладыңға қу ілдірген саятшы болып, ойын-сауықты көп қуып, ел-елді аралап қалыңдық іздейді екен... Қасым ханның баласы Ақназар да атақты серінің бірі болған. Бірақ серілікті ол бір сұлулық үшін, елге үлгі ету үшін пайдаланған. Серілікті аса биік сатыға жеткізген – Есім хан. Оның қамқа тоны, басындағы бөркі, аяғындағы қызыл етігі тегісімен алтынмен кестеленіп отырған. Құстың да ең қырандарын – сұңқар, лашын, тұйғын, Алтайдың ақ иық бүркітін ұстаған. Абылай мен Әбілқайыр ханның ұрпақтарына дейін серілік пен сал өнері үздіксіз дами береді. Абылайдың жауынгер батыры, уақ Баян батыр – атақты серінің бірі» [5, 175].

«XIX ғасырдағы аты шулы Біржан сал, Ақан сері, Толыбай, Жаяу Мұса, Ағашаяқ, Әздембай, одан бергі Шашубай, Естай сал, тағы басқалары әншіліктің, халық өнерпаздығының дәстүрін дамытып, қалыптастырған қазақтың әнші-ақындары, сал-серілері, өнердің тұтастық қасиетін бойына жинаған адамдар... Бұрын да, қазір де сал, сері ақындарға тән негізгі ерекшелік – ән мен өлеңнің үнемі түйісіп, ұштасып айтылмайтындығы дедік, осы ұштасудан әнші ақындар тыңнан өлең, жыр ғана шығарып қоймай, әнді де шығарып айтатын халық композиторлары болды. Атақты Ақан сері, Біржан сал, Жаяу Мұса, Естай, Мәди – барлығы да әнші, ақын ғана емес, өзінің шығарған тың әндері бар композиторлар» [7, 66]. Зерттеуші ақындық, музыкалық, өнерпаздық дәстүр жағынан сал мен серінің арасында үлкен айырмашылық болмағанмен, қимыл-әрекетінде, жүріс-тұрысы, киім-киісінде, мінез-құлқында өзгешелік бар екенін айтады. «Салдарға тән салтанаттылықты сауықшылықты айта келе, профессор Е.Ысмайылов «сал» сөзін «салдырату», «салтанат» сөздерімен түбірлес сөз деп тапқан» [7, 149].

Сал-серілік дәстүрден, олардың өнер жолынан өткен дәуір оқиғасын бүгінгі күн тұрғысында зерделеу, ұлттың асыл қасиеттерін биікке көтеру – ұрпақтың еншісі. Ғалым А.Сейдімбектің пікіріне сүйенсек, халық өміріндегі елеулі оқиға, рухани сабақтастық ешуақытта өз маңызын жоймайды. «Тарихта болған, жекелеген оқиға халық өміріндегі маңызды, күрделі басқа құбылыстармен тығыз байланыста, сабақтастықта бейнеленеді. Халықтың өткен өмірінде айтарлықтай үлкен маңыз-мәні жоқ шағын оқиға ірі құбылыстармен байланысты, сабақтастықта бейнеленіп қана қоймайды, сол байланыс пен сабақтастықтың нәтижесінде өмір құбылыстарына тән ең басты, мәнді белгілерді айқындап, толықтырып, ажарын аша түсуге қызмет етеді» [8, 40].

Сал-серілер заман ағымымен, әр алуан тағдырымен сыр шертеді, өнер туындылары өзекті оймен гуманизм тұрғысында шынайылықты білдіреді. «Ерте кезде өткен салдардың асқан ерекшелігі – олардың сыртқы қияпатының

өзгеше болып көрінуі. Олардың сыртқы сипаты, киім киісі, жүріс-тұрысы қарапайым кісіге ұқсамайтын. Олар жүргенде ылғи қойқандай басып, кербез жүреді. Сөзі асқақ, еркін, өзінен басқа жан бар деп ойламайды, болса да олардан иығы асып отыруына кәміл сенеді. Салдарды қазақ халқы өте еркелетіп өсірген. Ол өте кербез, бойкүйез, паң, онымен қатар мінезі өте жайдары, ашық ер көңілді келеді. Шон, Торайғыр би, Дәулеткерейлер бұрынғы ата дәстүрі бойынша салдардың кейбір асқан мінезіне бөгет болмай, оларды еркелетіп қызық көрген...

Сал-серілер тұлғасынан олар өмір сүрген кеңістік – қазақтың ұлы даласын, өзгеге ұқсамайтын төлтума мәдениетті, ұлттық болмыс тұтастығын көруге болады. Бұл ретте ғалым Ш.Ыбыраев «Уақыт пен кеңістік ұғымдарының дәстүрлі ұлттық сипатта, алдымен фольклорда сақталатынын айтып, көркемдік ойлаудың тарихынан уақыт пен кеңістік туралы ұғымдардың қалыптасу тарихын бөліп алуға болмайтынын ескертеді» [9, 14]. Ерте дәуірден басталған сал-серілер өмірі XIX ғасырда жалғасты. Уақыт адам санасына өзгеріс, жаңалық әкеледі. Уақыт пен кеңістік аясында өмір сүрген сал-серілер – тіршіліктің иесі – адам. Қоғамның жаңғыруы, уақыттың алмасуы сал-серілер өміріне әсерін тигізбей қоймайды.

«Сері мен салдың көп тараған жері – Көкшетау төңірегі. Олардың бұл өлкеде көп екенін бірінші рет айтып жазған – түрік елдерінің тілін жүйрік білетін офицер-ғалым Услар деген кісі. 1840 жылдары Усларды Кенесары көтерілісін басқаруға жіберген. Бірақ ол қазақ тұрмысын зерттеуге айрықша көңіл бөледі. Оның бақылауынша қазақ тілі азербайжан тіліне жақын, айырмасы тек дыбысты өзгертіп сөйлеуінде. Қаланың іші толып жүрген қазақ. Солардың ішінде өзгеше киінген көп қазақ салдарын көреді. Олардың бәрі фронт – сылқым, форсим – кербез. Кигендері ылғи жібектен тігілген қырмызы не жасыл шапан, аса кең, басында шошақ бөрік, аяғына кигені көксауыр шоңқайма етік. Олар әдемілеп кестеленген, түсі не қызыл, не жасыл болып кездеседі» [5, 179].

Жалпы адамзаттық құндылығы бар тәлтума мәдениетімізді қалыптастыратын өнердің өміршеңдігі, жан-жақтылығы адамзат баласының қоғам мен тарихқа деген объективті көзқарасынан бастау алады.

Ұлттық психология мен халықтың санасы қоғам дамуы мен тарих заңдылығынан тыс қала алмайды. Рухани құндылықтар ел санасына сіңіп, жаңғырған бүгінгі таңда өткенге үңіліп, ұлт тәуелсіздігі жолындағы сал-серілердің қоғамда, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде өзіндік орыны бар екенін айта аламыз. Біржан әндері, өнері жайында айтылған ой-пікір А.В.Затаевич, С.Мұқанов, А.Жұбанов, Б.Ерзакович, Қ.Қаңтарбаевтың зерттеу еңбектерінде бар.

Сал-серілер қашанда халықтың ойын-сауық өнерін жаңа көркемдік сипатта дамыта отырып, ұлт мүддесіне, халық игілігіне жаратты. Сұлулықты сүю, жан сұлулығын сезіну – сал-серілерге тән қасиет. Табиғатынан ерекше, текті өнер адамдарының сыртқы келбеті мен жан әлемінің кіршіксіз тазалығының үйлесуі – заңды құбылыс. Ел алдында актер болып, сайқымазақ ретінде әзіл мен қулық элементтерін жетік меңгерген сөз тапқыш, суырып салма, яғни, өнердің хас шеберлері ел аралап, биік парасаттылықты, адамгершілік негізін, ұлт келбетін көрсете білген.

Қазақ қаламгерлері өз туындылары арқылы тарих қойнауына, ғасырлар көшіне барлау жасады, ұзақ мерзім бойы салтанат құрған ұлттық болмысқа, ұлттық болмыс аясындағы салт-дәстүр, әдет-ғұрыпқа, әлемде теңдесі жоқ құбылыс – сал, серілер феноменіне зерделеу жүргізді. Белгілі бір тарихи оқиға, құбылысты бейнелегенде оны сол тұстағы қоғамдық-әлеуметтік, тарихи, саяси жағдаяттардан, рухани өмір санасынан бөліп алып қарау мүмкін емес. Олай болуы заңды да, себебі әдебиет – адамтану ғылымы. Адамдар тобы қоғамды құрайды. Сол қоғамда өзіндік заңдылықтар қалыптасады. Ендеше, тарихи сипаттағы көркем шығармалардың танымдық, тағылымдық мәні ерекше.

Өнер алды – қызыл тіл

«Қазақ тілі мен әдебиеті» журналына шәкіртім Құдайбергенов Еріктің «Туған өлке», «Ана», «Отан», «Бұлдыртым» тақырыбындағы өлеңдерін ұсынып отырмын.

«Отан», «ана» туралы өлеңдері жүрегіңе жылылық ұялатады. Ерікке қасиетті қара өлеңнің биігіне шығады деген сенім білдіріп, ақындық жүрегіндегі шабытына шабыт қосылып, қаламы ұшталып, қиялына қанат бітіре берсін демекпін!

Ізгі тілекпен: **Қырмызы Қыдырғалиева,**

«Бұлдырты» жалпы орта білім беретін мектебінің жоғары санатты қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі.

Батыс Қазақстан облысы,

Сырым ауданы.

Ерік ҚҰДАЙБЕРГЕНОВ,

«Бұлдырты» жалпы орта білім беретін мектебінің оқушысы, оқу озаты, «Жас ұлан» ұйымының мүшесі, аудандық олимпиада жүлдегері.

ТУҒАН ЖЕРІМ, ТУҒАН АНАМ – ЖЫРЫМСЫҢ

БҰЛДЫРТЫМ

Бұлдыртым, менің Бұлдыртым.

Жайқалып өскен қыр гүлім.

Құмыңда аунап, суынды ішкен

Өзіңде өскен бір ұлмын.

Сенде тудым, сенде өстім,

Сен деп соғар жүрегім.

Өзің болдың әрқашан

Бағдаршам да тірегім.

Нәр алып өстім өзіңнен,

Жұпардай таза ауаңнан.

Аппақ қардай ұлыған

Көрінбес қалың бораннан.

Әрдайым ағып жататын
Айналдым мөлдір суыңнан.
Әрдайым түсіп тұратын
Айналдым күннің нұрынан.
Қатарлас өскен тал, терек,
Тербеле өскен бұтағы.
Жымындап жұлдыз көктегі,
Көк аспан – оның тұрағы.
Бораның қандай ақ ұлпа,
Гүілдеп, есер маңайдан.
Қасқырша ұлып, ыңырысып
Жүретін көшіп сай-сайдан.
Жаратқан екен бұл жерді
Қай күш, ие табиғат?
Алғыс айтам бабама
Қалдырған мұра, аманат!

АНА

Ана жолы – тағдырыңның тынысы,
Ұлылардың ішіндегі ұлысы.
Құрметтей біл жаныңдағы анаңды,
Одан артық бола алмайды бір кісі.
Жақын жанның қадірі – өз қадірің,
Жақын жанның тағдыры – өз тағдырың.
Ананың әр көз жасын ұғына біл,
Жапырақ жайған анадан өз тамырың.
Ана, ана – дүниедегі асыл жан,
Еш нәрсеге сатылмайтын терең мән.
Мағынасы ерекше бұл өмірде
Нұрын шашып, табылатын қасыңнан.
Адамзатта, жер жүзінде бір ғана
Жаннан артық, адам болса бір дара,
Келер ұрпақ, бір өзіңнен тарайтын
Ардақты жан, қымбатты жан, ол – Ана!

ОТАН

Отаным, оттай ыстық туған жерім,
Өсіп-өнген, ержеткен өз мекенім.

Жердің жүзін аралап, айналсамда,
Өзіңе тең келетін жер көрмедім.
Отан – мынау кең далам, туған өлкем,
Жайқалған жасыл орман, жасыл белім.
Табиғаты сын-бейнелі, сәнді көркем,
Бұл – менің қасиетті, асыл елім.
Отан – өнер, шарықтаған нұр-өлеңім,
Толқындап, асып-тасқан тау, өзенім.
Жүрегім сен деп соқсын әрқашанда,
Кешіп өтем ой-теңіздің жыр-өткелін.
Отан – үйім, жанашыр жылы ұям,
Биікке талпындырар өскен ортам.
Ертеңгі болашаққа жетелейтін
Жаңғырған, жалындаған жалынды ұран!

ТУҒАН ӨЛКЕ

Туған жер – жұмақ мекен, кең сарайым,
Сен барда құлашымды кең салайын.
Қыранша көкте ұшып, еркіндікте,
Байтағым, жазирадан бір шолайын.
Үнің бар табиғатпен тілдесетін,
Тамаша, тылсым тілмен үндесетін.
Қиналып, жабырқаған кезім болса,
Жаныма жебеушім боп сен келесің.
Туған өлке, бұлттан асқан тауың қандай,
Тамсанып, жұпар шашқан таңың қандай?!
Өз жерімді жырламай өтер ме екем,
Егер де тасың болсам, ақын болмай.
Алыс кетсем жырақтап туған жерден,
Сарғайып, сағынамын сені іздеумен.
Қия алмаймын, қимаймын өзге жерге,
Самалыммен бірге ытқып келемін мен.
Қасиетті мекенім, гүл құлпырған,
Мың жылдық шежірең бар терең тұнған.
Туған өлкем, ыстықсың-ау, өте ыстық
Жанарыңда сарқырап шер бұлқынған!

Бас редакторы - Зернебек ШЛДЕБАЙҰЛЫ.

“Ұлағат” - екі айда бір рет шығатын республикалық ғылыми-психологиялық және педагогикалық басылым.

Құрылтайшы және шығарушы: “Қазақ тілі мен әдебиеті” және “Ұлағат” жауапкершілігі шектеулі серіктестігі.

Жауапты редакторы – Айнұр ХАБИДУЛЛАҚЫЗЫ.
Компьютерде теріп, беттеген – Жанар СЕЙДУЛЛАҚЫЗЫ.

Қолжазба қайтарылмайды.
Авторлардың мақалаларындағы ой-пікірлер редакцияның көзқарасын білдірмейді.

Жүрнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және спорт министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде тіркеліп, оған 2005 жылдың тамыз айының 25-і күні Бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы №6552-Ж Қуәлігі берілген.
Басуға 30.07.2014 ж. қол қойылды. Пішімі – 84x108 1/32.
Офсеттік басылым. Әріп түрі – Times New Roman.
Шартты басылым табағы – 9.0.
Есептік баспа табағы – 8.68. Таралымы – 439.
Бағасы – келісімді. **ИНДЕКСІ – 75821.**

Мекен-жайымыз: 050009, Алматы қаласы, Гайдар көшесі, 123-үй. Қарасай батыр қиылысы.

Бас редактордың қабылдау бөлмесі және бөлімдер: 268-32-48. Факс: 243-15-53.

Электрондық пошта: Kazulagat@mail.ru

Басылатын жері – ЖК Асубаев С.Ш

**РЕСПУБЛИКАНСКОЕ НАУЧНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ
И ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ИЗДАНИЕ ТОВАРИЩЕСТВА
С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ
“ҚАЗАҚ ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІ” ЖӘНЕ “ҰЛАҒАТ”**

© «Ұлағат», №4, 2014 ж., 144 бет, Алматы.